

John DE ~~Robertson~~
OFFICIIS
M. TULLII
CICERONIS,
LIBRI III.

ITEM,
De Amicitia: De Senectute:
Paradoxa: & de Somnio
Scipionis.

Cum indice in fini libri adjuncto.

Editio cæteris correctior atque emendatior.

CANTABRIGIÆ,
Apud JOANNEM HAYES,
Academiæ celeberrimæ Typographum,
1674.

Lc 38.250*

John W. Wapkin

HARVARD COLLEGE LIBRARY

1854. Dec. 7.

The Gift of
Mrs. Sarah Campbell
of Cambridge.

the Sister of the late

Rev. Prof. John S. Pordick D.D.

2946
49-63
19

M. T. C I C E R O N I S D E
O F F I C I I S Lib. I.
Ad Marcum Filium.

ARGUMENTUM PER
D. Erasmm Roterod.

Ciceronem filium suo hortatur exemplo, ne simplici cul-
plam studio sese addicat, sed Græca cum Latinis, &
orationis virtutes cum philosophiæ scientia conjungat.
Deinde, quod eum reddat attentiores, hanc, quæ de of-
ficiis est, philosophiæ partem, duobus potissimum nomi-
nibus commendat, vel quod usus ejus ad omnem vita
rationem latissime pateat, vel quod hæc una sit philo-
sophis omnibus inter se communis. Postremo, testatur
se in hac disputatione Stoicos potissimum sequi, quod
hi vel optime boni finem, ad quem officia omnia refe-
runtur, constituerint: cum Epicurus voluptate meti-
ens summum bonum, atque Aristoteli, Pyrrho, & Heril-
lus, tollentes rerum delectum, officii quoque naturam
subverterint.

Uanquam te, Marce fili, annum jam au-
dientem Cratippum, idque Athenis,
abundare oportet præceptis institu-
tisque philosophiæ, propter summam
& doctoris auctoritatem, & urbis; quo-
rum alter te scientiâ augere potest, alte-
re exemplis: tamen ut ipse ad meam utilitatem sem-
cum Græcis Latîna conjunxi, neque id in philo-

Triplex ar-
gumen-
tum; à no-
bilitate do-
ctoris, &
item loci,
& temporis
diuturni-
tate.

*Dicere, ora-
toris: judi-
cium ferre
de rebus,
Philosophi.*

sophia solum, sed etiam in dicendi exercitatione facti, idem tibi censeo faciendum, ut par sis in utriusque orationis facultate. Quam quidem ad rem, nos (ut videmur) magnum attulimus adjumentum hominibus nostris, non modo Græcarum literarum rudes, sed etiam docti aliquantum se arbitrentur adeptos, & ad dicendum, & ad judicandum. Quamobrem disces tu quidem à principe hujus ætatis philosophorum, & disces quamdiu voles: tam diu autem velle debebis, quoad te quantum proficias non pœnitebit. Sed tamen nostra legens, non multum à Peripateticis dissidentia (quoniam utrique, & Socratici, & Platonici esse volumus) de rebus ipsis uterè tuo judicio; nihil enim impedio: orationem autem Latinam profecto legendis nostris efficies plenior. Nec verò arroganter hoc dictum existimari velim. Nam philosophandi scientiam concedemus multis; quod est oratoris proprium, aptè, distinctè, ornateque dicere (quoniam in eo studio ætatem consumpsimus) si id mihi assumo, videor id me jure quodammodo vendicare. Quamobrem magis te hortor, mi Cicero, ut non solum orationes meas, sed hos etiam de philosophia libros qui jam se illis ferè æquarunt, studiosè legas. Vix enim dicendi major est in illis: sed hoc quoque collendum est æquabile & temperatum orationis genus. & id quidem nemini video Græcorum adhuc contigisse, ut idem utroque in genere laboraret, sequereturque & illud forensis dicendi, & hoc quietum disputandi genus: nisi fortè Demetrius Phalereus in hoc numero haberi potest, disputat subtilis, orator parum vehemens, dum tamen ut Theophrasti discipulum possis agnoscere. Nos autem quantum in utroque profecerimus, aliorum sit judicium: utrumque certe secuti sumus. Quam quidem & Platonem existimo, si genus id forte diceret.

*Inter Philosophos
Græcos neminem dicendi
studium secutus est.*

dicendi tractare voluisset), gravissimè & copiosissimè potuisse dicere: & Demosthenem, si illa quæ à Platone didicerat tenuisset, pronuntiare voluisset, ornate splendideque facere potuisse. Eodémque modo de Aristotele & Isocrate iudicabo; quorum uterque suo studio delectatus, contempsit alterum. Sed cum statuissem aliquid hoc tempore ad te scribere, & multa posthac, ab eo exordiri volui maximè, quod & ætati tuæ esset aptissimum, & autoritati meæ gravissimum. Nam cum multa sint in philosophia & gravia & utilia accurate copiosèque à philosophis disputata, latissime patere videntur ea, quæ de officiis tradita ab illis & præcepta sunt. Nulla enim vitæ pars neque publicis, neque privatis, neque forensibus, neque domesticis in rebus, neque si tecum agas quid, neque si cum altero contrahas, vacare officio potest: in eoque colendo sita vitæ est honestas omnis, & in negligendo turpitudine. Atque hæc quidem quæstio communis est omnium philosophorum. Quis est enim qui nullis officiis præceptis tradendis philosophum se audeat dicere? Sed sunt nonnullæ disciplinæ, quæ propositis bonorum & malorum finibus officium omne pervertunt. Nam qui summum bonum sic instituit, ut nihil habeat cum virtute conjunctum, idque suis commodis, non honestate metitur: hic si sibi ipse consentiat, & non interdum naturæ bonitate vincatur, fit ut neque amicitiam colere possit, nec iustitiam, nec liberalitatem. Fortis verò, dolorem summum malum iudicans; aut temperans, voluptatem summum bonum statuens, esse certè nullo modo potest. Quæ quanquam ita sunt in promptu, ut res disputatione non egeat; sunt tamen à nobis alio loco disputata. Hæ disciplinæ igitur si sibi consentaneæ esse velint, de officio nihil queant dicere. Neque ulla officii præcepta firma, stabilia, conjuncta naturæ tradi possunt, nisi à iis

Platoni
dicendi
exercitatio
Demosthe-
ni philoso-
phandi de-
sunt.

Commen-
dat officia
à persona
& sua &
filii: de-
de at: uti-
tate &
communi-
tate.

Epicureos
notat.

qui solam, aut ab iis qui maximè honestatem propter se dicant expetendam. Itaque propria est ex præceptis Stoicorum, & Academicorum, & Peripateticorum: quoniam Aristonis, Pyrrhonis, & Herilli jampridem prolata sententia est. Qui tamen haberent jus suum disputandi de officio, si rerum aliquem delectum reliquissent, ut ad officii inventionem aditus esset. Sequemur igitur hoc quidem tempore, & in hac quæstione potissimum Stoicos, non ut interpretes; sed, ut solemus, è fontibus eorum, iudicio arbitrioque nostro, quantum, quoque modo videbitur, hauriemus.

*Idem in oratione
Lysiae notavit
Socrates in
Phædro
Platonis.*

Placet igitur, quoniam omnis disputatio de officio futura est, antè definire, quid sit officium: quod à Panætio prætermisum esse miror. Omnis enim quæ à ratione suscipitur de aliqua re institutio, debet à definitione proficisci, ut intelligatur quid sit id, de quo disputetur.

Quoniam non simplex officii vocabulum, neque poterat in genere definiri commodè, divisione explicat: duplici quidem verbis, sed re eadem. Facit autem ex Stoicorum sententia duo genera officiorum: Alterum, quod perfectum vocant, estque cum fine boni conjunctum, neque in quemquam præterquam in sapientem competit: Alterum medium, sive inchoatum, quod per se neque bonum est, neque malum, sed ad usum aliquem vitæ sumitur: ut velle depositum reddere, perfecti sunt officii; depositum reddere, imperfecti: cum rectè nisi sapiens nemo reddat, reddant autem simul & stulti. Divus autem Ambrosius prioris generis esse putat, quæ secundum consilia sunt; posterioris, quæ secundum præcepta: ut bene administrare rem, ad inchoatum officium pertineat; erogare in pauperes, ad perfectum.

Omnis

OMnis de officio duplex est quaestio. Unum genus est, quod pertinet ad finem bonorum: alterum, quod positum est in praeceptis, quibus in omnes partes usus vitae conformari possit. Superioris generis huiusmodi exempla sunt: Omnia officia perfecta sint: Nunquid officium aliud alio majus sit: & quae sunt generis ejusdem. Quorum autem officiorum praecepta traduntur, ea quanquam pertinent ad finem bonorum, tamen id minus apparet, quia magis ad institutionem vitae communis spectare videntur: de quibus est nobis his libris explicandum. Atque etiam alia divisio est officii, nam & medium quoddam officium dicitur, & perfectum. Perfectum autem officium, rectum (opinor) vocemus, quod Graeci *κατὰ φύσιν* hoc autem, commune, quod ii *κατὰ νόμον* vocant. Atque ea sic definiunt, ut rectum quod sit, id perfectum officium esse definiant: medium autem officium id esse dicant, quod cur factum sit, ratio probabilis reddi possit.

Quae in deligendis rebus deliberandi ratio.

TRiplex igitur est, ut Panætio videtur, consilii capiendi deliberatio. Nam, honestumne factu sit, an turpe, dubitant, id quod in deliberationem cadit: in quo considerando saepe animi in contrarias sententias distrahuntur. Tum autem inquirent, aut consultant, ad vitae commoditatem, jucunditatemque, ad facultates rerum atque copias, ad opes, ad potentiam, quibus & se possint juvare, & suos, condacat id necne, de quo deliberant. Quae deliberatio omnis in rationem utilitatis cadit. Tertium dubitandi genus est, cum pugnare videtur cum honesto id quod videtur esse utile. Cum enim utilitas ad se rapere, honestas contra revocare ad se videtur, fit ut distrahitur in deliberando animus, afferatque ancipitem curam cogitandi. Hac in divisione (cum praeterire ali-

Partitio
porius que
stionis de
officiis.

quid, maximum vitium in dividendo sit) duo prætermissa sunt. Nec enim solum, utrum honestum an turpe sit, deliberari solet: sed etiam duobus propositis honestis, utrum honestius; itémque, duobus propositis utilibus, utrum utilius. Ità quam ille triplicem putavit esse rationem, in quinque partes distribui debere reperitur. Primum igitur est de honesto, sed dupliciter; tum pari ratione de utili; post de comparatione eorum differendum.

Ex veteris Academia & Stoicorum sententia, qui summum bonum à natura proficisci putant, & hoc ipsum esse beatè vivere, secundum naturam vivere commorant, docet quæ semina nobis natura in se verit, quæque adminicula addiderit: quibus accedente industriâ ac usu, ad felicitatem, quo reſeruntur omnia, proficiamus. Nam primo loco, omni animanti studium tuendi sui indidit, id quod jure naturæ est hominum cum pecudibus commune; vocaturque $\chi\tau\iota\sigma\tau\iota\sigma\mu\sigma$ $\pi\alpha\tau\epsilon\rho\upsilon\varsigma$, id est, secundum naturam primum: consequens est appetitus eorum, quæ incolumitati sunt amica, fuga eorum quæ noxia: Verùm homini, quoniam non solum è corpore constat, sed etiam ex animo, ut totus esse possit incolumis, ratiocinandi vim addidit: unde disciplina omnes, & virtutes illæ morales proficiſcuntur.

P Rincipio, generi animantium omni est à natura tributum, ut se, vitam, corpusq; tueatur; declinetq; ea quæ nocitura videantur; omniâq; quæcunq; ad vivendum sint necessaria, inquirat, & paret; ut pastum, ut latibula, & alia ejusdem generis. Commune item animantium omnium est conjunctionis appetitus procreandi causâ, & cura quædam eorum quæ procreata sunt. Sed inter hominem & belluam hoc maxime interest, quod hæc tantum, quantum sensu movetur, ad id solum quod adest, quodq; præſens est, se accommodat,

$\Phi\upsilon\sigma\iota\kappa\omega\tau\alpha$
 $\pi\alpha\tau\epsilon\rho\upsilon\varsigma$ $\delta\epsilon\tau\iota$ $\tau\omega$
 $\chi\tau\iota\sigma\tau\iota\sigma\mu\sigma$
 $\pi\alpha\tau\epsilon\rho\upsilon\varsigma$
Arist.

modat, paululum admodum sentiens præteritum, aut
 futurum : homo autem, qui rationis est particeps, per
 quam consequentia cernit, principia & causas rerum
 videt, earumque progressus & quasi antecessiones non
 ignorat, similitudines comparat, & rebus præsentibus
 adjungit atque annectit futuras, facile totius vi-
 tæ cursum videt, ad eamque degendam præparat
 res necessarias. Eademque natura vi rationis homi-
 nem conciliat homini, & ad orationis & ad vitæ
 societatem: ingeneratque inprimis præcipuum quen-
 dam amorem in eos qui procreati sunt: impellitque
 ut hominum coetus & celebrari inter se, & sibi obe-
 dire velit; ob easque causas studeat parare ea, quæ
 suppedient & ad cultum & ad victum; nec sibi so-
 li, sed conjugi, liberis, cæterisque; quos charos habeat,
 tuerique debeat. Quæ cura exulscitat etiam animos,
 & majores ad rem gerendam facit. Imprimisque homi-
 nis est propria veri inquisitio atque investigatio.
 Itaque cum sumus necessariis negotiis curisque vacui,
 tum aveimus aliquid videre, audire, ac dicere; cogni-
 tionemque rerum aut occultarum, aut admirabilium,
 ad bene beatæque vivendum necessariam ducimus.
 Ex quo intelligitur, quod verum, simplex, sincerumque;
 sit, id esse naturæ hominis aptissimum. Huic veri
 videndi cupiditati adjuncta est appetitio quædam
 principatus, ut nemini parere animus bene a natura
 informatus velit, nisi præcipienti, aut docenti, aut
 utilitatis causâ justè & legitime imperanti; ex quo
 animi magnitudo existit, humanarumque rerum con-
 temptio. Nec verò illa parva vis naturæ est ratio-
 nisque, quod unum hoc animal sentit quid sit ordo,
 quid sit quod deceat in factis dictisque, qui modus.
 Itaque eorum ipsorum, quæ aspectu sentiuntur, nul-
 lum aliud animal pulchritudinem, venustatem, con-
 venientiam partium sentit. Quam similitudinem
 natura ratioque ab oculis ad animum trasferens,
 multo

*In Phædro.
Proverbi-
um, ἐν τῷ
ῥῶτῳ γέ-
νηται τὸ ἰσχυρ-
ναι.*

multo etiam magis pulchritudinem, constantiam, ordinem in consiliis factisque conservandum putat, cavetque, ne quid indecore effœminatæve faciat; tum in omnibus & opinionibus & factis, ne quid libidinosè aut faciat, aut cogitet. Quibus ex rebus constat & efficitur id, quod quærimus, honestum: quod etiam si nobilitatum non sit, tamen honestum sit; quodque verè dicimus, etiam si a nullo laudetur, laudabile esse naturâ Formam quidem ipsam, Marce fili, & tanquam faciem honesti vides, quæ si oculis cerneretur, mirabiles amores (ut ait Plato) excitaret sapientiæ.

De quatuor virtutibus, unde omnia vitæ communis officia manant, Prudentia, justitia, Fortitudine, & Temperantia; ac de materia singularum.

*Omnes
virtutes
una virtus
absoluta,
juxta Pla-
tonem. Pru-
dentia in
veri perspi-
cientia sita,
est fons re-
liquarum.
Fortitudo
in contem-
ptu diffi-
cultatum.
Temperan-
tia in æ-
quabili mo-
do rerum
omnium.
Decorum,
velut um-
bra corpus,
honestatem
consequitur*

Sed omne quod honestum est, id quatuor partium sortitur ex aliqua. Aut enim in perspicientia veri solertiâque versatur; aut in hominum societate tuenda, tribuendoque suum cuique, & rerum contractarum fide; aut in animi excelsi atque invicti magnitudine ac robore; aut in omnium quæ fiunt, quæque dicuntur, ordine & modo, in quo inest modestia & temperantia. Quæ quatuor quanquam inter se colligata atque implicata sunt, tamen ex singulis certa officiorum genera nascuntur: velut ex ea parte, quæ primò descripta est, in qua sapientiam & prudentiam ponimus, inest indagatio, atque inventio veri; ejusque virtutis hoc munus est proprium. Ut enim quisque maximè perspicit quid in re quaque verissimum sit, quique acutissimè & celerrimè potest & videre & explicare rationem; is prudentissimus & sapientissimus ritè haberi solet. Quocirca huic, quasi materia quam tractet & in qua versetur, subjecta est veritas. Reliquis autem tribus virtutibus necessitates propositæ sunt, ad eas res parandas tuendasque, quibus

bus actio vitæ continetur; ut & societas hominum conjunctioque servetur, & animi excellentia magnitudoque cum in augendis opibus, utilitatibus; & sibi & suis comparandis, tum multo magis in his ipsis despiciendis eluceat. Ordo autem & constantia, & moderatio, & ea quæ sunt his similia, versantur in eo genere, ad quod adhibenda est actio quædam, non solum mentis agitatio. His enim rebus, quæ tractantur in vita, modum quendam adhibentes, & ordinem, & honestatem, & decus conservabimus.

De Prudentia, virtutum omnium principe, & quid in ea fugiendum, quidve sequendum.

EX quatuor autem locis, in quos honesti naturam vimque divisimus, primus ille, qui in veri cognitione consistit, maximè naturam attingit humanam, omnes enim trahimur, & ducimur ad cognitionis & scientiæ cupiditatem, in qua excellere pulchrum putamus: labi autem, errare, nescire, decipi, & malum, & turpe ducimus. In hoc genere, & naturali, & honesto, duò vitia vitanda sunt: Unum, ne incognita pro cognitis habeamus, hisque temere assentiamur: quod vitium effugere qui volet (omnes autem velle debent) adhibebit ad considerandas res, & tempus, & diligentiam: Alterum est vitium, quod quidam nimis magnum studium, multamque operam, in res obscuras atque difficiles conferunt, easdemque non necessarias. Quibus vitiis declinatis, quod in rebus honestis, & cognitione dignis operæ curæque ponetur, id jure laudabitur: ut in astrologia C. Sulpitium audivimus, in geometria Sex. Pompeium ipsi cognovimus, multos in dialecticis, plures in jure civili: quæ omnes artes in veri investigatione versantur; cujus studio a rebus agendis abduci, contra officium est. Virtutis enim laus omnis in actione consistit: a qua tamen sæpe sit intermissio, multiq;

Βυλίου μὲν
Σέξτου, ὅτι
ἐν τῇ ἀστρο-
νομίᾳ καὶ
ἐν τῇ γεω-
μετρίᾳ.
Ἰσοκράτης.
Σόμμου
ὅτι ἐν τῇ
βιολογίᾳ
καὶ ἐν τῇ
Ναζιανζ.
Σουλπί-
κῳ.
Γάλλου ἐξ-
ερέτου
Ῥωμαίου
ψαλῆς φορ-
μίδου βί-
βρατος, ἐν
τῇ ἐκλῖπ-
τικῇ ἀστρο-
νομίᾳ.
Liv. l. 44.

multique dantur ad studia reditus. Tum agitata
mentis, quæ nunquam acquiescit, potest nos in stu-
diis cogitationis, etiam sine opera nostra, continere.
Omnis autem cogitatio motusque animi, aut in con-
siliis capiendis de rebus honestis & pertinentibus ad
bene beatæque vivendum, aut in studiis scientiæ co-
gnitionisque versatur. Ac de primo quidem officii
fonte diximus.

De Justitia.

DE tribus autem reliquis latissime patet ea ratio,
quâ societas hominum inter ipsos, & vitæ quasi
communitas continetur. Cujus partes duæ sunt:
justitia, in qua virtutis splendor est maximus, ex
qua boni viri nominantur; & huic conjuncta bene-
ficientia, quam eandem vel benignitatem, vel libe-
ralitatem appellare licet. Sed justitiæ primum mu-
nus est, ut ne cui quis noceat, nisi laceffitus injuria:
Deinde, ut communibus utatur pro communibus,
privatis autem ut suis. Sunt autem privata nulla na-
tura, sed aut veteri occupatione, ut qui quondam in
vacua venerunt; aut victoriâ, ut qui bello potiti sunt;
aut lege, pactione, conditione, sorte. Ex quo fit, ut
ager Arpinus Arpinatium dicatur; Tusculanus, Tus-
culanorum. Similisque est privatarum possessionum
descriptio. Ex quo, quia suum cujusque sit eorum,
quæ naturâ fuerant communia, quod cuique obtigit,
id quisque teneat. Eo si quis sibi plus appetet, vio-
labit jus humanæ societatis. Sed quoniam (ut præ-
clare scriptum est à Platone) non nobis solum nati
sumus, ortusque nostri partem patria vendicat, partem
parentes, partem amici; atque placet Stoicis, quæ
in terris gignuntur, ad usum hominum omnia creari,
homines autem hominum causâ esse generatos, ut
ipsi inter se aliis alii prodesse possent: in hoc natu-
ram debemus ducem sequi, & communes utilitates

in medium asferre, mutatione officiorum, dando, acci-
piendo ; tum artibus, tum operâ, tum facultatibus
convincere hominum inter homines societatem.

Fides justitiæ fundamentum, ab etymologia.

Fundamentum est autem justitiæ fides, id est, di-
ctorum conventorumq; constantia & veritas : ex
quo, quanquam hoc videbitur fortasse cuiuspiam du-
ruius, tamen audeamus imitari Stoicos, qui studiosè
exquirunt unde verba sint ducta, credamûsque, quia
fuit quod dictum est, appellatam fidem.

Duo injustitiæ genera, ut justitiæ : & unde oriantur.

Sed injustitiæ duo genera sunt : unum eorum ; qui
inferunt ; alterum eorum, qui ab iis quibus infer-
tur, si possint, non propulsant injuriam. Nam qui
injustè impetum in quempiam facit, aut irâ, aut ali-
quâ perturbatione incitatus, is quasi manus violentè
videtur asferre socio. Qui autem non defendit,
nec obsistit, si potest, injuriæ ; tam est in vicio, quàm
si parentes, aut amicos, aut patriam, aut socios dese-
rat. Atque illæ quidem injuriæ quæ nocendi causâ de
industria inferuntur, sæpe à metu proficiuntur : ut
cum is qui alteri nocere cogitat, timet nè, nisi id fe-
cerit, ipse aliquo afficiatur incommodo. Maximam
autem partem ad injuriam faciendam aggrediuntur
nonnulli, ut adipiscantur ea quæ concupierunt : in
quo vicio latissimè patet avaritia. Expetuntur autem
divitiæ, cum ad usus vitæ necessarios, tum ad per-
fruendas voluptates. In quibus autem major est ani-
mus in iis pecuniæ cupiditas, spectat ad opes, & ad
gratificandi facultatem : ut nuper M. Crassus nega-
bat ullam satis magnam pecuniam esse ei qui in
republica princeps vellet esse, * cujus fructibus ex-
ercitum alere non posset. Delectant etiam magni-
fici

* qui sunt.

*Nulla fides
regni sociis
Lucan.*

fici apparatus, vitæq; cultus cum elegantia & copia quibus rebus effectum est, ut infinita pecuniæ cupiditas esset. Nec verò rei familiaris amplificatio, ne mini nocens, vituperanda; sed fugienda semper injuria est. Maxime autem adducuntur plerique, ut eos justitiæ capiat oblivio, cum in imperiorum, honorum, gloriæve cupiditatem inciderint. Quod enim est apud Ennium, *Nulla sancta societas, nec fides regni est*; id latius patet. Nam quicquid ejusmodi est, in quo non possint plures excellere, in eo sit plerunque tanta contentio, ut difficillimum sit sanctam servare societatem. Declaravit id modo temeritas C. Cæsaris, qui omnia jura divina atque humana pervertit propter eum, quem sibi ipse opinionis errore sinxerat, principatum. Est autem in hoc genere molestum, quod in maximis animis, splendissimisque ingeniis plerunque exsunt honoris, imperii, potentiae, gloriæ cupiditates. Quò magis cavendum est, ne quid in eo genere peccetur.

Injuria alia aliâ levior.

Sed in omni injustitia permultum interest, utrum perturbatione aliquâ animi, quæ plerunq; brevis est, & ad tempus; an consultò & cogitatò fiat injuria. Leviora enim sunt ea, quæ repentino aliquo motu accidunt, quàm ea, quæ meditata & præparata inferuntur. Ac de inferenda quidem injuria satis dictum est.

Causas recenset, unde secundum injustitiæ genus oriatur.

Prætermittendæ autem defensionis, deferendiq; officii plures solent esse causæ. Nam aut inimicitias, aut laborem, aut sumptus suscipere nolunt: aut etiam negligentia, pigritia, inertia, aut suis studiis, quibusdamve occupationibus sic impediuntur

ut eos; quos tutari debeant, desertos esse patiantur. Itaque videndum est, nè non satis sit id, quod apud Platonem est in Philosophos dictum; quod in veri investigatione versentur, quòdque ea, quæ plerique vehementer expetunt, de quibus inter se digladiari solent, contemnant, & pro nihilo ducant, propterea iustos esse. Nam dum alterum iustitiæ genus assequuntur, inferendâ nè cui noceant injuria, in alterum incidunt. Discendi enim studio impediti, quos tueri debent, deserunt. Itaque eos nè ad Rempublicam accessarios quidem putat, nisi coactos; æquius autem erat id voluntate fieri. Nam hoc ipsum ita iustum est, quod rectè sit, si est voluntarium. Sunt etiam, qui aut studio rei familiaris tuendæ, aut odio quodam hominum, suum se negotium agere dicant, nè facere cuiquam videantur injuriam: qui dum altero injustitiæ genere vacant, in alterum incurrunt. Deserunt enim vitæ societatem, quia nihil conferunt in eam studii, nihil operæ, nihil facultatum. Quoniam igitur duobus generibus injustitiæ propositis, adjunximus causas utriusque generis, easque res antè constituimus, quibus iustitia continetur, faciliè quod cuiusque temporis officium sit, poterimus, nisi nosmetipfos valde amabimus, judicare. Est enim difficilis cura rerum alienarum: quanquam Terentianus ille Chremes *Humani nihil à se alienum putat*. Sed tamen quia magis ea percipimus, atque sentimus, quæ nobis ipsis aut prospera, aut adversa eveniunt, quàm illa quæ cæteris, quæ quasi longo intervallo interjecto videmus, aliter de illis, ac de nobis judicamus. Quocirca bene præcipiunt, qui vetant quicquam agere, quod dubites æquum sit an iniquum: æquitas enim lucet ipsa per se; dubitatio autem cogitationem significat injuriæ.

Lib. de
repub.

In beaution

Τὸ οἰκείον
μίջει, ἀλλ.
λοτρῶν δ'
ἰ μὴ λει.
Pindar.
Proverbi-
um *Quæ*
dubitas nè
feceris.

Doces

Docet officia pro circumstantiis variari, & quod officium erat, id contra officium fieri, duobus maximis modis; si aut ab utilitate recedatur, aut minus utilis præferatur utiliori: quin interdum præter officium esse, nimium inhære juris apicibus.

Sed incidunt sæpe tempora, cum ea quæ maxime videntur digna esse iusto homine, eoque quem verum bonum dicimus, commutantur, fiuntque contraria: ut, non reddere depositum, etiam ne furiosum facere promissum; quæque pertinent ad veritatem & ad fidem, ea negare interdum, & non servare, sit iustum. Referri enim decet ad ea, quæ proposui in principio, fundamenta iustitiæ: primum, ut ne nocetur; deinde, ut communi utilitati serviatur. Et cum tempore commutantur, commutatur officium & non semper est idem. Potest enim accidere promissum aliquod, & conventum, ut id effici sit inutile vel ei cui promissum sit, vel ei qui promiserit: Nam si (ut in fabulis est) Neptunus quod Theseo promiserat, non fecisset; Theseus filio Hippolyto non esset orbatus. Ex tribus enim optatis (ut scribitur) hoc erat tertium, quod de Hippolyti interitu iratus optavit: quo impetrato, in maximos luctus incidit. Non promissa igitur servanda sunt ea, quæ sunt iis quibus promiseris inutilia: nec, si plus tibi noceant quam illi profint cui promiseris. Contra officium est, majus damnum anteponi minori: ut, si constitueris te cuiquam advocatum in rem præsentem eveniturum, atque interim graviter ægrotare filius coeperit, non sit contra officium, non facere quod dixeris: magisque ille, cui promissum sit, ab officio discedat, si se destitutum queratur. Jam illis promissis non standum esse quis non videt, quæ coactus quis metu, aut deceptus dolo promiserit? Quæ quidem pleraque jure prætorio liberantur, nonnulla legibus.

Tragicum exemplum. Theseus tria optaverat ab avo Neptuno: ut Minotaurum conficeret; ut sibi ad inferos daretur a litibus; ut Hippolytum ulcisceretur.

*In juridicialibus officiis æquitas spectanda,
non verbis inhærendum.*

EXistunt etiam sæpe injuriæ, calumniâ quadam, & nimis callida & malitiosâ juris interpretatione. Ex quo illud, *Summum jus, summa injuria*, factum est jam tritum sermone proverbium. Quo in genere etiam in Repub. multa peccantur: ut ille, qui, cum triginta dierum essent cum hoste pactæ induciæ, noctu populabatur agros, quod dierum essent pactæ, non noctium induciæ. Nec noster quidem probandus, si verum est, Q. Fabium Labeonem, seu quem alium (nihil enim præter auditum habeo) arbitrum Nolanis & Neopolitanis de finibus agri à Senatu datum, cum ad locum venisset, cum utrisque separatim locutum, ut ne cupidè quid agerent, nec appeterent, atque ut regredi, quàm progredi mallent: Id cum utrique fecissent, aliquantum agri in medio relictum est. Itaque illorum fines, sicut ipsi dixerant, terminavit. In medio relictum quod erat, populo Romano adjudicavit. Decipere hoc quidem est, non judicare. Quocirca in omni re fugienda est talis solertia: Sunt autem quædam officia etiam adversus eos servanda, à quibus injuriam acceperis. Est enim ulciscendi & puniendi modus. Atque haud scio, an satis sit, eum, qui laceraverit, injuriæ suæ poenitere: ut & ipse nè quid tale posthac committat, & cæteri sint ad injuriam tardiores.

*Ex Heati-
ontimor-
meno.*

*Vid. Plu-
tarchum.*

*Quod in
punichda
injuria of-
ficium.*

Hactenus de civili justitia, nunc de bellicis officiis.

Facit autem duo belli genera, quorum utrique communia sunt hæc: Ut non nisi justis de causis suscipiantur: nè serantur nisi rebus repetitis: nisi solemniter denunciata: ut ritè gerantur, nè seculamus supra modum in victos: humanius etiam, qui se dedunt, recipiantur: fides hosti etiam prævarim præstetur, non modò in conventis solennibus.

nibus. Propria vero sunt illa, ut cum hoc hostium genere, qui de imperio certant, humanius agamus: cum his, qui vitam nostram petunt, severius.

*Carthago
in Africa,
Numantia
in Celtiberia à Scipione
Emiliano funditus
eversa. Corinthus
item in Achaia
à L. Mummi-
o subla-
ta, quod in
Isthmo es-
set, & ad
bellum mo-
vendum
opportuna.*

*Quod in
bellis susci-
piendis of-
ficium.*

*Quanta
sacramen-
ti militaris
religio ma-
joribus.*

Atque in Rep. maxime conservanda sunt jura belli. Nam cum sint duo genera decertandi; unum per disceptationem, alterum per vim; cumque illud proprium sit hominis, hoc belluarum: confugiendum est ad posterius, si uti non licet superiore. Quare suscipienda quidem bella sunt ob eam causam, ut sine injuria in pace vivatur. Parta autem victoria, conservandi sunt illi, qui non crudeles in bello, nec immanes fuerunt: ut majores nostri Tusculanos, Equos, Volscos, Sabinos, Hernicos in civitatem etiam acceperunt: at Carthaginem & Numantiam funditus sustulerunt. Nollem Corinthum: sed credo illos secutos opportunitatem loci maxime, ne posset aliquando ad bellum faciendum locus ipse adhortari. Mea quidem sententia, paci, quae nihil habitura sit insidiarum, semper est consulendum. In quo si mihi obtemperatum esset, etsi non optimam, at aliquam Reip. quae nulla est, haberemus. Et cum illis, quos vi deviceris, consulendum est: tum illi, qui armis positis ad Imperatorum fidem confugiunt, quamvis muram aries percusserit, recipiendi sunt. In quo tantopere apud nostros justitia culta est, ut illi, qui civitates aut nationes devictas bello, in fidem recepissent, earum patroni essent; more majorum. Ac belli quidem aequitas sanctissime fecit: ali populi Romani jure perscripta est. Ex quo intelligi potest, nullum bellum esse justum, nisi quod aut rebus repetitis geratur, aut denuntiatum ante sit & indictum. Pompilius Imperator tenebat provinciam, in cuius exercitu Catonis filius tyro militabat: cum autem Pompilio videretur, unam dimittere legionem, Catonis quoque filium, qui in eadem legione militabat,

tabat, dimisit. Sed cum amore pugnandi in exercitu remansisset, Cato ad Pompilium scripsit, ut si eum pateretur in exercitu remanere, secundo eum obligaret militiæ sacramento; quia priore amissio, jure cum hostibus pugnare non poterat: adeo summa erat observatio in bello movendo. M. quidem Catonis senis epistola est ad M. filium, in qua scripsit se audisse eum missum factum esse à Consule, cum in Macedonia bello Persico miles esset. Monet igitur, ut caveat, nè prælium ineat. Negat enim jus esse, qui miles non sit, pugnare cum hoste. Equidem illud etiam animadverto, quòd qui proprio nomine perduellis esset, is hostes vocaretur, lenitate verbi tristitiam rei mitigante: hostis enim apud majores nostros is dicebatur, quem nunc peregrinum dicimus. Indicant enim duodecim tabulæ: *ANT STATUS DIES CUM HOSTE*. Itémque, *ADVERSUS HOSTEM ÆTERNA AUTORITAS*. Quid ad hanc mansuetudinem addi potest, eum, quicum bella geras, tam molli nomine appellare? Quanquam id nomen durius jam effecit vetustas: à peregrino enim jam recessit, & propriè in eo quisert armæ contra, remansit. Cum verò de imperio decertatur, bellòque quaeritur gloria, causas omnino subesse tamen oportet easdem, quas dixi paulò ante justas causas esse bellorum. Sed ea bella, quibus imperii gloria proposita est, minùs acerbè gerenda sunt. Ut enim, cum civiliter contendimus, aliter si est inimicus, aliter si competitor; cum altero certamen honoris & dignitatis est, cum altero capitis & famæ: sic cum Celtiberis, cum Cimbris bellum, ut cum inimicis, gerebatur, uter esset, non uter imperaret: cum Latinis, Sabinis, Samnitibus, Poënis, Pyrrho, d: impetio dimicabatur. Poëni foedisfragi, crudelis Annibal, reliqui justiores. Pyrrhi quidem de captivis reddendis illa præclara sententia est;

*Nè prone-
porem huius,
ut
censem in-
telligeres,
nisi major
at absolu-
tam etiam
referre*

Enniani
versus.

Nec mî aurum posco, nec mî pretium dederitis :
Nec cauponantes bellum, sed belligerantes :
Ferro, non auro vitam cernamus utrique,
Vosne velit, an me regnare hera, quâve ferat sors,
Virtute experiamur : & hoc simul accipe dictum ;
Quorum virtuti belli fortuna pepercit,
Eorundem me libertati parcere certum est.
Dono ducite : dōque volentibus cum magnis diis.

Pyrrhus
rex ad Pyr-
rhum A-
chillis fili-
um genus
suum refe-
rebat, cui
avus fue-
rat Æacus

Tantaque
aliquos
affecerunt
ignominia,
ut a iu-
m rtem si-
bi conscif-
cerent, ac-
to e Liv.
Decad. 2.
lib. 3.

Regalis sanè & digna Æacidarum genere senten-
tia. Atque etiam, si quid singuli, temporibus adducti,
hosti promiserint, est in eo ipso fides servanda : ut
primo Punico bello Regulus captus à Pœnis, cum
de captivis commutandis Romam missus esset, jurâ-
fētque se rediturum; primum, ut venit, captivos red-
dendos in Senatu non censuit ; deinde, cum retinere-
tur à propinquis & ab amicis, ad supplicium redire
maluit, quàm fidem hosti datam fallere. Secundo
autem Punico bello, post Cannensem pugnam, quos
decem Annibal Romam adstrictos misit jurejuran-
do, se redituros esse, nisi de redimendis iis, qui capti
erant, impetrâssent : eos omnes censores, quoad
quisque eorum vixit qui pejerâssent, in ærariis reli-
querunt : nec minùs illum, qui jurisjurandi fraude
culpani invenerat. Cum enim Annibalis permissu
exisset è castris, rediit paulo post, quod se oblitum
nescio quid diceret. Deinde egressus è castris, jureju-
rando se solutum putabat : & erat verbis, re non erat.
Semper autem in fide quid senseris, non quid dixe-
ris, cogitandum. Maximum autem exemplum est
justitiæ in hostem à majoribus nostris constitu-
tum. Cum à Pyrrho perfuga Senatui est pollicitus, se
venenum regi daturum, & eum necaturum, Senatus
& C. Fabricius perfugam Pyrrho dedit : Ità nè ho-
stis quidem, & potentis, & bellum ultrò inferentis,
cum scelere interitum approbavit. Ac de bellico
quidem officiis satis dictum est. Meminerimus autem

etiam eni

etiam aduersus infimos iustitiam esse servandam. Est autem infima conditio & fortuna servorum, quibus, non malè præcipiunt, qui ita jubent uti, ut mercenariis; ad operam exigendam, & iusta præbenda. Cum autem duobus modis, id est, aut vi, aut fraude, fiat injuria; fraus quasi vulpeculæ, vis leonis videtur: utrumque alienissimum ab homine est, sed fraus odio digna majore. Totius autem injustitiæ nulla capitalior est, quam eorum, qui tum, cum maximè fallunt, id agunt, ut viri boni esse videantur. De iustitia satis dictum est.

Officium domini in servos.

Triplex nocendi genus: vi aperta, fraude occulta, & sub adumbrata honesti persona, quod est omnium scelestissimum.

De liberalitate secunda iustitia parte, quam tamen Aristoteles modestè videtur annectere, in qua tria potissimum spectanda docet Cicero. Primum, nè quid demus, quod accipienti sit nociturum; nève, quod aliis largiamur, ab aliis per injuriam auferamus. Secundum, ut pro facultatum modo liberalitatem exerceamus. Tertium, nè demus quibus non oportet. Dandum autem aut virtute commendatis, aut iis qui nos honestà benevolentia prosequuntur, aut quibuscum nobis aliquod societatis vinculum intercedit, aut denique qui bene de nobis meriti; quibus & eum favore beneficium remetiendum. Postremo, societatis humane gradus à summo fonte repetens, inter se componit, ut, quantum cuique debetur, tantum præstetur. Sed hac de parte Seneca pluribus libris diligentissime scripsit.

Deinceps (ut erat propositum) de beneficentia ac liberalitate dicatur: quā quidem nihil est naturæ hominis accommodatius, sed habet multas cautiones. Videndum est enim primum, nè obsit benignitas, & iis ipsis, quibus benignè videbitur fieri, & cæteris. Deinde, ne major benignitas sit quam facultates. Tum, ut pro dignitate cuique tribuatur: id enim est iustitiæ fundamentum, ad quam hæc refe-

Ad præcedentem de liberalitate.

Quomodo dandum, quantum, & quibus.

*ut si, pro
ac si: Te-
rentius, ut
si esset.*

*Tyrannica
liberalitas
Cæsaris &
Syllæ.*

*Dandum
probris vi-
ris, claris
aiquo vin-
culo nobis
conjunctis,
bene meri-
tis.*

renda sunt omnia. Nam & qui gratificantur cui-
am, quod ob sit illi, cui prodesse velle videantur, non
benefici, neque liberales, sed perniciosi assentatores
judicandi sunt. Et qui aliis nocent, ut in alios libe-
rales sint, in eadem sunt injustitia, ut si ipsi in suam
rem aliena convertant. Sunt autem multi, & quidem
cupidi splendoris & gloriæ, qui eripiunt aliis, quod
aliis largiantur: Hæcque arbitrantur se beneficos in
suos amicos visum iri, si locupletent eos quacunque
ratione. Id autem tantum abest ab officio, ut nihil
magis officio possit esse contrarium. Videndum est
igitur, ut eâ liberalitate utamur, quæ pro sit amicis,
noceat nemini. Quare L. Syllæ & C. Cæsaris pec-
uniarum translatio à justis dominis ad alienos, non
debet liberalis videri. Nihil est enim liberale; quod
non idem sit justum. Alter erat locus cautionis, nè
benignitas major esset, quam facultates; quod, qui
benigniores volunt esse, quam res patitur, primum
in eo peccant, quod injuriosi sunt in proximos:
quas enim copias his & suppeditari æquius est, &
relinqui, eas transferunt ad alienos. Inest autem in
tali liberalitate cupiditas plerunque rapiendi, & au-
ferendi per injuriam, ut ad largiendum suppetant
copiæ. Videre etiam licet plerosque non tam natu-
râ liberales, quam quâdam gloriâ ductos, ut benefi-
ci videantur, facere multa, quæ videntur ab osten-
tatione magis, quam à voluntate proficisci. Talis
autem simulatio vanitati est conjunctior, quam aut
liberalitati, aut honestati. Tertium est propositum,
ut in beneficentia delectus esset dignitatis: in quo &
mores ejus erunt spectandi, in quem beneficium
conferetur, & animus erga nos, & communitas ac
societas vitæ, & ad nostræ utilitatis officia ante
collata: quæ ut concurrant omnia, optabile est: sin-
minus, plures causæ majoresque ponderis plus ha-
beant.

Mores

Mores non ad exactam illam sapientis Stoici rationem spectandos, sed civilem virtutis imaginem.

Quoniam autem vivitur non cum perfectis hominibus, pleneque sapientibus, sed cum iis, in quibus præclare agitur, si sint simulacra virtutis; etiam hoc intelligendum puto, neminem omnino esse negligendum, in quo aliqua significatio virtutis appareat. Colendum autem esse ita quemque maxime ut quisque maxime his virtutibus lenioribus erit ornatus; modestiâ, temperantiâ, ac ipsâ, de qua jam multa dicta sunt, justitiâ. Nam fortis animus & magnus in homine non perfectio nec sapiente ferventior plerunque est: illæ vero virtutes virum bonum videntur potius attingere. Atque hæc in moribus considerentur.

Quomodo consideranda sit benevolentia aliorum erga nos.

DE benevolentia autem, quam quisque habeat erga nos, primum illud est in officio, ut ei plurimum tribuamus, à quo plurimum diligimur. Sed benevolentiam non adolescentulorum more, ardore quodam amoris, sed stabilitate potius & constantiâ judicemus.

Bene meritis de nobis quomodo referenda gratiâ.

SIn erunt merita, ut non ineunda, sed referenda sit gratia, major quædam cura adhibenda est. Nullum enim officium referendâ gratiâ magis necessarium est. Quod si ea, quæ acceperis utenda, majore mensurâ, si modo possis, jubet reddere Hesiodus: quidnam beneficio provocati facere debemus? Annon imitari agros fertiles, qui multo plus afferunt quam acceperunt? Etenim si in eos, quos speramus nobis

*Beneficia cum sano-
re remeti-
enda.*

*Νικᾶν ἐν
ἰσότητι
ἰσὶ πλεονε-
κτεῖν κα-
θήκει.*

*Beneficia
potissimum
animo
dantis me-
ritando.*

*Non dau-
dum ut re-
cipias, sed
ut pro sis
amico.*

*Juxta il-
lud Hærod.
Καὶ δὲ οὐδὲν
ἐξ ἡμῶν δὲ
ἐξ ἡμῶν δὲ
ἐξ ἡμῶν δὲ
ἐξ ἡμῶν δὲ*

*Primi so-
cietatis bu-
manæ fon-
tes, oratio, &
oratio.*

profuturos, non dubitamus officia conferre : quales in eos esse debemus, qui jam profuerunt? Nam cum duo genera liberalitatis sint, unum dandi beneficii, alterum reddendi: demus necne, in nostra potestate est; non reddere, viro bono non licet, si modo id facere possit sine injuria. Acceptorum autem beneficiorum sunt delectus habendi. Nec dubium quin maximo cuique plurimum debeatur. In quo tamen inprimis, quo quisque animo, studio, benevôlentiâ fecerit, ponderandum est. Multi enim faciunt multa temeritate quadam, sine judicio, vel modo, in omnes, vel repentino quodam, quasi vento, impetu animi incitati: quæ beneficia æque magna non sunt habenda, atque ea, quæ judicio considerate, constanterque delata sunt. Sed in collocando beneficio, & in referenda gratia (si cætera paria sint) hoc maxime officii est, ut quisque maxime opis indigeat, ita ei potissimum opitulari: quod contra fit à plerisque. A quo enim plurimum sperant, etiam si ille his non eget, tamen ei potissimum inserviunt.

In conjunctione vitæ quis ordo, ac primum de societate universali omnium mortalium.

Optimè autem societas hominum conjunctioque servabitur, si, ut quisque erit conjunctissimus, ita in eum benignitatis plurimum conferetur. Sed, quæ naturâ principia sint communitatis & societatis humanæ, repetendum altius videtur. Est enim primum, quod cernitur in universi generis humani societate. Ejus autem vinculum est ratio, & oratio: quæ docendo, discendo, communicando, disceptando, judicando conciliat inter se homines, conjungitque naturali quadam societate: Neque ullâ re longius absumus à naturâ ferarum, in quibus inesse fortitudinem sæpe dicimus, ut in equis, in leonibus, justitiam, æquitatem, bonitatem, non dicimus. Sum-

enit

enim rationis & orationis expertes. Ac latissime quidem patens hominibus inter ipsos omnibus inter omnes societas hæc est : in qua omnium rerum, quas ad communem usum hominum natura genuit, est servanda communitas, ut, quæ descripta sunt legibus, & jure civili hæc ita teneantur, ut sit constitutum; é quibus ipsis cætera sic observentur, ut in Græcorum proverbio est; *AMICORUM ESSE OMNIA COMMUNIA*. Omnia autem communia hominum videntur ea, quæ sunt generis ejusdem, quod ab Ennio positum in una re, transferri in permultas potest.

Τὰ ὅμοια
πάντα κοινὰ
καρτεῖ.

*Homo qui erranti comiter monstrat viam,
Quasi lumen de suo lumine accendat facit,
Nihilominus ut ipsi luceat, cum illi accenderit.*

Bellissimi
Ennii ver-
sus.

Una enim ex re satis præcipit, ut quicquid sine detrimento possit commodari, id tribuatur cuique vel ignoto. Ex quo sunt illa communia, Non prohibere aquam profluentem : Pati ab igne ignem capere; si quis velit : Consilium fidele deliberanti dare : quæ sunt illis utilia qui accipiunt, danti non molesta. Quare & his utendum est, & semper aliquid ad communem utilitatem afferendum. Sed quoniam copiarum parvæ singulorum sunt; eorum autem, qui his utantur, infinita est multitudo : vulgaris liberalitas referenda est ad illum Ennii finem, *NIHILOMINUS UT IPSI LUCEAT*, ut facultas sit, quâ in nostros simus liberales.

Quæ o-
mnibus
absque
discrimina
communi-
canda.

Radius autem plures sunt societatis hominum : Ut enim ab illa discedatur infinitate, propior est ejusdem gentis, nationis, linguæ, quâ maxime homines conjunguntur : interior etiam est, ejusdem esse civitatis. Multa enim sunt civibus inter se communia, forum, fana, porticus, viæ, leges, jura, iudicia, suffragia, consuetudines, præterea & familiaritates, multaque cum multis res, rationesque con- tractæ.

Ab illa
primæ com-
munitate
ad contra-
ctiores so-
cietates de-
scendis.
Quæ com-
muniā ci-
vibus inter
se.

Cognatio.

Affinitates ex conjunctionis.

Amicitia virtute conciliata.
Ομοφροσύνη.

Εἰ μὴ αὖ
μὴ δὲ οὐ,
ψυχὴ ὁ
μία.
Hinc O.
vid.
Qui duo
corporibus
mentibus
unus
est.

tractæ. Arctior vero colligatio est, societas propiorum. Ab illa enim immensa societate humani generis in exiguum angustumque concluditur. Nam cum sit hoc naturæ commune omnium animantium, ut habeant libidinem procreandi: prima societas in ipso est conjugio; proxima in liberis; deinde una domus, communia omnia. Id autem est principium urbis, & quasi seminarium reipublicæ. Sequuntur fratrum conjunctiones, post consobrinorum, sobrinorumque: qui cum una domo jam cari pi non possint, in alias domos, tanquam in colonias exeunt. Sequuntur connubia & affinitates, ex quibus etiam plures propinqui. Quæ propagatio & societas, origo est rerumpublicarum. Sanguinis autem conjunctio & benevolentia devincit charitate homines. Magnum est enim, eadem habere monumenta majorum, iisdem uti sacris, sepulcra habere communia. Sed omnium societatum nulla præstantior est, nulla firmitior, quam cum viri boni moribus similes sunt familiaritate conjuncti. Illud enim honestum, quod sæpe diximus, etiam si in alio ce- namus tamen nos mover, atqui illi, in quo id ineffabile videtur, amicos fecit. Et quanquam omnis virtus nos ad se allicit, facitque ut eos diligamus, in quibus ipsa ineffabile videatur: tamen justitia & liberalitas maxime efficit. Nihil autem est amabilius, nec copiosius, quam morum similitudo bonorum. In quibus enim eadem studia sunt eademque voluntates, in his fit, ut æque quisque altero delectetur, ut seipso. Efficiturque id, quod Pythagoras vult in amicis, ut amicitia, ut unus fiat ex pluribus. Magna etiam illa in communitas est, quæ conficitur ex beneficiis ultro citroque datis acceptisque: quæ mutua & grata duntaxat sunt, inter quos ea sunt, firmâ devincuntur societate. Sed cum omnia ratione animoque illustrantur, omnium societatum nulla est gratior, nulla charior.

quæ cum republica est unicuique nostrum.
 Chari sunt parentes, chari liberi, propinqui, famili-
 res : sed omnes omnium charitates patria una com-
 mune est ; pro qua quis bonus dubitet mortem oppete-
 re, si ea sit profuturus ? Quo est detestabilior isto-
 rum immanitas, qui lacerârunt omni scelere patriam,
 in ea funditus delenda occupati & sunt & fuerunt.
 Sed si contentio quædam, & comparatio fiat, quibus
 plurimum tribuendum sit officii : principes sunt, pa-
 tria, & parentes, quorum beneficiis maximè obligati
 sumus ; proximi liberi, totaq; domus, quæ spectat in
 nos solos, neque aliud ullum potest habere perfugium ;
 deinceps bene convenientes propinqui, quibus
 communis etiam plerunque fortuna est. Quamobrem
 necessaria vitæ præsidia debentur iis maximè, quos
 mente dixi. Vita autem victusque communis, consilia,
 sermones, cohortationes, consolationes, interdum etiam
 objurgationes in amicis vigent maximè. Estque
 iucundissima amicitia, quam similitudo morum
 coniungavit.

Patria debemus plurimum Oppetere mortem, euliro mori.

Convenientis, pro concordibus Quid sanguine coniunctis, quid amicis potissimum debemus.

Liberalitatis officia non solum ab his gradibus societatis, sed etiam ab aliis circumstantiis spectari oportere.

Ed in his omnibus officiis tribuendis videndum
 erit, quid cuique maximè necesse sit, & quid quisque
 nobiscum vel sine nobis aut possit consequi, aut
 non possit. Ità non iidem erunt necessitudinum gra-
 dus, qui & temporum : suntque officio, quæ aliis ma-
 ius quam aliis debeantur : ut vicinum citius adjuve-
 re in frugibus percipiendis, quam aut fratrem, aut
 familiarem. At si lis in iudicio sit, propinquum po-
 tius & amicum quam vicinum defenderis. Hæc
 circumstantiæ & talia circumspicienda sunt in omni officio :
 consuetudo, exercitatioque capienda, ut boni ra-
 tiones officiorum esse possimus, & addendo,
 deducendo.

Vicinis quid debeatur.

*Quæ reli-
qui, & c. i. c.
quantum
relinqua-
tur, dedu-
ctis & ad-
ditis q̄ &
oportuit.*

deducendóque videre, quæ reliqui summa fiat : ex quo quantum cuique debeat, intelligas. Sed, ut nec medici, nec imperatores, nec oratores, quamvis artis præcepta perceperint, quicquam magnâ laude dignum sine usu & exercitatione consequi possunt : sic officii conservandi præcepta traduntur, illa quidem ut faciamus ipsi ; sed rei magnitudo usum quoque exercitacionemque desiderat. Atque ab iis rebus, quæ sunt in jure societatis humanæ, quemadmodum ducatur honestum, ex quo ortum est officium, satis ferè diximus.

Magnanimitas tertius officiorum fons, quæ ex rerum humanarum contemptu, & animi amplitudine quædam nascitur : declaratur autem potissimum in periculis adeundis, & arduis rebus obeundis. Huic ad dextram est audacia, pertinacia, immanitas, arrogancia, crudelitas, confidentia, morositas, ira, sævitia, ambitio : ad levam, timiditas, ignavia, stupor, & id genus vitia. Exercetur autem magnanimitas, partim in rebus bellicis, magis autem in negotiis urbanis, denique & privata in vita : de quibus omnibus variè disserit Cicero.

*Commen-
datio for-
titudinis.*

*Opprobra-
tio pusilla-
nimitatis.*

*Ex Ennio
verba Im-
peratoris,
exemplo*

*Clælie mi-
litem g-
naviam*

incerpantis. In hoc carmine militis est exprobratio, quoniam Salmacis fons potius viros effeminare dicitur.

Intelligendum est autem, cum proposita sint genera quatuor, è quibus honestas officiũque manaret, splendidissimum videri, quod animo magnè elatóque, humanasque res despiciente, factum sit. Itaque in probris maximè in promptu est, si quædam tale dici potest,

Vos etenim, juvenes, animos geritis muliebres,

Illa virago viri. Et si quid est ejusmodi.

Salmacis da spolia sine sanguine & sudore.

Contrâque in laudibus, quæ magno animo, & fortiter excellentèrque gesta sunt, ea nescio quo modo

quasi pleniore ore laudamus. Hinc Rhetorum campus de Marathone, Salamine, Plataeis, Thermopylis, Leuctris, Stratocle. Hinc noster Cocles, hinc Decii, hinc Cneus & Publius Scipiones, hinc Marcus Marcellus, innumerabilisque alii: maximèque ipse populus Romanus animi magnitudine excellit. Declaratur autem studium bellicæ gloriæ, quod statuas quoque videmus ornatu ferè militari.

Fortitudinem, si ab honestate recedat, nomen suum amittere.

Sed ea animi elatio, quæ cernitur in periculis & laboribus, si iustitiâ vacat, pugnatque non pro salute communi, sed pro suis commodis, in vitio est. Non enim modò id virtutis non est, sed potius immanitatis, omnem humanitatem repellentis. Itaque probè definitur à Stoicis fortitudo, cùm eam virtutem esse dicunt propugnantem pro æquitate. Quocirca nemo, qui fortitudinis gloriam consecutus est, insidiis & malitiâ laudem est adeptus. Nihil enim honestum esse potest, quod iustitiâ vacat. Præclarum igitur Platonis illud: Non solum, inquit, scientia quæ est remota à iustitia, calliditas potius, quàm sapientia est appellanda: verùm etiam animus paratus ad periculum, si suâ cupiditate, non utilitate communi impellitur, audaciæ potius nomen habeat, quàm fortitudinis. Itaque viros fortes & magnanimos, eosdem bonos & simplices veritatis amicos, minimèque fallaces esse volumus: quæ sunt ex media laude iustitiæ. Sed illud odiosum est, quòd in hac elatione & magnitudine animi, facillimè pertinacia & nimia cupiditas principatûs innascitur. Ut enim apud Platonem est, omnem morem Lacedæmoniorum inflammatum esse cupiditate vincendi: sic, ut quisque animi magnitudine maximè excellit, ita maximè vult princeps omnium esse, vel

Fortitudinis definitio secundum Stoicos.

Magnanimitas à iustitia pendet.

*Persinaciā
elati animi
comes.*

*Χαλεπὰ
τὶ καλὰ.
Proverbi-
um doct.
Difficilia
quæ pu-
bra.*

*Qui gloria
sæpe pericu-
la suscipit,
ambitiosus,
non fortis.*

*Lubricus,
i. e. anceps
& pericu-
losus.*

vel potius solus esse. Difficile autem est, cum præ-
stare omnibus concupieris, servare æquitatem, quæ
est iustitiæ maximè propria. Ex quo fit, ut neque
disceptatione vinci se, nec ullo publico ac legitimo
jure patiantur. Existuntque in repub. plerumque largi-
tores, & factiosi, ut opes quam maximas consequan-
tur, & sint vi potius superiores, quam iustitia pares.
Sed quo difficilius, hoc præclarius. Nullum enim est
tempus quod iustitiâ vacare debeat. Fortes igitur, & cer-
magnanimi sunt habendi, non qui faciunt, sed qui ani-
propulsant injuriam. Vera autem & sapiens animi
magnitudo honestum illud, quod maximè natura se-
quitur, in factis positum, non in gloria, iudicat; prin-
cipemque se esse mavult quam videri. Etenim qui est,
ex errore imperitiæ multitudinis pender, hic in ma-
gnis viris non est habendus. Facillimè autem ad re-
injustas impellitur, ut quisque est altissimo animo, & inc-
gloriæ cupido. Qui locus est sanè lubricus; quod vi-
invenitur, qui laboribus susceptis, periculisque aditu-
non quasi mercedem rerum gestarum desideret glo-
riam.

*Vera magnanimitas duabus in rebus potissimum sua
in contemnendis tum prosperis, tum adversis, &
arduīs rebus gerendis.*

OMnino fortis animus & magnus duabus rebus non a-
maximè cernitur: quarum una in rerum equanimi-
ternarum dispicientia ponitur, cum persuasum sit, ut
nihil hominem, nisi quod honestum decorumque
sit, aut admirari, aut optare, aut expetere oporteat, ut
nullique neque homini, neque perturbatione animi, tum
nec fortunæ succumbere. Altera est res, ut cum ita
affectus animo, ut supra dixi, res geras magnas illi
quidem, & maximè utiles, sed vehementer arduas
plenamque laborum & periculorum cum vitæ, tum mor-
tarum rerum quæ ad vitam pertinent. Harum

rum duarum splendor omnis & amplitudo est, addo etiam utilitatem in posteriore : causa autem & ratio efficiens magnos viros, est in priore. In eo enim est illud, quod excellentes animos & humana contemnentes facit. Id autem ipsum cernitur in duobus, si & solum id quod honestum sit, bonum iudices, & ab omni animi perturbatione liber sis. Nam & ea quæ eximia plerisque & præclara videntur, parva ducere, eaque ratione stabili firmâque contemnere, fortis animi, magnique ducendum est. Et ea quæ videntur acerba, quæ multa & varia in hominum vita fortunaque versantur, ita ferre, ut nihil à statu naturæ discedas, nihil à dignitate sapientis, robusti animi est, magnæque constantiæ. Non est autem consentaneum, qui metu non frangatur, eum frangi cupiditate; nec, qui invictum se à labore præstiterit, vinci à voluptate. Quamobrem & hæc vitanda sunt, & vitæ pecuniæ fugienda cupiditas. Nihil enim est tam angusti animi tamque parvi, quam amare divitias: Nihil honestius magnificentiusque, quam pecuniam contemnere, si non habeas; si habeas, ad beneficentiam liberalitatemque conferre. Cavenda est etiam gloria cupiditas, ut supra dixi: Eripit enim libertatem, pro qua magnanimis viris omnis debet esse contentio. Nec vero imperia expetenda, ac potius non accipienda interdum, aut deponenda nonnunquam. Vacandum autem est omni animi perturbatione, tum cupiditate, & metu, tum etiam ægritudine, & voluptate animi, & iracundiâ, ut tranquillitas adsit & securitas, quæ afferat cum constantiam, tum etiam dignitatem. Multi autem & sunt, & ita fuerunt, qui eam, quam dico, tranquillitatem exaspirantes, à negotiis publicis se removerunt, ad arduumque perfrugerunt. In his & nobilissimi philosophi, longeque principes, & quidam homines ferre

Turpius à voluptate vinci, quàm à dolore. Humilis animi. mirari divitias. Equabilitas animi propria fortitudinis.

Fuga negotiorum.

ferre potuerunt : vixeruntque nonnulli in agris de-
 stati re sua familiar. His idem propositum fuit
 quod regibus , ut ne quâ re egerent , ne cui parerent
 libertate uterentur ; cuius proprium est , sic vivere
 ut velis. Quare cum hoc commune sit potentia cu-
 pidorum cum iis , quos dixi otiosis : alteri se ad
 pisci id posse arbitrantur , si opes magnas habeant
 alteri , si contenti sint & suo & parvo. In quo qui-
 dem neutrorum omnino contemnenda est senten-
 tia. Sed & faciliior & tutior , & minus aliis grava
 aut molesta vita est otiosorum : fructuosior autem
 hominum generi , & ad claritatem amplitudinemque
 aptior eorum , qui se ad rempub. & ad res magna
 gerendas accommodaverunt. Quapropter & i-
 forsitan concedendum sit rempublicam non capere
 sentibus , qui excellenti ingenio , doctrina se de-
 diderunt : & iis qui aut valetudinis imbecillitate ,
 aliqua graviore causâ impediti , à repub. recesserunt
 cum ejus administrandæ potestatem aliis , laudemque
 concederent. Quibus autem talis nulla sit causa ,
 despiciere se dicant ea , quæ plerique admirantur
 imperia , & magistratus ; iis non modo non laudi , ve-
 rum etiam vitio dandum puto. Quorum iudicium
 in eo quod gloriam contemnant , & pro nihilo putent,
 difficile factu est non probare : sed videntur multo
 bores , & molestias , tum offensionem , tum repul-
 sionem , quasi quandam ignominiam timere , & in-
 miam. Sunt enim qui in rebus contrariis parum
 bi consent , voluptatem severissime contemnant ,
 in dolore sint molliores ; gloriam negligant , frangat
 gantur infamia : atque ea quidem non satis constan-
 ter. Sed iis , qui habent à natura adjumenta rempub.
 gerendarum , abjecta omni cunctatione , adipiscen-
 di magistratus sunt , & gerenda respublica est. Nec ei-
 enim aliter aut regi civitas , aut declarari animus pra-
 magnitudo potest. Capeissentibus autem rempub. eni-

Non satis
 constanter,
 id est alibi
 contem-
 nunt, alibi
 minimè.

nihilo minus quam philosophis, haud scio an magis etiam, & magnificentia, & despicientia adhibenda sit rerum humanarum, quam sæpe dico, & tranquillitas animi atque securitas, si quidem nec anxii futuri sunt, & cum gravitate constantiaque victuri. Quæ eo faciliora sunt philosophis, quò minus patent multa in eorum vita, quæ fortuna feriat; & quò minus multis rebus egent; & quia, si quid adversi eveniat, tam graviter cadere non possunt. Quocirca non sine causa majores motus animorum concitantur, majoraque efficienda rempub. gerentibus, quam quietis: quo magis his & magnitudo animi est adhibenda, & vacuitas ab angoribus. Ad rem gerendam autem qui accedit, caveat, ne id modo consideret, quam illa res honesta sit; sed etiam, ut habeat efficiendi facultatem. In quo ipso considerandum est, nè aut temere desperet propter ignaviam, aut nimis confidat propter cupiditatem: in omnibus autem negotiis, priusquam aggrediare, adhibenda est præparatio diligens.

Majora viribus agere edicti, re-meritis est: quæ possis, in his tibi dis-fidero ignavia.

Longe fortius esse civilibus in rebus quam bellicis antecellere, multis argumentis docet, nonnihilque de se.

Sed cum plerique arbitrentur res bellicas majores esse, quam urbanas, minuenda est hæc opinio. Multi enim bella sæpe quæsierunt propter gloriæ cupiditatem: atque id in magnis animis ingenuisque viris plerumque contingit: eoque magis si sunt ad rem militarem apti, & cupidi bellorum gerendorum. Verè autem si volumus judicare, multæ res extiterunt urbanæ majores clariorefque quam bellicæ. Quamvis enim Themistocles jure laudetur, & sit ejus nomen, quam Solonis, illustrius; citeturque Salamis clarissimæ testis victoriæ, quæ anteponatur consilio Solonis ei, quo primum constituit Areopagitas: non minus præclarum hoc, quam illud judicandum est. Illud enim semel profuit, hoc semper proderit civitati.

Themistocles Atheniensium imperator apud Salaminam insulam Xerxem prælio vicit. Solon Salaminus dedit leges maxime salutares.

C

Hoc

*Lycurgus
legul. tor.
Pausania
ac Lysan-
dro ducibus
militis vi-
tioris no-
bilibus an-
teferunt.
M. Scau-
rus glo-
quentia &
juris scien-
tia com-
mendatus,
& Catu-
lus in re-
bus civili-
bus florue-
rant; Ma-
rius &
Pompejus
belliciorum.
Scipio E-
milianus
Numanti-
am sustulit
Scipio, Na-
sica Tib.
Gracchum
parricis sus-
leges feren-
tem priva-
tus occidit.
Hic est in-
vidiosus il-
versiculus,
quo Cicero
gloriatum
est, se in to-
ga Catili-
nariam
conuratio-
nem oppressiss.*

Hoc consilio leges Atheniensium, hoc majorum in-
stituta servantur. Et Themistocles quidem nihil di-
xerit, in quo ipse Areopagum adjuverit: at ab illo
verum est adjutum esse Themistoclem. Est enim bel-
lum gestum consilio Senatûs ejus, qui a Solone erat
constitutus. Licet eadem de Pausania Lysandroque
dicere: quorum rebus gestis quamquam imperium
Lacedæmoniis dilatatum putatur; tamen nè minima
quibus ex parte Lycurgi legibus & disciplinæ con-
ferendi sunt. Quinetiam ob has ipsas causas & para-
tiores habuerunt exercitus, & fortiores. Mihi quidem
neque pueris nobis, M. Scaurus, C. Mario, neque, cum
versaremur in repub. Q. Catulus Cn. Pompeio ce-
dere videbatur; Parvi enim sunt foris arma, nisi est
consilium domi. Nec plus Africanus, singularis &
vir & imperator, in excindenda Numantia reip. pro-
fuit, quam eodem tempore P. Nasica privatus, cum
Tiberium Gracchum interemit. Quanquam hæc
quidem res non solum ex domestica est ratione at-
tingit enim & bellicam, quoniam vi manuque con-
fecta est: sed tamen idipsum gestum est consilio ur-
bano, sine exercitu. Illud autem optimum est, in quo
me solere ab improbis & invidis invadi audio.

Cedant arma togæ, concedat laurea linguæ.

Ut enim alios omitram, nobis rempublicam gu-
bernantibus, nonne togæ arma celsere? Neque enim
in repub. periculum fuit gravius unquam, nec majus
odium. Ita consiliis, diligentiaque nostrâ celeriter
de manibus audacissimorum civium delapsa arma
ipsa ceciderunt. Quæ res igitur gesta est unquam in
bello tanta? quis triumphus conferendus? Licet
enim mihi, Marce fili, apud te gloriari, ad quem &
hæreditas hujus gloriæ, & factorum imitatio pertinet.
Mihi quidem certè vir abundus bellicis laudibus
Ca.

*Ter triumphavit Pompeius, de Afris & iterum de
Hispania, ter, de Metridate.*

Cn. Pompeius, multis audientibus, hoc tribuit, ut diceret, frustra se tertium triumphum deportaturum fuisse, nisi meo in rempub. beneficio, ubi triumpharet, esset habiturus. Sunt ergo domestica fortitudines non inferiores militariis: in quibus plus etiam quam in his operæ studiūq; ponendum est. Omnino enim illud honestum, quod ex animo excelsio magnificoq; querimus, animi efficitur, non corporis viribus. Exercendum tamen corpus, & ita afficiendum est, ut obedire consilio rationiq; possit in exequendis negotiis & in labore tolerando. Honestum autem id, quod exquirimus, totum est positum in animi cura & cogitatione: in quo non minorem utilitatem afferunt, qui togati reipub. præsent, quam qui bella gerunt. Itaque eorum consilio sæpe aut non suscepta, aut confecta bella sunt; nonnunquam etiam illata: ut M. Catonis consilio bellum tertium Punicum, in quo etiam mortui valuit autoritas. Quare expetenda quidem magis est decernendi ratio, quam decertandi fortitudo. Sed cavendum, nè id bellandi magis fugâ, quam utilitatis ratione faciamus. Bellum autem ita suscipiatur, ut nihil aliud, nisi pax quaesita videatur. Fortis verò animi & constantis est, non perturbari in rebus asperis, nec tumultuantem de gradu dejici, ut dicitur, sed præsentis animi uti consilio, nec a ratione discedere: quanquam hoc animi, illud etiam ingenii magni est, præcipere cogitatione futura, & aliquantò antè constituere, quid accidere possit in utramq; partem, & quid agendum sit, cum quid evenit; nec committere, ut aliquando dicendum sit, Non putâram. Hæc sunt opera magni animi, & excelsi, & prudentiæ consilioq; fidentis. Temere autem in acie versari, & manu cum hoste configere, immâne quiddam, & belluarum simile est: sed cum tempus est, necessitasque postulat, decertandam manu est, & mors servituti turpitudinique anteponenda.

M. Cato sic, quam triumpum secum è Carthagine tulerat, in senatu ostensa persuasit ut tertium bellum Punicum susciperetur, quo etiam eversa est Carthago: qui cum insequentibus anno mortuus esset, tamen valuit & septuaginta autoritas tota Africa Nāficam, ne evertirer ut suadentem Turpe est dicere Non putaram. Scipionis apophthegma.

*Alicnam esse ab officio magnanimi crudelitatem,
& item temeritatem.*

*Non se-
vi-
endum in
victos,
Multi-
tudin-
em par-
cendum.*

DE evertendis autem, diripiendisq; urbibus, valde illud considerandum est, nè quid temerè, nè quid crudeliter fiat; idque est viri magnanimi, rebus agitatæ punire fontes, multitudinem conservare, in omni fortuna recta atque honesta retinere.

Pericula quatenus viro foris suscipienda.

*Magnani-
m-
is non
nisi idonea
de causa
pericula
suscipit.
Bellissime
metaphoræ*

*Quæ res
potius peri-
clitanti-
æ.
Callicrati-
des Lace-
dæmoni-
um dux, ab
officio mag-
nanimi re-
cessit, qui
classis quæ
propter
gloriæ ja-
cturam sa-
cere malu-
erit, histori-
æ est apud
Xenopho-
nem primo
Paralip.*

UT enim sunt (quemadmodum supra dixi) qui urbanis rebus bellicas anteponunt: sic reperias multos, quibus periculosa & callida consilia, quietis cogitationibus & splendidiora & majora videantur. Nunquam omnino periculi fugâ committendum est, ut imbelles timidique videamur. Sed fugiendum etiam illud, nè offeramus nos periculis sine causa: quo nihil potest esse tutius. Quapropter, in adeundis periculis, consuetudo imitanda medicorum est, qui leviter ægrotantes leviter curant, gravioribus autem morbis periculosas curationes & ancipites adhibere coguntur. Quare, in tranquillo tempestatem adversam optare, dementis est: subvenire autem tempestati quavis ratione, sapientis: eoque magis, si plus adipiscare re explicatâ boni, quam addubitâ mali. Periculosa autem rerum actiones partim iis sunt, qui eas suscipiunt, partim reipub. Itemque alii de vita, alii de gloria, & benevolentia civium in discipulo vocantur. Promptiores igitur debemus esse ad nostra pericula, quam ad communia; dimicareq; paratius de honore & gloriâ, quàm de cæteris commodis. Inventi autem multi sunt, qui non modo pecuniam, sed vitam etiam profundere pro patria parati essent: iidem gloriæ jacturam nè minimam quidem facere vellent, nè reipub. quidem postulante: ut Callicratides, qui, cum Lacedæmoniorum

dux

dux fuisset Peloponnesiaco bello, multaque fecisset egregie, vertit ad extremum omnia, cum consilio non paruit eorum, qui classem ab Arginusis removendam, nec cum Atheniensibus dimicandum putabant. Quibus ille respondit, Lacedæmonios, classe illâ amittâ, aliam parare posse: se fugere sine suo dedecore non posse. Atque hæc quidem Lacedæmoniis plaga medicris fuit: illa pestifera, quâ, cum Cleombrotus invdiam timens, temere cum Epaminonda conflixisset, Lacedæmoniorum opes corruerunt. **Quanto Qu.**

Fabius Maximus melius! de quo Ennius,

Unus homo nobis cunctando restituit rem:

Non ponebat enim rumores ante salutem.

Ergo postque magisque viri nunc gloria claret.

Quod genus peccandi vitandum est etiam in rebus urbanis. Sunt enim, qui, quod sentiunt, etiamsi optimum sit, tamen invidiæ metu non audent dicere.

*Cleombro-
tus Lace-
dæmonius
ab Epami-
nonda Thē-
banorum
duce vi-
ctus, mag-
nâ suorum
clade.*

*Fabius
cunctator:
historia no-
tissima.
Fortis est,
falsam in-
famiam
contemne-
re.*

OMnino qui reipublicæ præfuturi sunt, duo Platonis præcepta teneant: Unum, ut utilitatem civium sic tueantur, ut, quicquid agunt, ad eam referant, obliti commodorum suorum: Alterum, ut totum corpus reipub. curent, nè, dum partem aliquam tuentur, reliquas deferant. Ut enim tutela, sic procuratio reipub. ad utilitatem eorum, qui commissi sunt, non ad eorum, quibus commissa est, gerenda est. Qui autem parti civium consulunt, partem negligunt, rem perniciosissimam in civitatem inducunt, seditionem, atque discordiam. Ex quo evenit, ut alii populares, alii studiosi optimi cuiusque videantur, pauci universorum. Hinc apud Athenienses magnæ discordiæ ortæ: in nostra repub. non solum seditiones, sed pestifera etiam bella civilia: quæ gravis & fortis civis, & in repub. dignus principatu fugiet atque oderit, tradetque se totum reipubl. neque opes aut potentiam confectabitur, totamque eam

*Magnani-
mi est, pu-
blica com-
moda suis
anteponere.
Magist-
rus æquus
omnibus,
& omni-
bus, &
partium
studio va-
cans,
& primum
optimatem
dicis.
Fortis ut
non recu-
sat invidi-
am in loco,
ita nec te-
mere ar-
cessis.*

sic tuebitur, ut omnibus consulat. Nec verò criminibus falsis in odium aut invidiam quenquam vocabit: omninoque ita iustitiæ honestatiq[ue] adhaerescet, ut, dum eam conservet, quemvis graviter offendant, mortemque oppetat potius, quam deferat illa quæ dixi.

De honoribus vehementer contendere, contra officium esse magnanimi.

*Civili dis-
sensio inter
P. Scipio-
nem & Q.
Metellum.*

Miserrima est omnino ambitio, honorumque contentio: de qua præclare apud eundem est Platonem, Similiter facere eos, qui inter se contenderent, uter potius remp. administraret, ut si navis certarent, quis eorum potissimum gubernaret. Idemque præcidit, ut eos adversarios existimemus, qui arma contra ferant, non eos, qui suo iudicio tueri rempub. velint: qualis fuit inter P. Africanum & Q. Metellum sine acerbitate dissensio.

Iram moderari, proprium fortitudinis.

*Morosa as-
peritas
contra of-
ficium for-
titudinis.*

Nec verò audiendi sunt, qui graviter irascendum inimicis putant, idq[ue] magnanimi & fortis viri esse censent. Nihil enim laudabilius, nihil magno & præclaro viro dignius placabilitate atque clementiâ. In liberis vero populis, & in juris æquabilitate, exercenda etiam est facilitas, & altitudo animi quæ dicitur: ne, si irascamur aut intempestivè accedentibus, aut impudenter rogantibus, in morositatem inutilem & odiosam incidamus. Et tamen ita probanda est mansuetudo atque elementia, ut adhibeatur reipublicæ causâ severitas, sine qua administrari civitas non potest.

In animadvertendo maxime ab ira temperandum.

Omnis autem & animadversio & castigatio contumeliâ vacare debet, neque ad ejus, qui puni-
ali-

aliquem, aut verbis castigat, sed ad reipublicæ utilitatem referri. Cavendum est etiam, ne major poena quam culpa sit; & ne iisdem de causis alii plectantur, alii ne appellentur quidem. Prohibenda autem maxime est ira in puniendo. Nunquam enim iratus qui accedet ad poenam, mediocritatem illam tenebit, quæ est inter nimium & parum: quæ placet Peripateticis, & recte placet, modo ne laudarent iracundiam, & dicerent; utiliter à natura datam. Illa verò omnibus in rebus repudianda est: optandumque, ut ii qui præfunt reipublicæ, legum similes sint, quæ ad puniendum non iracundiâ sed æquitate ducuntur.

Horatius,
*Virum est
medium
vitiorum
& utrin-
que red-
dum.
Stoici affe-
ctibus va-
care, Peri-
patetici
moderari
sapientem
volunt.*

*Magnanimi est, neque secundis insolescere,
neque dejici adversis.*

ATq; etiam in rebus prosperis, & ad voluntatem nostram fluentibus, superbiam, fastidium, arrogantiamque magnopere fugiamus. Nam ut adversas res, sic secundas immoderate ferre, levitatis est. Præclaraque est æquabilitas in omni vita, & idem semper vultus, eademque frons: ut de Socrate itemque de C. Lælio accepimus. Philippum quidem Macedonum regem, rebus gestis, & gloria superatum à filio; facilitate verò, & humanitate video superiorem fuisse. Itaque alter semper magnus, alter sæpe turpissimus fuit: ut recte præcipere videantur, qui monent, ut quanto superiores sumus, tanto nos submissius geramus. Patetius quidem auditorem Africanum & familiarem suum solitum ait dicere, Sicut equos propter crebras contentiones præliorum, ferocitate exultantes, domitoribus tradere solent, ut his facillioribus possint uti: sic homines secundis rebus effrenatos, sibi præfidentes, tanquam in gyrum rationis & doctrinæ duci oportere, ut perspi-

*Africani
apophibe-
gma.*

*Præfidere,
id est, ni-
mium fide-
re.*

*Magnani-
mi - assen-
sationes
non recipit.*

cèrent rerum humanarum imbecillitatem, varia-
temque fortunæ. Atque etiam in secundis rebus ma-
xime est utendum consilio amicorum, hisque major
etiam quam ante tribuenda est autoritas: iisque tem-
poribus cavendum est, ne assentatoribus patefa-
ciamus aures, nec adulari nos sinamus: in quo falli
facile est. Tales enim nos esse putamus, ut jure lau-
demur. Ex quo nascuntur innumerabilia peccata,
cum homines inflati opinionibus turpiter irridentur,
& in maximis versantur erroribus. Sed hæc quidem
hactenus.

Officia magnanimi in otio honesto,

Illud autem sic est judicandum, maximas geri res,
& maximi animi, ab iis qui rempublicam regant,
quod eorum administratio latissime pateat, ad pluri-
mosque pertineat. Esse autem magni animi, & fuisse
multos, etiam in vita otiosa, qui aut investi-
garent, aut confarentur magna quædam, seseque sua-
rum rerum finibus continerent: aut interjecti inter
philosophos, & eos qui rempublicam administrarent,
delectarentur re suâ familiari, non eam quidem
omni ratione exaggerantes, neque excludentes ab
ejus usu suos; potiusque & amicis impertientes, &
reipublicæ, siquando usus esset. Quæ primum bene
parta sit, nullo neque turpi quæstu, neque odioso;
tum, quam plurimis, modo dignis, se utilem præbeat;
deinde, augeatur ratione, diligentia, parsimonia; nec
libidini potius, luxuriæque, quam liberalitati & be-
neficientiæ pareat. Hæc præscripta servantem licet
magnifice, & graviter, animosque vivere, atque
etiam simpliciter, fideliter, vitæque hominum a-
micé.

TEM-

TEMPERANTIA.

partus officiorum fons Temperantia, quam Aristoteles moderationem esse putat cupiditatum, earum duntaxat, quæ circa gula & inguinis voluptates versantur. Temperans, inquit, ea cupit quæ oportet, & ut oportet, & quando oportet. Hujus est caput, ut cupiditas rationi pareat, sicut puer pedagogo. Indidem oritur illud decorum, quod quemadmodum à natura, ac cæteris circumstantiis ducatur, omneque vitæ officium cohonestet, divinitus tradit Cicero.

Equitur ut de una reliqua parte honestatis dicendum sit: in qua verecundia, & quasi quidam orbus vitæ, temperantia, modestia, omnisque sedationis perturbacionum animi, & rerum modus cernitur. Hoc loco continetur id quod dici Latine decorum test: Græcè enim $\tau\acute{o}\varsigma \pi\acute{\epsilon}\rho\iota$ & $\tau\acute{o}\nu$ dicitur. Hujus vis ea, ut ab honesto non queat separari. Nam & quod est honestum: & quod honestum est, decet. Quam autem differentia sit honesti & decori, facilius colligi, quam explanari potest. Quicquid enim est, quod deceat, id tum apparet cum antegressa est honestas.

plex decorum: generale, quod in omni officio situm est; & speciale, quod temperantiam proprie consequutus. Divus Ambrosius generale decorum accipit, quod ex harmonia & consensu omnium inter se virtutum existit, quale relucet in concordia universitatis: speciale, quod in una quavis parte reluceat, potissimum tamen in temperantia.

Itaque non solum in hac parte honestatis, de qua hoc loco differendum est, sed etiam in tribus superioribus quid deceat, apparet. Nam & ratione uti, & oratione prudenter; & agere, quod agas, confidite; omniq; in re quid sit veri videre, & tueri decet:

Decorum
honesti
comites.

Decorum
in prudentia.

*Decorum
iustitie.*

*Decorum
ab honesto
re non si-
paratur.*

*Decorum
quotuplex
sit.*

*Decorum
generale
quid sit.*

*Decorum
speciale
quid sit,*

*Liberali,
id est, bo-
nesta.*

*Horatius,
Reddere
personæ
scilicet conve-
nientia
cuique.*

cet : contraque falli , errare labi decipi, tam dedecor
quam delirare, & mentē captum esse. Et iusta om
decora sunt : iniusta contra, ut turpia , sic indecor.
Similis est ratio fortitudinis. Quod enim viriliter,
nimoque magno fit , id dignum viro, & decorum
datur : quod contra, id ut turpe sic indecorum. Qu
pertinet quidem ad omnem honestatem hoc , qu
dico, decorum : & ita pertinet, ut non recondita qu
dam ratione cernatur , sed sit in promptu. Est eni
quiddam (idque intelligitur in omni virtute) qu
deceat quod cogitatione magis à virtute potest, qua
re separari. Et ut venustas , & pulchritudo corpo
secerni non potest à valetudine : sic hoc , de quo
quimur , decorum, totum illud quidem est cum vi
tutē confusum sed mente & cogitatione distinctum.
Est autem ejus descriptio duplex. Nam & gene
rale quoddam decorum intelligimus , quod in
mini honestate versatur : & aliud huic subje
quod pertinet ad singulas partes honestatis. At
illud superius sic fere definiri solet : Decorum id est
quod consentaneum sit hominis excellentiæ in eo
in quo natura ejus à reliquis animantibus differat.
Quæ autem pars subjecta generi est, eam sic defini
unt , ut id decorum esse velint, quod ita naturæ co
sentaneum sit, ut in eo moderatio & temperantia ap
pareat cum specie quadam liberali. Hæc ita intelli
a philosophis , possumus existimare ex eo decoro
quod poetæ sequuntur : de quo alio loco plura di
solent. Sed tum servare illud poetæ dicimus, quod
deceat , cum id quod quaque personâ dignum est,
fit & dicitur : Ut si Æacus, aut Minos diceret ,

*Oderint , dum metuant,
aut ,*

Natis sepulchrum ipse est parens ;

Indecorum videretur , quod eos fuisse iustos accep
mus. At, Atreo dicente, plausus excitantur : est enim
dign

gna personā oratio. Sed poetæ, quid quemque de-
 at ex persona judicabunt : nobis autem personam
 posuit ipsa natura magna cum excellentia, præ-
 antiq; animantium reliquorum. Quocirca poetæ
 magna varietate personarum, etiam vitiosis quid
 conveniat, & quid deceat, videbunt : nobis autem
 a natura, constantiæ, moderationis, temperan-
 z, verecundiæ partes datæ sint ; cūque eadem na-
 ra doceat non negligere, quemadmodum nos ad-
 ersus homines geramus : efficitur, ut illud, quod ad
 nem honestatem pertinet, decorum quam latè
 sum sit, appareat ; & hoc, quod spectatur in unto-
 neque genere virtutis. Ut enim pulchritudo corpo-
 apta compositione membrorum movet oculos, &
 electat hoc ipso, quod inter se omnes partes cum
 modam lepore consentiunt : sic hoc decorum, quod
 licet in vita, movet approbationem eorum, quibus
 vivitur ordine & constantia, & moderatione
 factorum omnium atque factorum. Adhibenda est
 tur quædam reverentia adversus homines & opti-
 cuiusque, & reliquorum. Nam negligere quid de
 quisque sentiat, non solum arrogantis est, sed etiam
 mino dissoluti Est autem quod differat, in omni
 one habenda, inter justitiam & verecundiam.
 iustitiæ partes sunt, non violare homines : Verecun-
 iæ, non offendere : in quo maxime perspicitur vis
 eori. His igitur expositis, quale sit id, quod decere
 imus, intellectum puto.

*Decorum
 poetarum
 honestis ac
 turpibus
 commune.*

*Decorum
 in ordine,
 constantia,
 & modo
 situm.*

*Violamus
 injuriā,
 offendimus
 immodestia*

decorum secundum naturam esse, & cum in omnibus par-
 tibus, tum in temperantia plurimum valere.

Officium autem quod ab eo ducitur, hanc pri-
 mum habet viam, quæ deducit ad convenien-
 tiam conservationemque naturæ : quam si sequemur du-
 ram, nunquam aberrabimus : sequemurque ; & id quod
 rationum & perspicax naturā est, & id quod ad homi-
 num

num confociationem accommodatum, & id quod hemens atque forte. Sed maxima vis decori in huius parte, de qua disputamus. Neq; enim solus corporis, qui ad naturam apti sunt, sed multo etiam magis animi motus probandi, qui item ad naturam accommodati sunt.

Fontem omnis esse modestiæ, ut appetitus pareat rationi: At hunc ipsum putat Ambrosius, omnium officiorum primarium esse fontem.

Opum, quam in libris definitionibus appetitionem vocat unde oriuntur nam id est perturbationes. Sic in libris de finibus Cato officium, quod ita factum est, ut ejus facti probabilis ratio reddi possit.

Indecorum & in corpore à perturbationibus.

Duplex est enim vis animorum atque naturæ. Una pars in appetitu posita est, quæ est opus. Græcè quæ hominem huc & illuc rapit: altera ratio, quæ docet & explanat, quid faciendum faciendumque sit. Ità fit ut ratio præsit, appetitus vero obtemperet. Omnis autem actio vacare debet temperantia & negligentia: nec verò agere quicquam, cupere non possis causam probabilem reddere: hæc est enim præfata descriptio officii. Efficiendum autem est, ut appetitus rationi obediant, eamque neque propter temperantiam præcurrant, nec propter pigritiam aut ignaviam deserant, sintque tranquilli, atque omni perturbatione animi careant: ex quo elucebit omnis constantia, omnisque moderatio: Nam qui appetitus longius evagantur, & tanquam exultantes sive cupiendo, sive fugiendo, non satis à ratione retinentur, nihil sine dubio finem & modum transeunt. Relinquent enim & abjiciunt obedientiam, nec rationi parere cui sunt subiecti lege naturæ, à quibus non modo animi perturbantur, sed etiam corpora. Licet etiam ipsa cernere iratorum, aut eorum qui aut libidine vel liqua, aut metu commoti sunt, aut voluptate nimis gestiant: quorum omnium vultus, voces, motus, habitusque mutantur, Ex quibus illud intelligitur) ut officii formam revertamur) appetitus omnes contrahendos, sedandosque, excitandamque esse animam

versionem & diligentiam, ut nè quid temerè ac for-
 uirò, inconsideratè negligenterque agamus. Neque
 nim ita generati à natura sumus, ut ad ludum &
 ocum facti esse videamur; sed ad severitatem poti-
 s, & ad quædam studia graviora atque majora.
 ludo autem & joco, uti illis quicem licet, sed sicut
 omno & quietibus cæteris, tum, cum gravibus se-
 isque rebus satisfecerimus. Ipsùmque genus jocan-
 i non profusum, nec immodestum, sed ingenuum &
 acetum esse debet. Ut enim pueris non omnem li-
 centiam ludendi damus, sed eam quæ ab honestatis
 ctionibus non sit aliena: sic in ipso joco aliquod
 robi ingenii lumen eluceat.

*Gravitas
 & urbanitas
 quas quate-
 nus adbi-
 tenda.
 Licentia
 non omnis
 aliena ab
 honestate.*

De scurrilitate & facetia.

Duplex omnino est jocandi genus: unum illibe-
 rale, petulans, flagitiosum, obscœnum; alterum
 elegans, urbanum, ingeniosum, facetum. Quo genere
 non modo Plautus noster, & Atticorum antiqua
 comœdia, sed etiam philosophorum Socraticorum
 libri referti sunt: multaue multorum facetè dicta;
 et ea quæ à sene Catone sunt collecta, quæ vocantur
σενεκουμαλία. Facilis igitur est distinctio ingenui &
 liberalis joci. Alter est, si tempore sit, ac remisso
 animo, homine libero dignus; alter, nè libero qui-
 tem, si rerum turpitudini adhibetur verborum obscœ-
 nitas.

Et honesti lusus modum esse quendam.

Ludendi etiam est quidam modus retinendus, ut
 nè nimis omnia profundamus, elatiquè voluptate,
 aliquam turpitudinem delabamur. Suppeditant au-
 tem, & campus noster, & studia venandi, honesta
 exempla ludendi.

*Suppedi-
 tans. i. e.
 submini-
 strans.*

*Animi delictatio ab honestis studiis petenda: corporis
 voluptas, quia pecorina sit, aut planè rejicienda, aut
 quam parcissime adhibenda.*

Sed

*Voluptas
homine
indigna.*

Sed pertinet ad omnem officii quæstionem, semper in promptu habere, quantum natura hominis precudibus reliquisque bestiis antecedit. Illæ enim nihil sentiunt nisi voluptatem, ad eamque feruntur omni impetu. Hominis autem mens discendo alitur, & cogitando semper aliquid aut inquirit, aut agit, videturque & audiendi delectatione ducitur. Quinetiam quis est paulo ad voluptates propensior, modo nescit ex pecudum genere (sunt enim quidam homines, non re, sed nomine) sed si quis est paulo erectior, quam vis voluptate capiatur, occultat & dissimulat appetitum voluptatis propter verecundiam. Ex quo intelligitur, corporis voluptatem non satis esse dignam hominis præstantiâ, eamque contemni & rejici oportere: si sit quispiam, qui aliquid tribuat voluptati, diligenter ei tenendum esse ejus fruendæ modum. Itaque victus cultusque corporis ad valetudinem referantur, & ad vires, non ad voluptatem. Atque etiam si considerare volumus, quæ sit in natura excellentia & dignitas, intelligemus, quam sit turpe diffusus luxuria, & delicate ac molliter vivere; quamque honestum, parce, continenter, severè, sobriè.

Animadvertite; Lector, ordinem: primum ostendit quid decorum secundum naturam cum pecoribus commune, deinde quid secundum hominis præstantiam: deinceps quid deceat uniuscujusque personam, vel à natura tributam, vel casu impositam, vel judicio assumptam.

Intelligendum etiam est, duabus quasi nos à natura indutos esse personis: quarum una est communis, ex eo quod omnes participes sumus rationis præstantiæque ejus quâ antecellimus bestiis; à qua omne honestum, decorumque trahitur, & ex qua ratio inveniendi officii exquiritur: altera autem, quæ propriè singulis est attributa. Ut enim in corporibus

magna

magnæ dissimilitudines sunt ; alios enim videmus velocitate ad cursum, alios viribus ad luctandum valere ; itemque in formis, aliis dignitatem inesse, aliis tenuitatem : sic & in animis existunt etiam majores varietates. Erat in L. Crasso & in L. Philippo multus epos, major etiam magisque de industria in C. Cæsare Lucii filio. At iisdem temporibus in M. Scauro & in Marco Druso adolescente singularis severitas, in C. Lælio multa hilaritas, in ejus familiari Scipione ambitio major, vita tristior. De Græcis autem, dulcem & facetum, festivique sermonis, atqui in omni oratione simulatorem, quem *εἰσα* Græci nominaverunt, Socratem accepimus : contra Pythagoram & Periclem summam auctoritatem consecutos sine ulla levitate. Callidum Annibalem ex gente Pœnonum, ex nostris ducibus Q. Maximum, accepimus facile celare, tacere, dissimulare, insidiari, præripere, & astutissimum consilia. In quo genere Græci Themistoclem Atheniensem, & Phæream asonem cæteris præponunt ; imprimisque versutum & callidum factum Solonis, qui, quò & tutior vita ejus esset, & plus quando reipub. prodesset, furere se simulavit. Sunt etiam alii multum dispares, simplices, & aperti, qui nihil ex occulto, nihil ex insidiis agendum putant, veritatis cultores, fraudis inimici. Itemque alii, qui quidvis perpetrantur, cuius deferviant, dum, quod velint, consequantur : ut Syllam & M. Crassum videbamus. Quo in genere versutissimum & patientissimumacedæmonium Lylandrum accepimus : contraque Callieratidem, qui præfectus classis proximus post Lylandrum fuit. Itemque in sermonibus alium quidem videmus, quamvis præpotens sit, efficere, ut quis de multis esse videatur. Quod in Catulo, & in C. Cæsare, & in filio, itemque & in Q. Mutio Numantini vidimus. Audiavi & ex majoribus natu hoc idem esse in P. Scipione Nasica : contraque patrem ejus, illum

*Varietas
ingeniorum
à natura.*

illum qui Tiberii Gracchi conatus perditos vindicavit, nullam comitatem habuisse sermonis : nec Xenocratem quidem severissimum philosophorum ob eamque rem ipsam magnum clarumque ; fuisse. Inmerabiles aliarum dissimilitudines sunt naturarum, minimarumque minime tamen vituperandorum. Admodum autem tenenda sunt sua cuique ; non vitiosa , sed tam propria, quò facilius decorum illud, quod querimus retineatur. Sic enim est faciendum , ut contra naturam universam nihil contendamus : eam tamen conservatam , propriam naturam sequamur. Ut etiam sint alia graviora atque meliora , tamen nos nostra naturarum regulam metiamur. Neque enim arietem repugnare naturae ; nec quicquam sequi , quod assequi nequeas. Ex quo magis emergit, quale sit decorum illud : Ideo, quia nihil decet invita (ut aiunt) Minervam , id est , adversante & repugnante naturam. Omnino si quicquam est decorum , nihil est profectus magis , quam æquabilitas universae vitae, tum singularium actionum : quam conservare non possis, si aliam naturam imiteris , omittas tuam. Ut enim semper moneo debemus uti, qui notus est nobis, ne (ut quidam) Graeca verba inculcantes , jure optimo irrideamur : sic in actiones , omnemque vitam, nullam differentiam conferre debemus. Atque hæc differentia naturarum tantam habet vim , ut nonnunquam mortem sibi ipsi alius consciscere debeat, alius in eadem causa non debeat. Non enim alia in causa M. Catonem fuit, aliam ceteri, qui se in Africa Cæsari tradiderunt. Atqui ceteris forsitan vitio datum esset, si se intromississent ; propterea quòd eorum vita lenior , & mori fuerunt faciliores : Catoni autem cum incredibilem tribuisset natura gravitatem , eamque ipse perpetua constantiam roborasset , semperque in proposito susceptoque consilio permanisset ; moriendum potius quam tyranni vultus aspiciendus fuit. Quam multa

Non frustra cum
naturam in
gendum.

Horat. Tu
nil invita
dices faciesve
Minerva.

Ut apud
Lucilium
in Mutio
videtur

Albius :
Chere Tite.

Cato vii
sibi mortem
conscivis.

po
He
fu
bi
co
ad
(c
qu
pe
mo
Id
sou
um
jud
tur
fibi
voo
nal
ego
Erg
cas
pot
nos
om
ea
pos
bis
D
A
pon
tro
tate
war
passu

passus est Ulysses in illo errore diuturno, cum & mulieribus (si Circe & Calypso mulieres appellandæ sunt) inserviret, & in omni sermone omnibus affabilem & jucundum se esse vellet? Domi verò etiam contumelias fervorum, ancillarumque pertulit, ut ad id aliquando, quod cupiebat, perveniret. At Ajax (quo animo traditur) milles oppetere mortem, quam illa perpeti maluisset. Quæ contemplantes expendere oportebit, quid quisque habeat sui, idque moderari, nec velle experiri, quam se alieni deceant. Id enim maxime quemque decet, quod est cuiusque suum maxime. Suum igitur quisque noscat ingenium, acriterque se & vitiorum & bonorum suorum iudicem præbeat: ne scenici plus quam nos videantur habere prudentiæ. Illi enim non optimas, sed sibi accommodatissimas fabulas eligunt. Qui enim voce freti sunt, Epigonos, Medeamque; qui gestu, Menalippam, Clytemnestram; semper Rupilius (quem ego memini) Antiopam; non sæpe Æsopus Ajacem. Ergo histrio hoc videbit in scena, non videbit sapiens in vita. Ad quas igitur res aptissimi erimus, in iis potissimum elaborabimus. Sin aliquando necessitas nos ad ea detruserit, quæ nostri ingenii non erunt, omnis adhibenda erit cura, meditatio, diligentia, ut ea si non decorè, at quàm minimum indecorè facere possimus. Nec tam est enitendum, ut bona, quæ nobis data non sunt, sequamur, quam ut vitia fugiamus.

Circe, solio filia, Calypso nympha quarta hospitio Ulysses ali-quandiu usus est & ut procos uxoris perdet.

Scenici, id est, histriones, & scena: Epigoni, clamosa tragedia de Thebis capta. Medea nostra.

Decorum ab his, quæ nobis fortuna attribuit, quæque nobis iudicio ipsi adscivimus.

AC duabus iis personis, quas supra dixi, tertia adjungitur, quam casus aliquis vel tempus imponit: quarta etiam, quam nobismet ipsis iudicio nostro accommodabimus. Nam regna, imperia, nobilitates, honores, divitiæ, opes, eaque quæ sunt his contraria, in casu sita, temporibus gubernantur. Ipsi au-

*Alii alia
studia se-
quuntur.*

*Filii ut
plurimum
parentum
suum
studia se-
quuntur.*

*Timotheus
etiam ora-
tor, Isocra-
tis discipu-
lus.*

*Cono, in-
clitus dux
Athenien-
sum.*

*Prodicus so-
phista de
Hercule
fabula per-
quam festi-
va refertur
apud Xe-
nophontem
libro secun-
do Memo-
rab.*

tem quam personam gerere velimus, à nostrâ volun-
tate proficiscitur. Itaque se alii ad philosophiam, alii
ad jus civile, alii ad eloquentiam applicant, ipsarum-
que virtutum in alia alius mavult excellere. Quorum
verò patres aut majores in aliqua gloria præstiterunt,
eorum plerique in hoc genere laudis student excelle-
re: ut Q. Mutius, P. filius, in jure civili: Pauli fi-
lius, Africanus, in re militari. Quidam autem ad
eas laudes, quas a patribus acceperunt, addunt ali-
quam suam: ut hic idem Africanus eloquentiâ cumu-
lavit bellicam gloriam. Quod idem fecit Timotheus,
Cononis filius; qui, cum belli laude non inferior fuis-
set quam pater, ad eam laudem doctrinæ & ingenii
gloriam adjecit. Fit autem interdum, ut nonnulli,
omissa imitatione majorum, suum quoddam institu-
tum consequantur: maximeque in eo plerunque ela-
borant ii, qui magna sibi proponunt, obscuris ori-
parentibus. Hæc igitur omnia, cum quaerimus quid
deceat, complecti animo & cogitatione debemus.

Constituendum genus vitæ, & institutum.

In primis autem constituendum est, quos nos &
quales esse velimus, & in quo genere vitæ: quæ
deliberatio est omnium difficillima. Ineunte enim
adolescenciâ, cui inest maxima imbecillitas consilii,
tunc id sibi quisque genus ætatis degendæ con-
stituit, quod maxime adamavit: Itaque antè impli-
catur aliquo certo genere cursûque vivendi, quam
potuit, quod optimum esset, judicâre. Nam, quod
Herculem Prodicus dicit, (ut est apud Xenophonem)
cum primum pubesceret (quod tempus à natu-
râ ad deligendum, quam quisque viam vivendi sit in-
gressurus, datum est) exisse in solitudinem, atque ibi
sedentem diu secum multumque dubitasse, cum du-
as cerneret vias, unam voluptatis, alteram virtutis,

utram

intram ingredi melius esset : hoc Herculi, Jovis saturo edito, potuit fortasse contingere; nobis non item, qui imitamur quos cuique visum est, atque ad eorum studia institutaque impellimur. Plerumque autem parentum præceptis imbuti, ad eorum consuetudinem moremque deducimur. Alii multitudinis iudicio feruntur; quæque majori parti pulcherrima videntur, ea maxime exoptant. Nonnulli autem, siue felicitate quadam, siue bonitate naturæ, siue parentum disciplina rectam vitæ secuti sunt viam. Illud autem maxime rarum genus est eorum, qui aut excellenti ingenii magnitudine, aut præclara eruditione atque doctrinâ, aut utraq; re ornati, spatium deliberandi habuerunt, quem potissimum vitæ cursum sequi vellent. In qua deliberatione, ad suam cuiusque naturam consilium est omne revocandum. Nam cum in omnibus quæ aguntur, ex eo modo, quo quisque natus est (ut supra dictum est) quid deceat, exquirimus: tum in tota vita constituenda multo est ejus rei cura major adhibenda, ut constare in vitæ perpetuitate possimus nobismet ipsis, nec in ullo officio claudicare. Ad hanc autem rationem, quoniam maximam vim natura habet, fortuna proximam; utriusque omnino ratio habenda est in diligendo genere vitæ, sed naturæ magis: multo enim & firmitior est & constantior; ut fortuna nonnunquam, tanquam ipsa mortales, cum immortalis natura pugnare videatur. Qui igitur ad naturæ suæ non vitiosæ genus, consilium vivendi omne contulerit, is constantium teneat: id enim maxime decet, nisi forte se errasse intellexerit in diligendo genere vitæ. Quod si acciderit (potest autem accidere) faciendâ morum institutorumque mutatio est. Eam igitur mutationem, si tempora adjuvant, facilius commodiusque faciemus; sin minus, sensim erit, pedetentimque faciendâ: ut amicitias, quæ minus delectent & minus probentur, magis decere

*Quo modo
commen-
tandum
vitæ genus.*

consent sapientes sensim diffuere, quam repente præcidere. Commutato autem genere vitæ, omni ratione curandum est, ut id bono consilio fecisse videamur. Sed quoniam paulò antè dictum est, imitandos esse majores: primum illud exceptum sit, ne vitia sint imitanda; deinde, si natura non ferat, ut quædam imitari possint: Ut superioris Africani filius, qui hunc Paulo natum adoptaverat, propter infirmitatem valetudinis non tam potuit patri similis esse, quam ille fuerat sui. Si igitur non poterit sive causas defensitare, sive populum concionibus tenere, sive bellâ gerere: illa tamen præstare debet, quæ erunt in ipsius potestate, justitiam, fidem, liberalitatem, modestiam, temperantiam, quò minus ab eo id, quod desit, requiratur. Optima autem hæreditas a patribus traditur liberis, omnique patrimonio præstantior, gloria virtutis, rerumque gestarum: cui dedecori esse, nefas & vitium judicandum est.

*Alia ætas
alia officia
postulat.*

quoniam officia non eadem disparibus ætatibus tribuuntur, aliâque sunt juvenum, alia seniorum; aliud quid etiam de hac distinctione dicendum est.

Adolescentiam quæ propriè deceant.

Adolescentis officium.

E St igitur adolescentis, majores natu vereri, et hisque deligere optimos, & probatissimos, quorum consilio atque autoritate nitatur. Inevitabilis enim ætatis inscitia, senum constituenda & regenda prudentiâ est. Maxime autem hæc ætas a libidinibus arcenda est, exercendâque in labore, patientiâque & animi & corporis; ut eorum & in bellicis & civilibus officiis vigeat industria. Atque etiam cum relaxare animos, & dare se jucunditati volent, caveant intemperantiam, meminerint verecundiæ: quod erit facilius, si ejusmodi quoque rebus majores natu interesse velint.

Senectus.

Senectutem quæ deceant maximè.

Senibus autem labores corporis sunt minuendi, *Senis officium.*
 exercitationes animi etiam augendæ videntur.
 Danda verò opera, ut & amicos, & juventutem, &
 maximè remp. consilio & prudentia quamplurimum
 adjuvent. Nihil autem magis cavendum est senectu-
 ti, quàm ne languori se, desidiaque dedat. *Turpis res
 desidiosa
 senectus:*
 Luxuria
 turpior:
 Libidinosa
 turpissima
 vero cum omni ætati turpis, tum senectuti foedissi-
 ma est. Sin autem libidinum etiam intemperantia ac-
 cesserit, duplex malum est: quod & ipsa senectus
 concipit dedecus, & facit adolescentium impudenti-
 orem intemperantiam.

Magistratûs personam quæ deceant.

Ac nè illud quidem alienum est, de magistratu-
 um, de privatorum, de civium, de peregrinorum
*Magistra-
 tûs officiû*
 officiis dicere. Est igitur proprium munus magistra-
 tûs intelligere, se gerere personam civitatis, debe-
 reque ejus dignitatem & decus sustinere, servare le-
 ges, jura describere, & ea fidei suæ commissa memi-
 nisse. Privatum autem oportet æquo & pari cum
*Privati
 officium.*
 civibus jure vivere, neque submissum & abjectum,
 neque se efforentem; tum in republica ea velle, quæ,
 tranquilla & honesta sint: Talem enim & sentire,
 & bonum civem dicere solemus. Peregrini autem
*Peregrini
 officium.*
 & incolæ officium est, nihil præter suum negotium
 agere, nihil de alio inquirere, minimèque in aliena
 esse repub. curiosum. Ità ferè officia reperientur, cum
 quæretur quid deceat, & quid aptum sit personis,
 temporibus, ætatibus. Nihil est autem quod tam
 deceat, quàm in omni re gerenda, consiliòque capi-
 endo, servare constantiam.

Decorum à statu motûque corporis.

Sed quoniam decorum illud in omnibus factis &
 dictis, in corporis denique motu & statu cernitur;
 D 3 idq;

idq; positum est in tribus rebus, formositate, ordine, ornatu ad actionem apto : difficilius ad eloquendum, sed satis erit intelligi. In his autem tribus continetur cura etiam illa, ut probemur ab iis, cum quibus & apud quos vivamus. His quoq; de rebus pauca dicantur.

Quasdam corporis partes indecorè ostendit: res item quasdam inhonestè vel fieri palam, vel aperte nominari.

P Rincipio corporis nostri magnam natura ipsa videtur habuisse rationem, quæ formam nostram, reliquamque figuram, in qua esset species honesta, eam posuit in promptu : Quæ autem partes corporis ad naturæ necessitatem datæ, aspectum essent deformem habituræ atque turpem, eas contextit atque abdidit. Hanc naturæ tam diligentem fabricam imitata est hominum verecundia. Quæ enim natura occultavit, eadem omnes, qui sana mente sunt, remonent ab oculis : ipsique necessitati, dant operam, ut quàm occultissime pareant: quarumque partium corporis usus sunt necessarii, eas neque partes, neq; earum usus suis nominibus appellant : quodque facere turpe non est, modò occultè, id dicere obscœnum est. Itaque nec aperta actio rerum illarum petulantia vacat, nec oratio obscœnitate. Nec verò audiendi sunt Cynici, aut si qui fuerunt Stoici penè Cynici, qui reprehendent & irident, quod ea, quæ turpia re non sunt, verbis flagitiosa dicamus; illa autem, quæ turpia sunt, nominibus appellemus suis. Latrocinari, fraudare, adulterari, re turpe est, sed dicitur non obscœnè : liberis dare operam, re honestum est, nomine obscœnum. Pluræque in eam sententiam ab eisdem contra verecundiam disputantur. Nos autem naturam sequamur, & ab omni, quod abhorret ab ipsa oculorum auriumque approbatione, fugiamus. Strepas, incessus, sessio, accubatio, vultus, oculi, manuum

*Cynici &
et ceteros
Stoici nihil
dixisse pu-
tabant ob-
scœnum,
quod fa-
ctu turpe
non esset.*

motus

motus teneant illud decorum. Quibus in rebus duo sunt maxime fugienda: ne quid effœminatum, aut molle; aut ne quid durum, aut rusticum sit. Nec vero histrionibus oratoribusque concedendum est, ut iis hæc apta sint, nobis dissoluta. Scenicorum quidem mos tantam habet à veterè disciplina verecundiam, ut in scena sine subligaculo prodeat nemo. Verentur enim, ne, si quo casu evenierit, ut corporis partes quædam aperiantur, aspiciantur non decoré. Nostro quidem morè cum parentibus puberes filii, cum soceris generi non lavantur. Retinenda est igitur hujus generis verecundia, præsertim naturâ ipsa magistrâ & duce.

Quæ forma virum, quæ sæminam deceat, & quatenus utraque colenda: quis item gestus, quis motus decorus.

Cum autem pulchritudinis duo genera sint, quorum in altero venustas sit, in altero dignitas: venustatem muliebrem ducere debemus; dignitatem virilem. Ergo & à forma removeatur omnis viro non dignus ornatus: & huic simile vitium in gestu morûq; caveatur. Nam & palæstrici motus sæpe sunt odiosiores, & histrionum nonnulli gestus ineptis non vacant, & in utroq; genere quæ sunt recta & simplicia laudantur. Formæ autem dignitas coloris bonitate tuenda est, color exercitationibus corporis. Adhibenda est præterea munditia, non odiosa, neque exquisita nimis; tantum quæ fugiat agrestem & inhumanam negligentiam. Eadem ratio est habenda vestitus, in quo, sicut in plerisque rebus, mediocritas optima est. Cavendum est autem, ne aut tarditatibus utamur in gressu mollioribus, ut pompæum ferculis similes esse videamur; aut in festinationibus suscipiamus nimias celeritates; quæ cum fiunt, anhælitus moventur, vultus mutantur, ora torquentur; ex quibus magna significatio fit, non adesse cor-

Gestus neque molles neque rusticus.

Exemplum verecundia à scena peritum

Dignitas, virorum; V nullas, mulierum.

Forma & Vestitus. Munditia inter elegantiam viriosam, & agrestem negligentiam. Incessus moderatus. Pompæum in quibus sacra & simulacra lentissimo incessu circumferuntur.

Animi
motus du-
plex.
Cogitatio.
Appetitus.

stantiam. Sed multo etiam magis elaborandum est, ne animi motus a natura recedant: quod assequemur, si cavebimus, ne in perturbationes atque excitationes incidamus, & si attentos animos ad decori conservationem tenebimus. Motus autem animorum duplices sunt: alteri cogitationis, alteri appetitus. Cogitatio in vero exquirendo maxime versatur: Appetitus impellit ad agendum. Curandum est igitur, ut cogitatione ad res quam optimas utamur; appetitum rationi obedientem præbeamus.

Duplex orationis genus; rhetoricum & quotidianum.

ET quoniam magna vis orationis est, eaque duplex; altera contentionis, altera sermonis: Contentio disceptationibus tribuatur iudiciorum, concionum, senatus: Sermo in circulis, disputationibus, congressionibus familiarium versetur, persequatur etiam convivia. Contentionis præcepta rhetorum sunt multa, nulla sermonis: quanquam haud scio, an possint hæc quoque esse. Sed discentium studiis inveniuntur magistri: huic autem qui studeant sunt nulli; rhetorum turba referta omnia. Quanquam quæ verborum sententiarumque præcepta sunt, eadem ad sermonem pertinebunt. Sed cum orationis indicem vocem habeamus; in voce autem duo sequamur, ut clara sit, ut suavis: utrumque omnino a natura pendendum est: verum alterum exercitatio augebit, alterum imitatio pressæ loquentium, & leniter. Quid fuit in Catulis, ut eos exquisito iudicio putares uti literarum? quanquam erant literati: sed & alij. Hi autem optime uti linguâ Latinâ putabantur. Sonus erat dulcis: literæ neque expressæ, neque oppressæ: re aut obscurum esset, aut nimis putidum. Sine contentione vox, nec languens, nec canora; Uberior oratio L. Crassi, nec minus faceta: sed bene loquendi de Catulis

Catulus
pater & filius,
de quibus in
Bruto.
Putidam,
i. e. odiosum
& affectatum

ulsi opinio non minor. Sale verò conditus & faciliis Cæsar, Catuli patris frater, vicit omnes, ut in ipso illo forensi genere dicendi contentiones aliorum sermone vinceret. In omnibus igitur his elaborandum est, si, in omni re quid deceat, exquerimus.

Sermo familiaris quemadmodum moderandus.

It igitur hic sermo (in quo Socratici maximè excellunt) lenis minimèque pertinax: insit in eo lepos. Nec verò, tanquam in possessionem suam venerit, excludat alios: sed cum reliquis in rebus, tum in sermone communi, vicissitudine nonnunquam utendum putet. Ac videat imprimis, quibus de rebus loquatur: si seriis, severitatem adhibeat; si jocosis, leporem. Imprimis provideat, nè sermo vitium aliquod indicet inesse moribus. Quod maximè tum solet evenire, cum studiosè de absentibus, detrahendi causâ, aut per ridiculum, aut severè, maledicè, contumeliosèque dicitur. Habentur autem plerunque sermones, aut de domesticis negotiis, aut de repub. aut de artium studiis, & doctrina. Danda igitur opera est, ut etiam si aberrare ad alia cœperit, ad hæc revocetur praxio. Sed utcunque aderunt res (neque enim omnes iisdem de rebus, nec in omni tempore, nec similiter delectamur) animadvertendum est etiam, quatenus sermo delectationem habeat, & ut incipiendi ratio fuerit, ita sit desinendi modus. Sed quoniam in omni vita rectissimè præcipitur, ut perturbationes fugiamus, id est, motus animi nimios, rationi non obtemperantes: sic ejusmodi motibus sermo debet vacare, nè aut ira existat, aut cupiditas aliqua, aut pigritia, aut ignavia, aut quid tale appareat. Maximèque curandum est, ut eos, quibuscum sermonem conferemus, & vereri & diligere videamur. Objurcationis etiam nonnunquam incidunt necessariæ; in quibus utendum est fortasse & vocis contentione majore,

Sermo familiaris sit nec acerbus, nec pertinax, nec insolentus, nec immodicus, nec obscenior.

Instituatur de rebus honestis: Nec vagus sit, nec inæqualis.

Nec concitator, nec contumeliosus in amicis. Objurgatio quatenus adhibenda

*Nè tam
quidem re-
ferendum
maledi-
cium cum
malè audi-
verimus.
Indecora
jactantia
Thi. & Jonica*

maiorē, & verborum gravitate acriore, Id agendum
etiam est, ut nè ea facere videamur irati : sed ut
urendum & secandum medici ; sic nos ad hoc genus
castigandi raro inviri que veniamus : nec unquam
si necessario, si nulla reperietur alia medicina. Sed
tamen ita procul absit, cum qua nihil rectè fieri, ni-
hil consideratè potest, Magna autem ex parte de
menti castigazione licet uti, gravitate tamen adju-
ctà, ut severitas adhibeatur, & contumelia repellatur.
Atque etiam illud ipsum quod acerbibatis habet ob-
jurgatio, significandum est, ipsius causà, qui objur-
getur, susceptum esse. Rectum est autem etiam in
illis contentionibus, quæ cum inimicissimis fiunt,
etiamsi nobis indigna audiamus, tamen gravitatem
retinere, iracundiam repellere. Quæ enim cum ali-
qua perturbatione fiunt, ea nec constanter fieri pos-
sunt, nec ab iis, qui adsunt, approbari. Deforme etiam
est, de seipso prædicare, falsa præsertim, & cum
irrisione audientium imitari militem gloriosum.

In ædificiis extruendis quæ modus.

*Ignominia
quod à
consulatu
repulsus ;
calamitas
ex quod
pericula-
rum reus.*

ET quoniam omnia persequimur, (volumus quidem
certè) dicendum est etiam, qualem homini
honorati & principis domum placeat esse, cujus finis
est usus : ad quem accommodanda est ædificandi de-
scriptio, & tamen adhibenda dignitatis commodi-
tatisque diligentia. Cn. Octavio, qui primus ex illa
familia consul factus est, honori fuisse accepimus
quod præclaram ædificasset in Palatio, & plenam di-
gnitatis domum : quæ cum vulgo viseretur, suffragata
domino, novo homini, ad consulatum putabatur.
Hanc Scavrus demolitus, accessionem adjunxit ædi-
bus. Itaque ille in suam domum consulatum primus
attulit : hic summi & clarissimi viri filius, in domum
multiplicatam non repulsam solum retulit, sed igno-
miniam etiam & calamitatem. Ornanda est enim
dignitas

dignitas domo, non ex domo dignitas tota quaerenda. Nec domo dominus, sed domino domus honestanda est. Et, ut in cæteris habenda ratio non sui solum, sed etiam aliorum: sic in domo clari hominis, in quam & hospites multi recipiendi sunt, & adhibenda hominum cujusque generis multitudo, adhibenda est cura laxitatis. Aliter ampla domus dedecori domino sæpe fit, si est in ea solitudo; maxime, si aliquando alio domino solita est frequentari: odiosum est enim, cum à prætereuntibus dicitur: -- *O domus Antiqua, (heu!) quam domino dominaris desipari!* Quod quidem, his temporibus, in multis licet dicere. Cavendum est etiam (præsertim si ipse ædifices) nè extra modum sumptu & magnificentia prodeas: quo in genere multum mali etiam in exemplo est. Studiosè enim plerique (præsertim in hac parte) facta principum imitantur: ut L. Luculli, summi viri, virtutem quis? at quam multi villarum magnificentiam imitati sunt! Quarum quidem certè est adhibendus modus, ad mediocritatemque revocandus; eademque mediocritas * ad omnem usum cultumque vitæ referenda est. Sed hæc hætenus.

Domus optimatum, neque anguste, neque vaste.

E postea quopiam sumptus versiculus videtur. Antiquam autem nobilem dixit et augmentam.

* Ad communem usum.

Tria omni in vita servanda.

IN omni autem actione suscipienda, tria sunt tenenda. Primum, ut appetitus rationi pareat: quod nihil est ad officia conservanda accommodatius. Deinde, ut animadvertatur, quanta illa res sit quam efficere velimus; nève major, nève minor cura & opera suscipiatur, quam causa postulet. Tertium est, ut caveamus, nè ea quæ pertinent ad liberalem speciem & dignitatem, immoderata sint. Modus autem est optimus, decus ipsum tenere de quo antè diximus, nec progredi longius. Horum autem trium præstantissimum est, appetitum obtemperare rationi.

Tria in omni actione suscipienda tenenda sunt.

-- *μῆτρον δὲ τὸ πᾶσι συνδεσνόν*

Deco-

Decorum à loco & tempore.

ὑμῆς, quæ eadem modestia, quid sit.

Ordo quid sit.

ὑμῆς, quæ Latine oportunitas, quid sit occasio, occasio, opportunitas, occasio, importunus.

Indecorum, aut in re seria iugari, aut in re iocosa esse.

DEinceps de ordine rerum, & temporum opportunitate dicendum est: hac autem scientia continentur ea, quam Græci *ὑμῆς* nominant, non hæc, quam interpretamur modestiam, quo in verbo modus inest: sed illa est *ὑμῆς* in qua intelligitur ordinis conservatio. Itaque ut eandem nos modestiam appellemus, sic definitur a Soicis, ut modestia sit scientia earum rerum, quæ agentur, aut dicentur, loco suo collocandarum. Itaque videtur eadem vis ordinis & collocationis fore. Nam & ordinem sic definiunt, compositionem rerum aptis & accomodatis locis. Locum autem, actionis; opportunitatem, temporis esse dicunt. Tempus autem actionis opportunum, Græcè *ὑμῆς*, Latine appellatur occasio. Sic fit, ut modestia hæc, quam interpretamur, ita ut dixi, scientia sit opportunitatis idoneorum ad agendum temporum. Sed potest esse eadem prudentiæ definitio, de qua principio diximus. Hoc autem loco de moderatione & temperantia, & harum similibus virtutibus quaerimus. Itaque quæ erant prudentiæ propria, loco suo dicta sunt; quæ autem harum virtutum, de quibus jamdiu loquimur, pertinent ad verecundiam, & ad eorum approbationem, quibuscum vivimus, nunc dicenda sunt.

Quid, quo loco ac tempore deceat, dedecetque.

Talis est igitur ordo actionum adhibendus, ut quemadmodum in oratione constanti, sic in vita sint omnia apta, & inter se convenientia. Turpe est enim valdeque vitiosum, in re severa convivio dignum, aut delicatum aliquem inferre sermonem. Bene Pericles: Cum haberet collegam in prætura Sophoclem poetam, hique de communi officio convenissent, & casu formosus præteriret, dixissetq; Sophocles, O puerum pulchrum! Pericles ait, Ar
enim

enim prætorem, Sophocle, decet non solum manus, sed etiam oculos abstinentes habere. Atq; hoc idem Sophocles, si in athletarum approbatione dixisset, iusta reprehensione caruisset. Tanta vis est loci & temporis, ut si quis cum causam sit acturus, in tinere, aut in ambulatione secum ipse meditetur, aut si quid aliud attentius cogitet, non reprehendatur: at hoc idem si in convivio faciat, inhumanus videatur incitiâ temporis. Sed ea quæ multum ab humanitate discrepant, ut si quis in foro cantet, aut si qua est alia magna perversitas, facile apparent, nec magnopere admonitionem & præcepta desiderant; quæ autem parva videntur esse delicta, neque à multis intelligi possunt, ab iis est diligentius declinandum. Ut in fidibus, aut in tibiis, quamvis paulum discrepent, tamen id à sciente animadverti solet: Sic videndum est in vita, nè fortè quid discrepet: vel multo etiam magis, quò major & melior actionum quam sonorum concentus est. Itaque ut in fidibus musicorum aures vel minima sentiunt: sic nos, si acres ac diligentes iudices esse volumus, animadversoresque vitiorum, magna intelligemus sæpe ex parvis. Ex oculorum obtutu, ex superciliorum aut remissione, aut contractione, ex mœstitia, ex hilaritate, ex risu, ex locutione, ex reticentia, ex contentione vocis, ex submissione, ex cæteris similibus facile iudicabimus, quid eorum aptè fiat, quid ab officio naturæque discrepet. Quo in genere non est incommodum, quale quodq; eorum sit, ex aliis iudicare: ut si quid dedecet in aliis, vitemus & ipsi. Fit enim, nescio quomodo, ut magis in aliis cernamus, quam in nobismetipsis, si quid delinquitur. Itaq; facillimè corriguntur illi in discendo, quorum vitia imitantur, emendandi causâ magistri. Nec verò alienum est, ad ea eligenda, quæ dubitationem afferunt, adhibere doctos homines vel etiam usu peritos, &, quid his de unoquoque officii

*Athleta,
qui viru-
is exer-
cenda gra-
tia certans*

*Harmonia,
ut in fi-
dibus, ita et
in vita.
Nè mini-
mo rebus
oportet à
loco ac
tempore
dissentire.*

*Id de A-
pelle refert
Plin. de
Marone
idem liseris
proditum.*

* mutanda

*Socrates
reus factus
quod A-
theniensium
institutum
contemne-
ret.*

*Horatius,
Omnia A-
ristippum
decus co-
lor.*

*Cynicorum
institutum,
quoniam
abhorret
ab humana
verecundia
rejiciendū.*

*Quid erga
quamque
personam
deciat.*

ficii genere placeat, exquirere. Major enim pariter ferè deferri solet, quò a natura ipsa deducitur. quibus videndum est, non modo, quid quisque loquatur, sed etiam, quid quisque sentiat, atque etiam qua de causa quisque sentiat. Ut enim pictores, & qui signa fabricantur; & veri etiam poetæ summi quisque opus à vulgo considerari vult, ut, si quid reprehensum sit à pluribus, id corrigatur; hique & secum & cum aliis, quid in eo peccatum sit, exquirunt: sic aliorum judicio permulta nobis & facienda & non facienda, & * imitanda & corrigenda sunt. Quæ vero more aguntur, & institutis civilibus, de iis nihil est præcipiendum; Illa enim ipsa præcepta sunt. Nequaquam hoc errore duci oportet, ut, si quid Socrates, aut Aristippus contra morem consuetudinemque civilem fecerint, locutivæ sint, idem sibi arbitretur licere. Magnis enim illi, & divinis bonis hanc licentiam assequebantur. Cynicorum verò tota ratio est ejicienda. Est enim inimica verecundiæ, sine qua nihil rectum esse potest, nihil honestum. Eos autem, quorum vita perspecta in rebus honestis atque magnis est, bene de republica sentientes, ac bene meritos aut merentes, aliquo honore aut imperio affectos, observare & colere debemus; tribuere etiam multum senectuti; cedere iis, qui magistratum habebunt; habere delectum civis & peregrini; in ipso quoque peregrino, privatimne an publicè venerit. Ad summam, ne agam de singulis, communem totius generis hominum conciliationem & confociationem colere, tueri, servare debemus.

Quæ artes, & qui quæstus sordidi: qui contra liberales.

Iam de artificii & quæstibus, qui liberales habendi, qui sordidi sint, hæc ferè accepimus. Primum improbantur ii quæstus, qui in odia hominum incurrant:

ut portitorum, * ut foeneratorum. Illiberales
 item & sordidi quæstus mercenariorum, omnium
 que, quorum operæ, non quorum artes emuntur. Est
 nim in illis ipsa merces, auctoramentum servitutis.
 sordida etiam putandi, qui mercantur à mercatori-
 bus, quod statim vendant. Nihil enim proficiunt,
 nisi admodum mentiantur. Nec verò quicquam est
 turpius vanitate: Opificesque omnes in sordida arte
 versantur. Nec verò quicquam ingenuum potest ha-
 bere * officina: minimæque artes hæ probandæ, quæ
 ministræ sunt voluptatum; cetarii, lanii, coquii,
 mercatores, piscatores, ut ait Terentius: adde his si pla-
 cet, unguentarios, saltatores, totumque ludum ta-
 rarium. Quibus autem artibus aut prudentia major
 est, aut non mediocris utilitas queritur, ut medi-
 cina, ut architectura, ut doctrina rerum honestarum,
 hæ sunt iis quorum ordini conveniunt, honestæ. Mer-
 catura autem, si tenuis est, sordida putanda est. Sin
 magna & copiosa, multa undique apportans, mul-
 tisque sine vanitate impertiens, non est admodum vi-
 superanda. Atque etiam, si satiata quæstu vel conten-
 tia potius, ut sæpe ex alto in portum, sic ex ipso portu
 se in agros possessionesque contulerit, videtur jure op-
 timo posse laudari. Omnium autem rerum, ex quibus
 aliquid acquiritur, nihil est agriculturâ melius, nihil
 uberius, nihil dulcius, nihil homine libero dignius. De
 qua quoniam in Catone majore satis multa diximus,
 illinc assumes, quæ ad hunc locum pertinebunt.

* Et
 Auctora-
 mentum, i.
 e. premi-
 um. aut
 obligatio.
 Circitores.

* Opifici-
 na.
 Ex Ennu-
 cho.

Artes bo-
 nestæ Me-
 dicina,
 Archite-
 ctura, Do-
 ctрина rerū
 honesta-
 rum.
 Mercatu-
 ra copiosa,
 citra vani-
 tatem.
 Ex alto, id,
 est, à mare
 Laus agri-
 culturae.

Ex duobus honestis utrum honestius.

Ed ab iis partibus, quæ sunt honestatis, quemad-
 modum officia ducerentur, satis expositum vide-
 tur. Eorum autem ipsorum, quæ honesta sunt; potest
 incidere sæpe contentio & comparatio, de duobus
 honestis utrum honestius: Qui locus à Panætio est
 præter-

*Sapientia,
verum in-
telligibili-
um; Pru-
dentia; re-
rum agen-
darum.*

præteritissus. Nam cum omnis honestas manet
partibus quatuor, quarum una sit cognitionis, alia
communitatis, tertia magnanimitatis, quarta mo-
rationis: hæc in deligendo officio sæpe inter se con-
parentur necesse est. Placet ergo aptiora esse naturæ
ea officia, quæ ex communitate, quam ea quæ
cognitione ducantur: Idque hoc argumento confir-
mari potest: Quod si contingerit ea vita sapienti, et
omnium rerum affluentibus copiis ditetur; quam
omnia, quæ cognitione digna sunt, summo otio
cum ipse consideret & contempletur: tamen si so-
ludo tanta sit, ut hominem videre non possit, excel-
sè vita. Princepsque omnium virtutum est illa sapien-
tia, quam σοφία Græci vocant: prudentiam enim
quam Græci εὐνομία dicunt, aliam quandam intel-
ligimus, quæ est rerum expetendarum fugien-
darumque scientia. Illa autem sapientia, quam philo-
sophem dixi, rerum est divinarum atque humanarum
scientia: in qua continetur deorum & hominum
communitas, & societas ipsorum inter ipsos. Ea
maxima est (ut est certè) necesse est, quod à commu-
nitate ducatur officium, id esse maximum. Etenim
cognitio, contemplatioque naturæ manca quodam
modo, atque inchoata sit, si nulla actio rerum con-
sequatur: ea vero actio in hominum commodis tuendis
maximè cernitur: pertinet igitur ad societatem ge-
neris humani. Ergo hæc cognitioni antepone-
nda est: atque id optimus quisque re ipsa ostendit &
dicat. Quis est enim tam cupidus in perspicendis
cognoscendæque rerum naturâ, ut, si ei tractanti con-
templantique res cognitione dignissimas subito
allatum periculum discriminemque patriæ, cui subven-
nere opitularique possit, non illa omnia relinquit
& abiciat, etiam si dinumerare se stellas, aut ma-
gitudinem mundi posse arbitretur? Atque hoc
idem in parentis, in amici re, aut periculo fecerit

rit. Quibus rebus intelligitur, studiis, officiisq; scientiæ præponenda esse officia iustitiæ, quæ pertinent ad hominum utilitatem, quâ nihil homini debet esse antiquius. Atque illi, quorum studia vitæque omnis in rerum cognitione versata est, tamen ab augendis hominum utilitatibus & commodis non recesserunt. Nam & erudierunt multos, quo meliores cives, utilioresque in rebus & suis & publicis essent, ut Thebanum Epaminondam Lyfias Pythagoreus, Syracusum Dionem Plato, multique multos: Nosq; ipsi, quicquid ad rempub. attulimus, (si modo aliquid attulimus) à doctoribus, atque doctrinâ instructi ad eam, & ornati accessimus. Neque solum vivi, atque præsentēs, studiosos discendi erudiunt, atque docent: sed hoc idem etiam post mortem monumentis literarum assequuntur. Nec enim locus ullus prætermissus est ab iis, qui ad leges, qui ad mores, qui ad disciplinam reipub. pertineret; ut otium suum ad nostrum negotium contulisse videantur. Ita illi ipsi doctrinæ studiis, & sapientiæ dediti, ad hominum utilitatem suam sapientiam, prudentiam, intelligentiamque potissimum conferunt. Ob eam etiam causam eloqui copiose, modo prudenter, melius est, quam vel acutissime sine eloquentia cogitare: quod cogitatio in se ipso vertitur, eloquentia verò complectitur eos, quibuscum communitate juncti sumus. Atque, ut apum examina non fingendorum favorum causâ congregantur; sed, cum congregabilia naturâ sint, fingunt favos: sic homines, ac multo etiam magis, naturâ congregati, adhibent agendi cogitandique solertiam. Itaque nisi ea virtus, quæ constat ex hominibus tuendis, id est, ex societate generis humani, attingat rerum cognitionem; solivaga cognitio, & jejuna videatur. Itemq; magnitudo animi, remotâ communitate, conjunctioneque humanâ, feritas sit quædam & immanitas. Ita fit, ut vincat cognitionis studium

E

con-

Antiquius, id est, cbarius.

Epaminondas Dux Thebanus à Lyfia Tarentino philosopho Pythagoreo philosophiæ præceptis institutus; Dion Syracusanus à Platone.

Eloquentia ad communitatis commodum utilior quâ contemplatio. Communitatem magis secundum naturam hominis esse, quam cognoscendi cupiditatem: ideo enim discimus, ut societatem adjuvemus, non ideo conjungimur, ut cognoscamus; idq; acutissima metaphorâ docet.

*Virgula di-
vinâ, id est
circa na-
stram ope-
ram: pro-
verbiale.*

consociatio hominum, atque communitas. Nec ve-
rum est, quod dicitur a quibusdam, Propter necessi-
tatem vitæ, quod ea, quæ natura desideraret, conse-
qui sine alijs, atque efficere non possemus, idcirco
istam esse cum hominibus communitatem & societa-
tatem: quod si omnia nobis, quæ ad victum cultumque
pertinent, quasi virgulâ divinâ, ut aiunt, suppeditaren-
tur: tum optimo quisque ingenio, negotiis omni-
bus omissis, totum se in cognitione & scientiâ col-
locaret. Non est ita: Nam & solitudinem fugeret, &
socium studii quæreret; tum docere, tum discere vel-
let, tum audire, tum dicere. Ergo omne officium,
quod ad conjunctionem hominum, & ad societatem
tuendam valet, anteponendum est illi officio, quod
cognitione & scientiâ continetur.

Justiniane, an temperantia potior.

*Nè justum
quidem,
quod non
idem dico-
rum.*

*Ex ipsius
Justiniane of-
ficiis aliud
alio hanc-
suis.*

Illud forsitan quærendum sit, num hæc communi-
tas, quæ maximè est apta naturæ, sit etiam mode-
rationi modestiæque semper anteponenda. Non pla-
cet. Sunt enim quædam partim ita foeda, quædam
partim ita flagitiosa, ut ea nè conservandæ quidem
patriæ causâ sapiens facturus sit. Ea Posidonius colle-
git permulta, sed ita terra quædam, ita obscæna, ut
dictu quoque videantur turpia. Hæc igitur non susci-
piet quisquam reipub. causâ; nec reipub. quidem pro-
se suscipi volet. Sed hoc commodius se res habet, quod
non potest accidere tempus, ut intersit reipub. qui-
quam illorum facere sapientem. Quare, hoc quidem
effectum sit in officiis diligendis, id genus officio-
rum excellere, quod teneatur hominum societate. Et
enim cognitionem prudentiamque sequeretur conside-
rata actio: ita sit, ut considerate agere pluris sit, quam
cogitare prudenter. Atque hæc quidem hætenus.
Patefactus est enim locus ipse, ut non sit difficile in
exquirendo officio, quid cuique sit præponendum
videre. In ipsa autem communitate sunt gradus offi-
cium,

ciorum, ex quibus quid cuique præstet intelligi possit: ut prima diis immortalibus, secunda patriæ, tertia parentibus, deinceps gradatim reliqua reliquis debeantur. Quibus ex rebus breviter disputaris intelligi potest, non solum id homines solere dubitare, honestumne an turpe sit, sed etiam, duobus propositis honestis, utrum honestius. Hic locus à Panætio est (ut supra dixi) prætermisus. Sed jam ad reliqua pergamus.

M. T. CICERONIS DE OFFICIIS Lib. II.

Argumentum per D. Erasmus Roterod.

Superiore libro duas propositæ initio divisionis partes absoluit, quid honestum, quid contra; & in honestis utrum honestius. In hoc de alteris duabus præmittit, quid utile, quid inutile; tum inter utilia utrum utilius, aut quid utilissimum: deinde inconstantia reprehensionem deprecatur, quod à civili vita, quam sæpe prætulerat, nunc ad otium studiorum se convertit: tum cur ad philosophiam potius, quàm aliud studiorum genus: Postremo, cur Academicus de officiis præcipiat, rationem reddit.

Uemadmodum officia ducerentur ab honestate, Marce fili, atque ab omni genere virtutis, satis explicatum arbitror libro superiore. Sequitur, ut hæc officiorum genera persequar, quæ pertinent ad vitæ cultum, & ad earum rerum, quibus utuntur homines, facultatem, ad opes, ad copias. In quo tum quæri dixi, quid utile, quid inutile; tum ex utilibus quid utilius, aut quid maxime utile.

Gradus officiorum.
Vendicant
Dii pri-
mam 1
Patria 2
Parentes 3
Pupilli nobis crediti 4
Cientes 5
Hospites 6
Cognati 7
Affines 8
De his apud Gellium, lib. 5. cap. 13.

Propositio argumenti totius hujus libri.

*gerebatur

Cæsaris ty-

ranuidem

natur.

Socios,

Catnem,

Milonem.

In agendo,
id est, in
dicendo.

Forenses in
iudiciis, se-
nato in in-
consultati-
onibus.

*amico-
rum & rei-
pub. tem-
pori.

De quibus dicere aggrediar, si pauca prius de instituto ac de iudicio meo dixerò. Quanquam enim libri nostri complures non modò ad legendi, sed etiam ad scribendi studium excitaverunt: tamen interdum ve-reor, nè quibusdam bonis viris philosophiæ nomen sit invisum, mirenturque in ea tantum me operæ & temporis ponere. Ego autem quamdiu respub. per eos * regebatur, quibus se ipsa commiserat, omnes meas curas cogitationesque in eam conferebam. Cum autem dominatu unius omnia tenerentur, neq; esset usquam consilio aut auctoritati locus; socios denique tuendæ reipub. summos viros amisisssem: nec me angoribus dedidi, quibus essem confectus, nisi iis restitisssem, nec rursus indignis homine docto voluptatibus. Atque utinam respub. stetitset, quo cœperat statu, nec in homines non tam commutandarum rerum, quam evertendarum cupidos incidisset: primum enim, ut stante repub. facere solebamus, in agendo plus, quàm in scribendo, operæ poneremus: deinde ipsis scriptis non ea, quæ nunc, sed actiones nostras mandarem, ut sæpe fecimus. Cum autem respub. in qua omnis mea cura, cogitatio, opera poni solebat, nulla esset omnino, illæ scilicet literæ contigerunt forenses, & senatoriæ. Nihil autem agere cum animus non posset; in iis studiis ab initio versatus ætatis; existimavi honestissimè molestias deponi posse, si me ad philosophiam retulisssem. Cui cum multum adolescens, discendi causâ, temporis tribuisssem, posteaquam honoribus inservire cœpi, meque totum reipub. tradidi, tantum erat philosophiæ loci, quantum superfuerat * ab amicorum & reipub. temporibus: id autem omne consumebatur in legendo; scribendi otium non erat. Maximis igitur in malis hoc tantum boni assecuti videmur, ut ea literis mandaremus; quæ nec satis erant nota nostris, & erant cognitione dignissima. Quid est enim, per deos, optabilis sapien-

sapientia ? quid præstantius ? quid homini melius ? quid homine dignius ? Hanc igitur qui expetunt, philosophi nominantur : nec quicquam aliud est philosophia, si interpretari velis, quam studium sapientiæ. Sapientia autem est (ut à veteribus philosophis definitum est) rerum divinarum & humanarum, causarumq; quibus hæ res continentur, scientia : cujus studium qui vituperat, haud sane intelligo quidnam sit, quod laudandum putet. Nam siue oblectatio quæritur animi, requiesque curarum; quæ conferri cum eorum studiis potest, qui semper aliquid acquirunt, quod spectet & valeat ad bene beateque vivendum ? siue ratio constantiæ virtutisque quæritur; aut hæc ars est, aut nulla omnino, per quam eas assequamur : nullam verò dicere maximarum rerum artem esse, cum minimarum sine arte nulla sit, hominum est parum considerate loquentium, atque in maximis rebus errantium. Si autem est aliqua disciplina virtutis; ubi ea quæretur, cum ab hoc discendi genere discesseris ? Sed hæc, cum ad philosophiam cohortamur, accuratius solent disputari : quod alio quidem libro fecimus. Hoc autem tempore tantum nobis declarandum fuit, cur orhati reipub. muneribus ad hoc nos studium potissimum contulissemus. Occurritur autem nobis, & quidem à doctis & eruditis, quærentibus, satisne constanter facere videamur, qui, cum percipi nihil posse dicamus, tamen & aliis de rebus disserere soleamus, & hoc ipso tempore præcepta officii persequamur. Quibus vellem satis cognita esset nostra sententia. Non enim sumus ii, quorum vagentur animus errore, nec habeat unquam, quid sequatur. Quæ enim esset ista mens? vel quæ vita potius, non solum disputandi, sed etiam vivendi ratione sublata? Nos autem, ut cæteri, qui alia certa, alia incerta esse dicunt; sic, ab his dissentientes, alia probabilia, contra alia improbabilia esse dicimus. Quid est ergo

*Laus &
definitio
philosophiæ*

*In Hortensio; qui de-
sideratur,
neque solus*

*Id quod e-
rat Pyrrho-
nidæ om-
ni de re
ambigenti-
um.*

quod me impediatur ea, quæ mihi probabilia videantur, sequi, quæ contra, improbare; atque affirmandi arrogantiam vitantem fugere temeritatem, quæ a sapientia dissidet plurimum? Contra autem omnia disputatur à nostris, quod hoc ipsum probabile elucere non posset nisi ex utraque parte causarum esset facta contentio: Sed hæc explanata sunt in Academicis nostris satis, ut arbitror, diligenter. Tibi autem, mi Cicero, quanquam in antiquissima nobilissimâque philosophia Cratippo autore versaris, iis simillimo, qui ista præclara pepererunt: tamen hæc nostra, finitima vestris, ignota esse nolui. Sed jam ad instituta pergamus.

Utilitatem non eam hic accipi, quam vulgus pecuniario lucro metitur, & commoditate undecunque partâ: sed eam, quæ cum honesto sit conjuncta, & ad vitæ societatem pertineat.

Quinque igitur rationibus propositis officii persequendi, quarum duæ ad decus honestatemque pertinent; duæ ad commodam vitæ, copias, opes, facultates; quinta ad eligendi judicium, si quando ea, quæ dixi, pugnare inter se viderentur, honestatis pars perfecta est; quam quidem tibi cupio esse notissimam. Hoc autem, de quo nunc agimus, id ipsum est, quod utile appellatur. In quo verbo lapsa consuetudo deflexit de via, sensimque eò deducta est, ut honestatem ab utilitate secerneret, & constitueret honestum esse aliquid, quod utile non esset; & utile, quod non honestum: quâ nulla perniciēs major hominum vitæ potuit afferri. Summâ quidem autoritate philosophi, severe sane, atque honestè, hæc tria genera confusa cogitatione distinguunt. Quicquid enim justum sit, id utile etiam esse censent; itemque quod honestum, * id esse justum. Ex quo efficitur, ut quicquid honestum sit, idem sit utile. Quod qui parum pro-

Confusa, id est, inseparabilia re, cogitatione, id est, ratione distinguunt.

* Idem

* perspicunt.

* id esse justum. Ex quo efficitur, ut quicquid honestum sit, idem sit utile. Quod qui parum pro-

spiciunt, hi sæpe versutos homines & callidos admirantes, eorum malitiam, sapientiam judicant. Quorum error eripiendus est, omnisque opinio ad eam * spem traducenda, ut honestis consiliis, justisq; factis, non fraude & malitiâ, se intelligant ea, quæ velint, consequi posse.

Ostendit quæ quaque ex re commoda aut incommoda capiuntur, quæ Græci ἐὺχρηστώτα & δυσχρηστώτα nominant: colligitque quicquid est fere in vita commodi, aut incommodi, id homini ab homine nasci.

Quæ ergo ad vitam hominum tuendam pertinent, partim sunt inanimata; ut aurum, argentum, ut ea quæ gignuntur è terra, & alia ejusdem generis: partim * animalia, quæ habent suos impetus, & rerum appetitus. Eorum autem alia rationis expertia sunt, alia ratione utentia. Expertes rationis sunt equi, boves, reliquæ pecudes, apes, quarum * opera efficiuntur aliquid ad hominum usum atque vitam. Ratione autem utentium duo genera ponuntur: unum deorum, alterum hominum. Deos placatos pietas efficiet, & sanctitas. Proximæ autem & secundum deos, homines hominibus maxime utiles esse possunt: Earumque iter rerum, quæ noceant & obsint, eadem divisio est. Sed quia deos nocere non putant; his exceptis, homines hominibus plurimum obesse, vel prodesse arbitrantur. Ea enim ipsa quæ inanimata diximus, pleraque sunt hominum operis effecta, quæ nec haberemus, nisi manus & ars accessissent, nec his sine hominum administratione uteremur. Neque enim valetudinis curatio, neque navigatio, neque agricultura, neque frugum fructuumque reliquorum perceptio & conservatio, sine opera hominum, ulla esse potuisset. Jam verò & earum rerum, quibus abundaremus, exportatio, & earum,

Dii semper beneficiis

Homini ab homine plurimum vel commodi vel incommodi Artes ad usum vite excogitatae.

quibus egeremus, inuestio certe nulla esset, nisi his muneribus homines fungerentur. Eademque ratione nec lapides è terra exciderentur ad usum nostrum necessarii: nec ferrum, aurum, æs, argentum, effoderentur penitus abdita, sine hominum labore & manu. Tecta verò, quibus & frigor vis pelleretur, & calorem molestiæ sedarentur, unde aut initio generi humano dari potuissent, aut postea iis subveniri, si aut vi tempestatis, aut terræ motu, aut vetustate cecidissent, nisi communis vita ab hominibus harum rerum auxilia petere didicisset? Adde ductus aquarum, derivationis fluminum, agrorum irrigationes, moles oppositas fluctibus, portus manu factos; quæ unde sine hominum opere habere possemus? Ex quibus omnibus, multisque aliis perspicuum est, qui fructus, quæque utilitates ex rebus iis, quæ sunt inanimatæ, percipiuntur, eas nos nullo modo sine hominum manu atque opere capere potuisse. Qui denique ex bestiis fructus, aut quæ commoditas, nisi homines adjuvarent, percipi posset? Nam &, qui principes inveniendi fuerunt quem ex quaque bellua usum habere possemus, homines certe fuerunt: nec hoc tempore sine hominum opera, aut pascere * eas, aut domare, aut tueri, aut tempestivos fructus ex his capere possemus. Ab eis denique & ea quæ nocent, interficiuntur; & quæ usui possunt esse, capiuntur. Quid enumerem arcium multitudinem, sine quibus vita omnino nulla esse potuisset? Quis enim agris subveniret? quæ esset oblectatio valentium, qui victus, aut cultus, nisi tam multæ nobis artes * ministrarentur? quibus rebus exulta hominum vita, tantum distat à victu & cultu bestiarum. Urbes vero sine hominum coetu non potuissent nec ædificari, nec frequentari. Ex quo leges moresque constituti, tum juris æqua descriptio, certaq; vivendi disciplina per quas bene, beatèque vivitur. Quas res, & mansuetudo

animorum

* ministrarent.

Distat, id est, distat caput; aut lege, distat.

animorum consecuta, & verecundia est: effectumque; ut esset vita munitior, atque ut dando, & accipiendo, permutandisque facultatibus & commodis, nullâ re egerimus. Longiores hoc loco sumus quàm necesse est. Quis enim est, cui non perspicua sint illa, quæ pluribus verbis à Panætio commemorantur, Neminem neque ducem in bello, nec principem domi magnas res & salutes, sine hominum studiis erere potuisse? Commemoratur ab eò Themistocles, Pericles, Cyrus, Agesilaus, Alexander; quos legat sine adjumentis hominum tantas res efficere potuisse. Utitur in re non dubia testibus non necessariis: Atque ut magnas utilitates adipiscimur conspiciatione hominum, atque consensu: sic nulla tam destabilis pestis est, quæ non homini ab homine nascatur. Est Dicæarchi liber, De interitu hominum, Peripatetici magni, & copiosi: qui collectis cæteris causis, eluvionis, pestilentia, vastitatis, belluarum iram repentinæ multitudinis, quarum impetu doctæ quædam hominum genera esse consumpta: deinde comparat, quanto plures deleti sint homines hominum impetu, id est, bellis, aut seditionibus, quam omni reliquâ calamitate. Cum igitur hic locus nihil habeat dubitationis, quin homines plurimum hominibus & profint, & obfint; proprium hoc statuo de virtutis, conciliare sibi animos hominum, & ad usus suos adjungere. Itaque quæ in rebus inanimis, quæque in usu & tractatione belluarum fiunt utiliter hominum vitam, artibus ea tribuuntur operosis. Hominum autem studia ad amplificationem nostrarum rerum prompta ac parata, virorum præstantium sapientiâ & virtute excitantur. Etenim virtus ferè omnis in tribus rebus vertitur: quarum una est in conspiciendo, quid in quaque re verum sincerumque sit, quid consentaneum cuique, quid consequens, ex quo quæque gignantur, quæ cuiusque rei sit causa.

Alterum

Themistocles, Pericles, duces Atheniensis, Cyrus, Persarum Tyrannus. Agesilaus, Lacedæmoniorum dux. Alexander, Macedonum rex.

Πλάδν
rum mor-
bis tum
perturba-
tiones, tum
affectiones,
nonnulli
passiones
verterant

Trium,
Pompeii in
Thes. Pe-
srei in
Hisp. filio-
rum Pomp.
Expulsus
Camillas.
Phocion
damnatus,
Cessit in-
vidiæ Sci-
pio.
Ob eas.

Alterum cohibere motus animi turbatos, quos Graeci πλάδν nominant; appetitionesque, quas illi ἐπιθυμίαι appellant, obediētes efficere rationi. Tertium, iis, quibuscumque congregamur, uti moderate & scienter; quorum studiis ea, quæ natura desiderat, expleta cumulata habeamus: per eos denique, si quid importetur nobis incommodi, propulsemus; ulciscamurque eos, qui nocere nobis conati sunt; tantâque poena afficiamus, quantum æquitas humanitasque patitur. Quibus autem rationibus hanc facultatem assequi possimus, ut hominum studia complectamur, eaque teneamus, dicemus; neque ita multo post: sed pauca antea dicenda sunt. Magnam vim esse in fortuna in utramque partem, vel ad res secundas, vel adversas, quis ignorat? Nam & cum prospero flatu ejus utimur, ad quoslibet exitus pervehimur: & cum reflavit, affligimur. Hæc igitur ipsa fortuna cæteros casus rariores habet: primum ab inanimis procellas, tempestates, naufragia, ruinas, incendia: deinde à bestiis idem morsus, impetus. Hæc igitur (ut dixi) rariora. Ad vero interitus exercituum, ut proxime trium, sapientissimi multorum; clades imperatorum, ut nuper summi singularis viri; invidiæ præterea multitudinis, atque ab eis bene meritorum sæpe civium expulsiōes, calamitates, fugæ; rursusque secundæ res, honores, imperia, victoriæ, quanquam fortuita sunt, tamen summi hominum operibus & studiis neutram in partem evadere possunt. Hoc igitur cognito, dicendum est, quid nam modo hominum studia ad utilitates nostras conducere atque excitare possimus. Quæ si longior fuerit oratio, cum magnitudine utilitatis comparetur; in fortassis etiam brevior videbitur.

Quibus rebus commoveantur homines, ut quæmpiam magistratu dignum putent, eique parere velint.

Quæcunque igitur homines homini tribuunt, aut eum augendum, atque honestandum, aut benevolentem

olentiae gratiam faciunt, cum aliqua de causa quem-
 am diligunt: aut honoris, si cuius virtutem suspi-
 unt; & si quem dignum fortuna quam amplissi-
 putant: aut cui fidem habent, & bene rebus suis
 consulere arbitrantur: aut cuius opes metuunt: aut
 contra, a quibus aliquid expectant; aut cum reges, po-
 ularesve homines largitiones aliquas proponunt; aut
 postremo, pretio, aut mercede ducuntur; quæ fordi-
 ssima quidem est ratio, & inquinatissima, & iis
 qui eam tenentur, & illis qui ad eam confugere conan-
 tur. Malè enim se res habet, cum, quod virtute effi-
 debet, id tentatur pecunia. Sed quoniam nonnun-
 quam hoc subsidium necessarium est, quemadmo-
 dum sit utendum eo, dicemus, si prius iis de rebus
 virtuti propriiores sunt dixerimus. Atque etiam
 obijciunt se homines imperio alterius, & potestati,
 variis de causis. Ducuntur enim aut benevolen-
 tia; aut beneficiorum magnitudine; aut dignitatis
 instantia; aut spe, sibi id utile futurum; aut metu,
 ut vi parere cogantur; aut spe largitionis promissio-
 nisque capti; aut postremo (ut sæpe in nostra re-
 publica videmus) mercede conducti.

*Mercena-
 rius honos
 turpissi-
 mus.*

*utilissimum iis, qui cum imperio sunt, ab omnibus amari:
 metu tum turpe, tum minime tutum.*

Quæ enim omnium nec aptius est quicquam
 ad opes tuendas ac tenendas, quam diligere; nec
 timere, quam timeri. Præclare enim Ennius, *Quem
 amant, oderunt: Quem quisque odit, perisse expe-
 ctant.* Multorum autem odiis nullas opes posse obsiste-
 re, si antea fuit ignotum, nuper est cognitum. Nec
 hoc huius tyranni solum, quem armis oppressa per-
 sit civitas, interitus declarat. quantum odium ho-
 minum valet ad pestem: sed reliquorum similis exitus
 tyrannorum; quorum haud ferè quisquam interitum
 ellem effugit. Malus enim custos diuturnitatis me-
 tus:

*Amor ci-
 vium tute-
 la magi-
 stratum;
 odium, pe-
 stis.*

*Cæsaris ty-
 ranni inte-
 ritus.
 Malus diu-
 turnitatis
 custos me-
 tus.*

tus : contraque benevolentia fidelis est , vel ad perpetuitatem. Sed iis, qui vi oppressos imperio coercent, sit sane adhibenda sævitia , ut heris in famulos, si aliter teneri non possunt : qui vero in libera civitate se instruunt, ut metuantur, his nihil esse potest dementius. Quamvis enim demersæ sint leges alicujus opibus , quamvis tremefacta libertas ; emergunt tamen hæc aliquando aut judiciis tacitis , aut occultis de honore suffragiis. Acriores autem morsus sunt intermissæ libertatis , quam retentæ. Quod igitur latissimè patet, neque ad incolumitatem solum, sed etiam ad opes & potentiam valet plurimum, id amplectamur; ut metus absit, charitas retineatur : Ita facillime, quæ volumus & privatis in rebus , & in republica consequemur. Etenim qui se metui volunt , à quibus metuuntur, eosdem metuât ipsi necesse est. Quid enim censemus superiorem illum Dionysium ? quo cruciatu timoris angitur solitum , qui cultros metuens confectior, candenti carbone sibi adjurebat capillum ? Quid Alexandrum Phæream ? quo animo vixisse arbitramur ? qui (ut scriptum legimus) cum uxorem Theben admodum diligeret , tamen ad eam ex epulis in cubiculum veniens, barbarum, & eum quidem, ut scriptum est , punctum notis Threiciis , districto gladio jubeat anteire ; præmittebatque de stipatoribus suis , qui perscrutarentur arculas muliebres , & in quod in vestimentis occultaretur telum exquirere. O miserum, qui fidelior & barbarum, & *stigmatum putaret quam conjugem ! Nec eum fefellit opinio ab ea est enim ipse propter pellicatûs suspicionem interfectus. Nec vero ulla vis imperii tanta est, quæ, pro mente metu possit esse diuturna. Testis est Phalaris, cujus est præter cæteros nobilitata crudelitas : non ex insidiis interiit, ut is, quem modo dixi, Alexander ; non a paucis, ut hic noster : sed in quem universa Agrigentinarum multitudo impetum fecit.

Dionysius,
Syacus tyrannus.
Alexander Phæreus.
Apud Thracas,
fons stigmatibus
compuncta,
nobilitatis
erat insignis :
apud alios servus
fugacis indicium.
*stigmatum.

Nobis ita
adeo, ut etiam
in proverbium
abierit,
Phalaridis
imperium.
Cæsar.

Quid Macedones ? Nonne Demetrium reliquerunt ,
 universique se ad Pyrrhum contulerunt ? Quid, La-
 cedæmonios injustè imperantes , nonne repente
 omnes ferè socii deseruerunt , spectatoresque se otio-
 sos præbuerunt Leuctricæ calamitatis ? Externa li-
 bentius in tali re , quàm domestica recordor. Verun-
 tamen quamdiu imperium populi Romani beneficiis
 tenebatur , non injuriis ; bella aut pro fociis , aut de
 imperio gerebantur : exitus erant bellorum aut mi-
 nites , aut necessarii : Regum , populorum , nationum
 portus erat , & refugium Senatus. Nostri autem ma-
 gistratus imperatoresq; ex una hac re maximam lau-
 dem capere studebant ; si provincias , si socios æquita-
 re & fide defendissent. Itaq; illud , patrociniū orbis
 terræ verius , quàm imperium poterat nominari. Sen-
 sum hanc consuetudinem & disciplinam jam antea
 minuebamus ; post verò Syllæ victoriam , penitus
 amisimus. Desitum est enim videri quicquam in soci-
 os iniquum , cū extitisset etiam in cives tanta cru-
 delitas. Ergo in illo secuta est honestam causam non
 honesta victoria. Est enim ausus dicere , hastā positā ,
 cū bona in foro venderet , & bonorum virorum , &
 locupletum , & certe civium , prædam suam se vende-
 re. Secutus est , qui in causa impiā , victoriā etiam
 scēdiore , non solum singulorum civium bona publi-
 caret , sed universas quoq; provincias regionesq; uno
 calamitatis genere comprehenderet. Itaque vexatis
 & perditis exteris nationibus , ad exemplum amissi
 imperii portari in triumpho Massiliam vidimus , &
 ex ea urbe triumphari , sine qua nunquam nostri im-
 peratores ex Transalpinis bellis triumpharunt. Mul-
 ta præterea commemorarem nefaria in socios , si hoc
 uno sol quicquam vidisset indignius. Jure igitur ple-
 sumur. Nisi enim multorum impunita scelera tulis-
 semus , nunquam ad unum tanta pervenisset licentia :
 quo quidem rei familiaris ad paucos , cupiditatum

ad

*Desectio
 Macedonū
 à Demetrio
 rege super-
 bi ad Pyr-
 rhum hu-
 manum.
 Lacedæmo-
 niū ob su-
 per iam à
 sociis de-
 serit, contra
 Ibebanos
 pugnavit.
 P. R. impe-
 rium cha-
 ritate au-
 ctū , savi-
 tia amissū.*

*Syllæ vi-
 ctoris cru-
 delitas in
 Marianos.
 Desitum
 est pro de-
 lictis elegan-
 ter, ut cœ-
 ptum est,
 quietum
 est.*

*Cæsar Syllā
 crudeliorem.
 Massilia,
 Gallie
 Narbonen-
 sis urbs,
 P. R. amica
 cujus ima-
 go in tri-
 umpho cir-
 cumlatā.
 Sol vidis-
 set, prover-
 bialiter.*

*Exemplum
à m. jore.*

*Vide Læli-
um Cic. de
amicitia,
& duos li-
bros Cic. de
gloria.*

ad multos improbos venit hæreditas. Nec vero
quam bellorum civilium semen & causa deerit, dum
homines perditam hastam illam cruentam & memine-
rint, & sperabunt, quam P. Sylla cum vibrasset, de
statore propinquo suo, idem sexto & tricesimo anno
post à sceleratiore hasta eadem non recessit. Alii
autem, qui in illa dictatura scriba fuerat, in hac
quæstor urbanus. Ex quo debet intelligi, talibus pro-
positis, nunquam defutura bella civilia. Ita
parietes urbis modo stant & manent, sique ipsi
extrema scelera metuentes; rem vero publicam peni-
tus amissimus. Atque in has clades incidimus (rede-
dum est enim ad propositum) dum metui, quam cha-
esse & diligi malimus. Quæ si populo Rom. inju-
imperanti accidere potuerunt, quid debent puta-
singuli? Quod cum perspicuum sit, benevolentia
esse magnam, metus imbecillem; sequitur, ut differ-
mus, quibus rebus possimus facillime eam, quam vo-
lumus, adipisci cum honore & fide charitatem. Sed
eâ non pariter omnes egemus. Nam ad cujusque
tam instituendam accommodandum est, à multis
opus sit, an satis sit à paucis diligi. Certum igitur
sit, idque & primum & maxime necessarium, fami-
liaritates habere fidas amantium nos amicorum,
nostra mirantium. Hæc enim est una res prorsus,
non differat multum inter summos & mediocres vi-
ros; eaque utrisque propemodum comparanda. Ho-
nore, & gloria, & benevolentia civium fortasse ne-
æque omnes egent: sed tamen, si cui hæc suppetunt
adjuvant aliquantum tum ad cætera, tum ad amicitia
comparandas. Sed de amicitia alio libro dictum
est, qui inscribitur Lælius. Nunc dicamus de glori-
ria; quanquam ea quoque de re duo sunt nostri li-
bri: sed attingamus, quandoquidem ea in rebus
joribus administrandis adjuvat plurimum.

tribus maxime rebus adduci multitudinem, ut honore dignum aliquem ducat; benevolentiam, fide, & admiratione.

Umma igitur & perfecta gloria constat ex tribus his, si diligit multitudo; si fidem habet; si cum admiratione quadam honore nos dignos putat. Hæc autem si est simpliciter breviterque dicendum) quibus rebus pariuntur a singulis, eisdem fere à multitudine. Sed est alius quoque quidam aditus ad multitudinem, ut universorum animos tanquam influere possimus.

Quæ res homini multitudinis benevolentiam concilient.

Primum de illis tribus, quæ antè dixi benevolentiam præcepta, videamus; quæ quidem beneficiis optinetur maxime. Secundo autem loco beneficiam voluntatem benevolentia movetur; etiam si res fortè non superest. Vehementer autem amor multitudinis commovetur ipsa fama & opinione liberalitatis, beneficentiam, fidei, omniumque earum virtutum, quæ pertinent ad mansuetudinem motum ac facilitatem. Etenim illud ipsum, quod decorum honestumque diximus, sua per se nobis placet, animosque omnium naturam & specie sua commovet; maximeque quasi perlucet ex iis, quas commemoravi virtutibus: idcirco illos, in quibus eas virtutes esse remur, à natura ipsa deligere commovemur. Atque hæc quidem sunt causæ diligendi gravissimæ: possunt enim præterea nonnullæ esse leviores.

Quibus rebus efficiatur, ut nobis habeatur fides.

Fides autem ut habeatur, duabus rebus effici potest. Si existimabimur adepti conjunctam cum justitia prudentiam: nam & his fidem habemus, quos plus intelligere, quam nos arbitramur; quosque & futura proferre credimus, & (cùm res agatur, in discrimenque ventum sit) expedire rem, & consilium ex tempore capere posse: Hanc enim omnes existimant utilem veramque prudentiam. Justis autem, & fidis hominibus, id est,

*Liberalitas
optima conciliatrix amorum.*

Humanitas & benignitas gratia populo.

Fides habetur maxime prudentibus & justis.

viris

viris bonis, ita fides habetur, ut nulla sit in his fraudis injuriæque suspicio : Itaque his salutem nostram, & fortunas, his liberos rectissime committi arbitramur. Harum igitur duarum ad fidem faciendam justitia plus pollet, quippe cum ea sine prudentia satis habet autoritatis, prudentia sine justitia nihil valeat ad faciendam fidem. Quo enim quis versutior & callidior est, hoc invisior & suspectior, detracta opinione probitatis. Quamobrem intelligentiæ justitia conjuncta quantum volet habebit ad faciendam fidem virium justitia sine prudentia multum poterit : sine justitia nihil valebit prudentia. Sed ne quis sit admiratus, cum inter omnes philosophos constet, à meque ipsi sæpe disputatum sit, *Qui unam haberet, omnes habere virtutes*, nunc ita sejungam, quasi possit quisquam qui non idem prudens sit, justus esse. Alia est illa, cum veritas ipsa limatur in disputatione, subtilitas, alia cum ad opinionem communem omnis accommodatur oratio. Quamobrem, ut vulgus, ita nos hoc loco loquimur, ut alios fortes, alios bonos viros, alios prudentes dicamus. Popularibus enim verbis est agendum, & usitatis, cum loquamur de opinione populari idque eodem modo fecit Panætius. Sed ad propositum revertamur.

Aliter in exactis disputationibus, aliter in precipiendo aut cohortando loquimur.

Quæ res multitudinis admirationem moveat ; quæ contra, contemptum.

ERat igitur ex tribus, quæ ad gloriam pertinerent, hoc tertium, ut cum admiratione hominum honore ab his digni judicaremur. Admirantur igitur communiter illi quidem omnia, quæ magna & præstant opinionem suam animadverterent : separatim autem in singulis, si perspiciunt nec opinata quædam bona. Itaque eos viros suspiciunt, maximisq; efferunt laudibus, in quibus existimant se excellentes quasdam & singulares virtutes perspicere : despiciunt autem eos & contemnunt, in quibus nihil virtutis, nihil animi

nihil

nihil nervorum putant. Non enim omnes eos contempnunt, de quibus malè existimant. Nam quos improbos, maledicos, fraudulentos putant, & ad faciendam injuriam instructos, eos haud contempnunt quidem, sed de iis malè existimant. Quamobrem (ut antè dixi) contempnuntur ii, qui nec sibi nec alteri profunt, ut dicitur; in quibus nullus labor, nulla industria, nulla cura est. Admiratione autem quadam afficiuntur ii, qui anteire ceteros virtute putantur, & cum omni carere dedecore, tum verò iis vitiis, quibus alii non facillè possunt obistere. Nam & voluptates, blandissimæ dominæ, sæpe majores partes animi à virtute detorquent, & dolorum cum admoventur facies, præter modum plerique exterrantur. Vita, mors, divitiæ, paupertas, omnes homines vehementissime permovent. Quæ qui in utramque partem excelso animo, magnòq; despiciunt; cumque aliqua his ampla & honesta res objecta est, totos ad se convertit & rapit; tum quis non admiretur splendorem pulchritudinemq; virtutis? Ergo & hæc animi despicientia admirabilitatem magnam facit: & maxime justitia, ex qua una virtute viri boni appellantur, mirifica quædam res multitudini videtur; nec injuriâ. Nemo enim justus esse potest, qui mortem, qui dolorem, qui exilium, qui egestatem timet; aut qui ea, quæ his sunt contraria, æquitati anteponit. Maximèq; admiratur eum, qui pecuniâ non movetur: quod in quo viro perspectum sit, hunc * dignum spectatu arbitrantur. Itaque illa tria, quæ proposita sunt ad gloriam, omnia justitia conficit; & benevolentiam, quod prodesse vult plurimis; & ob eandem causam, fidem, & admirationem, quod eas res spernit & negligit, ad quas pleriq; inflammari aviditate rapiuntur. Ac, meâ quidem sententiâ, omnis ratio & institutio vitæ adjumenta hominum desiderat; imprimisque ut habens, quibuscum possis familiares conferre sermones:

F

quod

*Nec sibi
nec aliis
viles, pro-
verbium.
ad dicit
ad dicit
Admira-
tio à conti-
nencia. Vo-
luptates,
domine
blandissi-
ma. Ad-
miratio à
magnani-
mitate.*

*Admira-
tio à justitia.*

*A pecuni-
arum con-
temptu.
* igni spe-
ctatum.*

*Justitia
opinio ad
omnes vi-
se partes
necessaria.*

*A minore
exemplum.*

*Leges la-
tronum in-
ter ipsos.*

*Bargulus
& Viriatus
latrones ob
æquitatis
opinionem
ditissimi.
Cesserunt
verecundè,
cum victos
significet.
Usurpatur
id est, vul-
gè nomina-
tur.*

*Herodotus
in Thalia
& Clio.
Justitiæ
opinio pri-
mum reges
fecit.*

quod est difficile, nisi speciem præ te boni viri seras. Ergo etiam solitario homini, atque in agro vitam agenti, opinio justitiæ necessaria est, eoque etiam magis, quod, si eam non habebunt, iniusti habebuntur, & nullis præsidiiis septi, multis afficientur injuriis. Atque iis etiam qui vendunt, emunt, conducunt, locant, contrahendisque negotiis implicantur, justitia ad rem gerendam necessaria est. Cujus tanta vis est, ut nec illi quidem, qui maleficio & scelere pascuntur, possint sine ulla particula justitiæ vivere. Nam qui eorum culpam, qui una latrocinantur, clam furatur aliquid aut eripit, is sibi ne in latrocinio quidem relinquit locum. Ille autem qui archipirata dicitur, nisi æquabiliter prædam dispertiat, aut occidetur a sociis, aut relinquetur. Quinetiam leges latronum esse dicuntur, quibus pareant, quas observent. Itaque propter æquabilem prædæ partitionem, & Bargulus Illyricus latro (de quo est apud Theopompum) magnas opes habuit; multo majores Viriatus Lusitanus, cui quidem etiam exercitus nostri, imperatoresque cesserunt: quem C. Lælius, is qui sapientius usurpatur, prætor fregit & comminuit, ferocitatemque ejus ita repressit, ut facile bellum reliquis traderet. Cum igitur tanta vis justitiæ sit, ut ea etiam latronum opes firmet atque augeat; quantam ejus vim inter leges, & judicia, & instituta reipublicæ fore putamus? Mihi quidem non apud Medos solum (ut ait Herodotus) sed etiam apud majores nostros servandæ justitiæ causa videntur olim bene morati reges constituti: nam cum premeretur initio multitudo ab iis qui majores opes habebant, ad unum aliquem confugiebant virtute præstantem: qui, cum prohiberet injuriâ tenuiores, æquitatem constituendam summus cum infimis pari jure retinebat. Eademque constituendarum legum fuit causa, quæ regum. Jus enim semper quæsitum est æquabile, neque enim aliter

aliter esset jus. Id si ab uno iusto & bono viro conse-
 quebantur, eo eant contenti: cum id minus contin-
 geret, leges sunt inventæ, quæ cum omnibus semper
 unâ atque eadem voce loquerentur. Ergo hoc qui-
 dem perspicuum est, eos ad imperandum deligi so-
 litos quorum de justitia magna esset opinio mul-
 titudinis. Adjuncto verò hoc, ut ildem etiam pru-
 dentes haberentur, nihil erat, quod homines his au-
 toribus non posse consequi se arbitrarentur. Omni
 igitur ratione colenda & retinenda justitia est, tum
 ipsa propter sese (nam aliter justitia non esset) tum
 propter amplificationem honoris & gloriæ. Sed ut
 pecuniæ quærendæ non solum ratio est, sed etiam col-
 locandæ, quæ perpetuos sumptus suppeditet, nec so-
 lum necessarios, sed etiam liberales: sic gloria & quæ-
 rendæ, & collocandæ ratione est. Quanquam præclare
 Socrates hanc viam ad gloriam proximam, & quasi
 compendariam dicebat esse, si quis id ageret, ut, qua-
 lis haberi vellet, talis esset. Quod si qui simulatione
 & inani ostentatione, & ficto non modo sermone sed
 etiam vultu stabile se gloriam consequi possentur,
 vehementer errant. Vera gloria radices agit, atque
 etiam propagatur: ficta omnia celeriter tanquam flo-
 sculi, decidunt, nec simulatum potest quicquam esse
 diuturnum. Testes sunt permulti in utramq; partem;
 sed brevitatæ causâ, familiâ erimus contenti unâ: Ti-
 berius enim Gracchus, Publij filius, tamdiu laudabi-
 tur, dum memoria rerum Romanarum manebit. At
 ejus filii nec vivi probabantur a bonis, & mortui ob-
 tineant nomen jure cætorum. Qui igitur adipisci veram
 gloriam volet, justitiæ fungatur officiis. Ea quæ essent,
 dictum est libro superiore. Sed, ut facillime, quales
 simus, tales esse videamur; etsi in eo ipso vis maxima
 est, ut simus illi, qui haberi velimus; tamen quædama
 præcepta danda sunt. Nam si quis ab ineunte ætate
 habet causâ celebratæ, & nominis, aut a patre acce-

*Nihil fa-
 catum diu
 turnum.*

*Nobilibus
curandum,
ne quid
majorum
imaginibus
indignum
commit-
tant.*

pram (quod tibi, mi Cicero, arbitror contigisse) aut aliquo casu atque fortuna: in hunc oculi omnium conjiciuntur, atque in eo, quid agat, quemadmodum vivat, inquiritur; & tanquam in clarissima luce versetur, ita nullum obscurum potest nec dictum ejus esse, nec factum. Quorum autem prima ætas propter humilitatem & obscuritatem, in hominum ignoratione versatur; hi simulac juvenes esse cœperunt, magna spectare, & ad ea rectis studiis debent contendere. Quod eo firmiore animo facient, quia non modo non invidetur illi ætati, verum etiam laetetur.

*Adolescentes quibus rebus populo primum
commendantur.*

*Cæsariana
& Pompeiana.
Cic. filius
ale præ-
fectus.*

PRIMA igitur est adolescenti commendatio ad gloriam, si qua ex bellicis rebus comparari potest, in qua multi apud majores nostros exiterunt: semper enim ferè bella gerebantur, Tua autem ætas incidit in id bellum, cujus altera pars sceleris nimium habuit, altera felicitatis parum. Quo tamen in bello, cum te Pompeius alæ alteri præfecisset, magnam laudem & à summo viro, & ab exercitu consequebare, equitando, jaculando, omniaque militari labore tolerando. Atque ea quidem tua laus pariter cum repub. cecidit. Mihi autem hæc oratio suscepta non de te est, sed de genere toto. Quamobrem ad ea, quæ restant, pergamus. Ut igitur in reliquis rebus multo majora sunt opera animi, quam corporis: sic hæc res, quas ingenio ac ratione persequimur, gratiores sunt, quam illæ, quas viribus. Prima igitur commendatio proficiscitur a modestia, tum pietate in parentes, tum in suos benevolentia. Facillimè autem, & in optimam partem cognoscuntur adolescentes, qui se ad claros & sapientes viros, bene consulentes, reipublicæ contulerunt, quibuscum si frequentes sunt, opinionem afferunt

*Commen-
datur in
adolescente
modestia,
pietas in
parentes,
benevolen-
tia in suos.*

afferunt populo, eorum fore se similes, quos sibi ipsi delegerunt ad imitandum, P. Rutilii adolescentiam ad opinionem & innocentiam, & juris scientiam, P. Mutii commendavit domus. Nam Lucius quidem Crassus, cum esset admodum adolescens, non aliunde mutuatus est, sed sibi ipse peperit maximam laudem ex illa accusatione nobili & gloriosa. Et quâ ætate qui exercentur, laudibus affici solent; ut de Demosthene accepimus: eâ ætate L. Crassus ostendit, id se in foro optimè jam præmeditatum facere, quod etiam tum poterat domi cum laude meditari. Sed cum duplex sit ratio orationis, quarum in altera sit sermo, in altera contentio; non est id quidem dubium, quin contentio orationis majorem vim habeat ad gloriam: ea est enim, quam eloquentiam dicimus. Sed tamen difficile dictu est, quantopere conciliet animos hominum comitas, affabilitasque sermonis. Extant epistolæ & Philippi ad Alexandrum, & Antipatri ad Cassandrum, & Antigoni ad Philippum, trium prudentissimorum; (sic enim accepimus) quibus præcipiunt, ut oratione benignâ multitudinis animos ad benevolentiam alliciant, militesque, blandè appellando, sermone deliniant. Quæ autem in multitudine cum contentione habetur oratio, ea sæpe universam excitat gloriam. Magna est enim admiratio copiosè sapienterque dicentis: quem qui audiunt, intelligere etiam, & sapere plus quàm cæteros arbitrantur. Si verò inest in oratione mista modestiæ gravitas, nil admirabilius fieri potest; eoque magis si ea sunt in adolescente. Sed cum sint plurima causarum genera, quæ eloquentiam desiderant; multique in nostra repub. adolescentes & apud iudices, & apud senatum dicendo laudem assecuti sint; maxima admiratio est in iudiciis: quorum ratio duplex est. Nam ex accusatione & defensione con-

Familiaritas cum bonis laudatur.

*Crassus adolescens accusatio-
ne C. Car-
bonis nobili-
ssimi ci-
vis nobili-
tatis.*

Affabilitas.

Eloquentia.

*Maxima
admiratio
eloquentia
excitatur
in judiciis.
Raro accu-
sandum &
quaerens.*

*¶ Contra
Albucium*

*Brutus ac-
cusator va-
bens.*

*Sceleſtum,
accuſare
innocen-
tem: hu-
manum,
deſendere
aliquando
nocentem.*

ſtat: quarū etſi laudabilior eſt deſenſio, tamen etiam
accuſatio probata perſæpè eſt. Dixi paulo ante de
Cratſo: idem fecit adoleſcens M. Antonius: etiam
P. Sulpitii eloquentiam accuſatio illuſtravit, cum
ſeditioſum & inutilem civem C. Norbanum in ju-
diciū vocavit. Sed hoc quidem non eſt ſæpe faci-
endum, nec unquam, niſi aut reipublicæ cauſa, ut
duo Luculli; aut patrocini, ut nos pro Siculis, pro
Sardijs, pro ¶ Albutio Julius Cæſar. In accuſando
etiam Manlio, L. Fuſi cognita induſtria eſt. Semel
igitur, aut non ſæpe certè. Sin erit, cui faciendum ſit
ſapius, reipublicæ tribuat hoc muneris, cujus ini-
micos ulciſci ſapius, non eſt reprehendendum: mo-
dus tamen adſit. Duri enim hominis, vel potius vix
hominis videtur, periculū capitis inferre multis.
Id enim cum periculolum ipſi eſt, tum etiam ſordi-
dum ad famam, committere, ut accuſatōr nominetur,
Quod contigit M. Bruto, ſummo genere nato, illius
filio, qui juris civilis in primis peritus fuit. Atque
etiam hoc præceptum officiī diligenter tenendum
eſt, nè quem unquam innocentem iudicio capitis
arceſſas. Id enim ſine ſcelere fieri nullo pacto poteſt.
Nam quid eſt tam irhumanum, quam eloquentiam,
à natura ad ſalutem hominum, & ad conſervationem
datam, ad bonorum peſtem perniciemque converte-
re? Nec tamen, ut hoc fugiendum eſt, ita habendū
eſt religioni contrarium, nocentem aliquando, &
neſarium impiūque deſendere. Vult hoc multi-
tudo, patitur conſuetudo, fert etiam humanitas,
Iudicis eſt, ſemper in cauſis verum ſequi; patroni,
nonnunquam veriſimile, etiamſi minus ſit verum,
deſendere. Quod ſcribere (præſertim cum de philoſo-
phia ſcriberem) non anderem, niſi idem placeret gra-
viſſimo Stoicorum Patetio. Maxime autem & glo-
ria paritur, & gratia deſenſionibus; eoque major,
ſi quando accidit, ut ei ſubvenjatur, qui potentis ali-
cujus

cujus opibus circumveniri, nrgeriq; videatur : ut nos & sæpe aliàs & adolescentes contra L. Syllæ dominantis opes pro Sext. Roscio Amerino fecimus : quæ (ut scis) extat oratio.

Duplex liberalitatis genus, & quatenus ad conciliandam multitudinẽ adhibendam.

Sed expositis adolescentium officiis, quæ valeant ad gloriam adipiscendam, deinceps de beneficentia ac liberalitate dicendum est. Cujus est ratio duplex. Nam aut operâ benignè fit indigentibus, aut pecuniâ. Facilior est hæc posterior, locupleti præsertim: sed illa lautior, ac splendidior, & viro forti claròq; dignior. Quanquam enim in utroque inest gratificandi liberalis voluntas; tamen altera ex arca, altera ex virtute depromitur: largitióque, quæ fit ex re familiari, fontem ipsum benignitatis exhaurit; ita benignitate benignitas tollitur, quâ quò in plures usus sis, eò minùs in multos uti possis. At, qui operâ, id est, virtute & industriâ, benefici & liberales erunt, primum quò pluribus profuerint, eò plures ad benignè faciendum adjutores habebunt: deinde consuetudine beneficentiæ paratiores erunt, & tanquam exercitatiores ad bene de multis promerendum. Præclare in epistola quadam Alexandrum filium Philip-pus accusat, quòd largitione benevolentiam Macedonum consecetur. Quæ te (malum!) inquit, ratio in istam spem induxit, ut eos tibi fideles putares fore, quos pecuniâ corrupisses? An tu id agis, ut Macedones non te regem suum, sed ministrum & præbitorem putent? Bene ministrum & præbitorem, quia sordidum regi: Melius etiam, quòd largitione corruptelam dixit esse. Fit enim deterior qui accipit, atq; ad idem semper expectandum paratior. Hoc ille filio: sed præceptum putemus omnibus, Quamobrem id quidem non est dubium, quin illa benignitas quæ constat ex operâ & industria, & honestior sit, & latius

Largitiones immo-deratæ ex re familiari multis de causis vitandæ.

pateat, & possit prodesse pluribus. Nonnunquam tamen est largiendum; nec hoc benignitatis genus omnino repudiandum est: & sæpe idoneis hominibus indigentibus de re familiari impertiendum, sed diligenter atque moderatè. Multi enim patrimonia effuderunt, inconsultè largiendo. Quid autem est stultius, quàm quod libenter facias, curare, ut id diutius facere non possis? Atque etiàm sequuntur largitionem rapinæ. Cum enim dando egere cœperint, alienis bonis manus asferre coguntur. Ità, cum, benevolentia comparandæ causâ, benefici esse velint, non tanta studia assequuntur eorum, quibus dederunt, quanta odia eorum, quibus ademerunt. Quamobrem nec ità claudenda est res familiaris, ut eam benignitas aperire non possit; nec ità referanda, ut pateat omnibus. Modus adhibeatur, isq; referatur ad facultates. Omnino meminisse debemus id, quod à nostris hominibus sæpissimè usurpatum, jamq; in proverbii consuetudinem venit, Largitionem fundum non habere. Et enim quis potest esse modus, cum & iidem qui consueverunt, & illud idem alii desiderent? Omnino duo sunt genera largorum: quorum alteri prodigi dicuntur, alteri liberales. Prodigii, qui epulis & viscerationibus, & gladiatorum muneribus, ludorum, venationumq; apparatu pecunias profundunt in eas res, quarum memoriant aut brevem, aut nullam sint relicturi omnino. Liberales autem, qui suis facultatibus aut captos à prædonibus redimunt; aut æs alienum suscipiunt amicorum causâ; aut in filiarum collocatione adjuvant; aut opitulantur vel in re quærenda, vel augenda. Itaq; miror quid in mentem venerit Theophrasto in eo libro, quem de divitiis scripsit, in quo multa præclare, illud absurdè. Est enim multus in laudanda magnificentia, & apparatione populariū munerum: taliūmq; sumptuum facultatem, fructum divitiarum putat. Mihi autem ille fructus liberalitatis, cu-

*Adagium
à docto
perso
translatū:
quod ne
infusa a-
qua nun-
quam im-
pletur; ità
nec populus
largitioni-
bus.
Prodigi
qui.*

us exempla pauca posui, multò & major videtur & certior. Quàntò Aristoteles gravius & verius nos reprehendit, qui has effusiones pecuniarum || non ad-
 miremur quæ fiunt ad multitudinem deliniendâ: at ii, || Non ad-
 qui ab hostibus obsidentur, si emere aquæ sextarium miremur
 minâ cogerentur, hoc primò incredibile nobis videri, cum con-
 omnesque mirari: sed, cum || attenderimus, veniam temptu,
 necessitati dare, in his immanibus jacturis, infin- aut lega
 itis sumptibus, nihil nos magnopere mirari: cum admire-
 præsertim nec necessitati subveniat, nec dignitas mur,
 urgeatur; ipsaque illa delinitio multitudinis ad breve || attende-
 tempus, exiguumque duratura sit, eaque à levissimo rint.
 quoque animo, in quo tamen ipso, unâ cum satietate,
 memoria quoque moriatur voluptatis! Bene etiam
 colligitur, hæc pueris, & mulierculis & servis, & ser-
 vorum simillimis liberis esse grata; gravi verò homi-
 ni, & ea quæ fiunt iudicio certò ponderanti, proba-
 ri posse nullo modo. Quanquam intelligo, in no-
 stra civitate inveterasse jam bonis temporibus, ut
 splendor ædilitatum ab optimis viris postuletur. Itaque
 & P. Crassus cum cognomine dives, tum copiis fun-
 ctus est ædilitio maximo munere; & paulò post L.
 Crassus, cum omnium hominum moderatissimo Q.
 Mutio, magnificentissimâ ædilitate functus est; de-
 inde C. Cladius Appii filius; multi post, Lucullus,
 Hortensius, Silanius. Omnes autem P. Lentulus, me-
 consple, vicit superiores. Hunc est Scarus imitatus.
 Magnificentissima verò nostri Pompeii munera se-
 cundo consulatu: in quibus omnibus quid mihi pla-
 ceat, vides. Vitanda tamen est suspicio avaritiæ:
 Nam Mamercus, hominum ditissimo, prætermisio
 ædilitatis, consulatûs repulsam attulit. Quare &, si
 postulatur à populo, bonis viris si non desideranti-
 bus, atque approbantibus, faciendum est; modò pro
 facultatibus; nos ipsi ut fecimus. &, si quando aliqua
 res major aut utilior populari largitione acquiritur;

*Honestis
 de causis
 faciendæ
 nonnun-
 quam lar-
 gitiones,
 sed modicæ
 Mos anti-
 quitus de-
 cimam
 partem
 Herculi
 consecrare,
 ut discer-
 rent: un-
 de digi-
 tam Her-
 culanam
 partem
 Plautus
 nominat.*

ut

ut Onesti nuper prandia in semitis, decimæ nomine magno honori fuerunt. Nè Marco quidem Scio ratio datum est quod in caritate annonæ alle modum populo dedit. Magnâ enim se & inveteratâ invidiâ nec turpi jacturâ, quando erat ædilis, nec maximâ liberavit. Sed honori summo nuper nostro Milon fuit, quod gladiatoribus emptis reipub. causâ, quæ salute nostrâ continebatur, omnes Publii Clodii conatus furoresque compressit. Causa igitur largitionis est, si aut necesse est, aut utile. In his autem ipsa mediocritatis regula optima est L. quidem Philippus Q. Fabii filius, magno vir ingenio, inprimisque clarus gloriâri solebat, se sine ullo munere adeptum esse omnia quæ haberentur amplissima. Dicebat idem Cotta, Curio. Nobis quoque licet in hoc quodam modo gloriâri. Nam pro amplitudine honorum, quos cunctis suffragiis adepti sumus, nostro quidem anno, quod contigit eorum nemini, quos modo nominavi, sanè exiguus sumptus ædilitatis fuit. Atque etiam illæ impensæ meliores sunt, muri, navalia, portus, aquarum ductus, omniâque, quæ ad usum reipub. pertinent. Quanquam enim, quod præsens tanquam in manu datur, jucundius est, tamen hæc in posterum gratiora sunt. Theatra, porticus, nova templa, vercundius reprehendo, propter Pompeium : sed doctissimi improbant, ut & hic ipse Panætius, quem multum in his libris secutus sum, non interpretatus : Phalereus Demetrius, qui Periclem principem Græciæ vituperabat, quod tantam pecuniam in præclarâ illa Propylæa conjecit. Sed de hoc genere toto in istis libris quos de republica scripsi, diligenter est disputatum. Tota igitur ratio talium largitionum genere vitiosa est, temporibus necessaria, & tamen ipsa ad facultates accommodanda, & mediocritate moderanda est.

*Qui citra
ulm largi-
tiones bo-
noru sunt
pnsicuti.*

*Nostro an-
no Em-
phas est.
Quibus in
venis sum-
ptus hujus-
modi resti-
tus collo-
catur.*

*Propylæa
Minervæ,
id est, ve-
stibula
sumptuosus
capta
invidiam
attulere
Pericli.
¶ Tum.*

Privatâ

Privata liberalitas in quos, & quatenus exercenda.

Nullo autem altero genere largiendi, quod à liberalitate proficiscitur, non uno modo in disparibus causis affecti esse debemus. Alia causa est ejus, qui calamitate premitur; & ejus, qui res meliores quaerit, nullis suis rebus adversis. Propensior benignitas esse debet in calamitosos, nisi sortè erunt digni calamitate. In iis tamen, qui se adjuvari volent, non ut ne affligantur, sed ut ad altiorem gradum ascendant, restricti omnino esse nullo modo debemus: sed in deligendis idoneis judicium & diligentiam adhibere. Nam præclare Ennius,

Benefacta malè locata, malefacta arbitror.

Quod autem tributum est bono viro & grato, in eo cum ex ipso fructus est, tum etiam ex cæteris. Temperitate enim remotâ, gratissima est liberalitas; eoque eam studiosius plerique laudant, quod summi cujusque bonitas commune perfugium est omnium. Danda igitur opera est, ut hos beneficiis quam plurimis afficiamus, quorum liberis posterisque prodatur memoria, ut his ingratis esse non liceat. Omnes enim immemorem beneficii oderunt: eamque injuriam in detestanda liberalitate sibi etiam fieri; eumque, qui faciat communem hostem tenuiorum, putant. Atque hæc benignitas etiam reipub. utilis est, redimi è servitute captos, locupletari tenuiores; quod quidem vulgò solitum fieri ab ordine nostro, in oratione Crassii scriptum copiose videmus. Hanc ergo consuetudinem benignitatis largitioni munerum longè anteponimus. Hæc est gravium hominum, atque magnorum: illa quasi assentatorum populi, multitudinis levitatem voluptate quasi titillantium. Convenit autem tum in dando munificum esse, tum in exigendo non acerbum: in omni re contrahenda, vendendo, emendo, conducendo, locando, in vicinatis & confiniis æquum & facilem, multa multis de jure suo

Ad succurrendum promptiores esse oportet, quam ad dandū.

Carmen ad nominationibus & contrariorum reciproca de entis m.

con-

*Paululum
aliis de su-
jura conce-
dere, libe-
ralitatis
species.*

*Hospitali-
tas publice
privatimq;
utilis ad
multa.*

*Cimonis ho-
spitalitas
in contri-
bules suos.*

*Antiqui-
tas in pre-
tio habita
jurispru-
dentia.*

concedentem; à litibus verò quantum liceat; & nescio an paulo plus etiam, quam liceat, abhorrentem. Est enim non modo liberale, paulum nonnunquam de suo jure decedere; sed interdum etiam fructuosum. Habenda autem est ratio rei familiaris; quam quidem dilabi sinere, flagitiosum est: sed ita, ut liberalitatis avaritiæq; absit suspicio. Possit enim liberalitate uti, non spoliante se patrimonio, nimirum is est pecuniæ fructus maximus. Recte etiam à Theophrasto est laudata hospitalitas: est enim, ut mihi quidem videtur, valde decorum, patere domos hominum illustrium illustribus hospitibus. Idque etiam reipub. est ornamento, homines externos hoc liberalitatis genere in urbe nostra non egere. Est etiam vehementer utile iis, qui honeste posse multa volumus per hospites apud externos populos valere opibus & gratiâ. Theophrastus quidem scribit, Cimonem Athenis etiam in suos curiales Laciadas hospitalem fuisse: ita enim instituisse, & villicis imperasse, ut omnia præberentur, quæcunque Laciades in villam suam divertisset.

In altero beneficentiæ genere, quod operis constat, multum valere jurisprudentiam, longe plurimum eloquentiam.

Quæ autem operâ, non largitione, beneficia dantur; hæc tum in universam rempublicam, tum in singulos cives conferuntur. Nam in jure cavere consilio juvare, atque hoc scientiæ genere prodesse quamplurimis vehementer & ad opes augendas pertinet, & ad gratiam. Itaque cum multa præclara majorum, tum quam optime constituti juris civilis summo semper in honore fuit cognitio atque interpretatio; quam quidem ante hanc confusionem temporum in possessione sua principes retinuerunt: nunc, ut honores, ut omnes dignitatis gradus, sic hujus scientiæ splendor deletus est: idque eo indignius, quod

quod eo tempore hoc contigit, cum is esset, qui omnes superiores, quibus honore par esset, scientiâ facile vicisset. Hæc igitur opera grata multis, & ad beneficiis adstringendos homines accommodata. Atq; huic arti finitima est dicendi gravior facultas, & gravior, & ornatior. Quid enim eloquentiâ laudabilius & præstabilius, vel admiratione audientium, vel spe indigentium, vel eorum, qui defensi sunt, gratiâ? Huic quoque ergo à majoribus nostris est in toga dignitatis principatus datus. Diserti igitur hominis, & facile laborantis, quodque in patriis est moribus, multorum causas & non gravatè & gratuito defendentis, beneficia & patrocinia latè patent. Admonet me res, ut hoc quoque loco intermissionem eloquentiæ, ne dicam interitum, deplorareni; nisi vereretur, ne de me ipso aliquid viderer queri. Sed tamen videmus quibus extinctis oratoribus, quàm in paucis spes, * quanto in paucioribus facultas, quàm in multis sit audacia. Cum autem omnes non possint, ne multi quidem, aut jurisperiti esse, aut deserti, licet tamen operâ prodesse multis, beneficia petentem, commendantem iudicibus, aut magistratibus, vigilantem pro re alterius, eos ipsos, qui aut * consulunt, aut defendunt, rogantem. Quod qui faciunt, plurimum gratiæ consequuntur, latissimèque eorum manat industria. Jam illud non sunt admonendi (est enim in promptu) ut animadvertant, cum alios iurare velint, ne quos offendant. Sæpe enim aut eos laedunt, quos non debent; aut eos, quos non expectant: si imprudentes, negligentis est; si scientes, temeritatis. Utendum etiam est excusatione adversus eos, quos invitis offendas, quacunque possis, quare id, quod feceris, necesse fuerit, nec aliter facere poteris: * cæterisque operis & officiis erit, quod violatum est, compensandum.

*Laudas
Salpistrum.*

*Eloquen-
tia honor.*

*Turpis
mercenaria
eloquentia.*

* quam.
*Ex levio-
ribus quo-
que operis
gratiam
conciliari.
* consu-
luntur.*

*Aut vi-
tanda, aut
mitiganda
offensio.*

* certifi-
que.

Operam

*Operam apud tennes & bonos rectius, quam apud
 opulentes collocari: nulli tamen nisi iusta in re praestanda
 esse.*

*In iuven-
 dis homi-
 nibus mo-
 res specta-
 di, non
 fortuna.*

*Gratiam
 qui resulis
 habet & in
 eo quod ha-
 bet resulis.*

*Pauper
 gratus esse
 potest ani-
 mo, si non
 re.*

*Beneficium
 apud bonos
 potius,
 quam fer-
 tunatq; col-
 locandum.*

Sed cum in hominibus iuvandis, aut mores spec-
 ri, aut fortuna soleat; dictu quidem est proci-
 itaque vulgò loquuntur, se in beneficiis collocare
 mores hominum, non fortunam sequi. Honesta
 ratio est: sed quis est tandem, qui inopis & optimi
 causa non anteponat in opera danda gratiam for-
 natæ & potentis? A quo enim expeditior & celer
 remuneratio fore videtur, in eum ferè est volun-
 nostra propensior. Sed animadvertendum est dilige-
 ntius, quæ natura rerum sit. Nimirum enim inope ille
 bonus est vir, etiamsi referre gratiam non potest,
 bere certe potest. Commode autem, quicumque di-
 pecuniam qui habeat, non reddidisse; & qui reddi-
 rit, non jam habere, gratiam autè & qui repulerit,
 bere, & qui habeat, retulisse. At qui se locupletes,
 natos, & beatos putant, hi ne obligari quidem
 beneficio volunt, quia etiam beneficium se dedisse
 trantur, cum ipsi, quamvis aliquid magnum accepe-
 rint, æque etiam à se aut postulari, aut expectari
 quid suspicantur. Patrocinio verò se usos, aut eliam
 appellari, mortis instar putant. At verò ille totum
 cum quicquid factum sit, se spectatum, non fortunam
 putat, non modo illi, qui est meritis, sed etiam illis,
 quibus expectat (eget enim multis) gratum se vide-
 studet. Neq; verò verbis auget suum munus, si
 forè fungitur, sed etiam extenuat. Videndum quid
 est, quod, si opulentum fortunatumq; defenderis, in
 uno, aut forè in liberis ejus manet gratia: fin autem
 inopem, probum tamen & modestum, omnes non im-
 probi humiles (quæ magno in populo multitudo est)
 praesidium sibi paratum vident. Quamobrem melius
 apud bonos, quam apud fortunatos, beneficium col-
 locari puto. Danda tamen omnino opera est, ut omni
 generi

meri satisfacere possimus. Sed, si res in contentio-
nem veniet, nimirum Themistocles est autor adhiben-
di; qui cum consuleretur, utrum bono viro paupe-
ri an minus probato diviti filiam collocaret: Ego,
inquit, malo virum, qui pecunia egeat, quam pecu-
niam, quæ viro. Sed corrupti mores, depravatique
sunt admiratione divitiarum: quarum magnitudo quid
unumquemque nostrum pertinet? Illum fortasse ad-
miratur, qui habet: ne id quidem semper. Sed fac ju-
zare: potentior sane sit, honestior verò quo modo?
Quod si etiam bonus erit vir, ne impediant divitiæ,
non minus juvetur, modo ne adjuvent: sitque omne
dicendum, non quam locuples, sed qualis quisque sit.
Extremum autem præceptum in beneficiis, operaque
lauda est, ne quid contra æquitatem contendas, ne
quid per injuriam. Fundamentum enim perpetuæ
commendationis & famæ, est iustitia: sine qua nihil
est esse laudabile.

*liberalitas in universam multitudinem modicè exer-
tenda; exactiones, non nisi in justa necessitate.*

Sed quoniam de eo genere beneficiorum dictum
est, quæ ad singulos spectant: deinceps sis, quæ ad
universos, quæque ad rempublicam pertinent, dis-
cutiendum est. Eorum autem ipsorum partim ejus-
modi sunt, ut ad universos cives pertineant; partim,
singulos ut attingant, quæ sunt etiam graviora. Dan-
da est opera omnino, si possit, utrisque; nec minus, ut
etiam singulis consulatur; sed ita, ut ea res aut profit,
certè ne obsit reipub. C. Helii & P. Græchi
commentaria magna largitio fuit; exhauriebat igitur
erarium: modica M. Octavii & reipub. tolerabilis &
ibi necessaria; ergò & civibus, & reipublicæ salu-
aria. Imprimis autem videndum erit ei, qui rem-
publicam administrabit, ut suum quisque teneat,
neque de bonis privatorum publicè diminutio fiat.

Perni

*Consensio-
nem, id est,
consulta-
tionem, &
collatio-
nem.*

Antiquari
id est, tolli,
& abroga-
ri.

Capitalis,
id est, ad
extremam
perniciem
spectans.
* tueren-
tur.

Exactio
tributorum
vitanda.

* tamen.

Perniciosè enim Philippus in tribunatu, cum lege Agrariam ferret; quam tamen antiquari facile potest, & in eo vehementer se moderatum præbuit; cum in agendo multa populariter, tum illud male. Non esse in civitate duo millia hominum, qui haberent. Capitalis omnino oratio, & ad æquationem bonorum pertinens, quâ peste quæ potest esse major. Hanc enim ob causam maxime, ut sua cuiq; * tenerentur, respub. civitatésq; constitutæ sunt. Nam ex duce naturâ congregabantur homines; tamen spe custodiæ rerum suarum, urbium præsidia quærebant. Danda etiam opera est, nè, quod apud majores nostris sæpe fiebat, propter ærarii tenuitatem, afflictionemque bellorum, tributum sit conferendum: id nè eveniat, multò antè erit providendum. Sin quæ necessitas hujus muneris alicui respub. obveniat (malo enim alteri, quàm nostræ ominari; neq; tantum de nostra, sed de omni repub. disputo) danda erit opera, ut omnes intelligant, si salvi esse velint, necessitati esse parendum. Atque etiam omnes, qui rempub. gubernabunt, consulere debebunt, ut earum rerum copia sit, quæ sunt necessariae. Quarum qualis comparatio fieri soleat & debeat, non est necesse disputare; est enim in promptu: * tantum locus attingendus fuit.

Ad gratiam multitudinis comparandum, maxime valere abstinentiam: contraque ex invasione alieni summam existere perniciem.

CApit autem est in omni procuratione negotii, & muneris publici, ut avaritiæ pellatur etiam minima suspicio. Utinam, inquit C. Pontius Samnitis, ad illa tempora fortuna me servasset, & tunc essem natus, quando Romani dona accipere cœpissent, non essem passus diutius eos imperare. Næ illi quidem multa secula expectanda fuerunt: modò enim hos

Condonan-
tur remis-
sionibus.

Que cala-
nitas
ex iniustis
largitioni-
bus.

Arati sa-
lutare ex-
emplum.
* alias, Me-
thodeum.
Historia
extat apud
Polybium.

bus pellantur, aut pecunias creditas debitoribus con-
donandas putant, ii labefaciunt fundamenta reipub.
Concordiam primum tollunt, quæ esse non potest,
cum aliis adimuntur, aliis condonantur pecuniæ: de-
inde æquitatem, quæ tollitur omnis, si habere suum
cuique non licet. Id enim est proprium (ut supra dixi)
civitatis, atque urbis, ut sit libera, & non sollicita suæ
rei cuiusque custodia. Atque in hac perniciæ reipub.
ne illam quidem consequuntur, quam putant grati-
am. Nam cui res erepta est, est inimicus; cui data,
etiam dissimulat se accipere voluisse; & maxime in
pecuniis creditis occultat suum gaudium, ne videat-
ur non fuisse solvendo. At verò ille, qui accipit inju-
riam, & meminit, & præ se fert dolorem suum. Nec,
si plures sunt ii, quibus improbè datum est, quàm illi,
quibus iniuste ademptum est, idcirco plus etiam va-
lent: non enim numero hæc judicantur, sed pondere.
Quam autem habet æquitatem, ut agrum multis an-
nis, aut etiam seculis ante possessum, qui nullum ha-
buit, habeat; qui autem habuit, amittat? At propter
hoc injuriæ genus Lacedemonii Lyfandrum Epho-
rum expulerunt: Agin regem, quod nunquam antea
apud eos acciderat, necaverunt. Ex eoque tempore
tantæ discordiæ secutæ sunt, ut tyranni existerent, &
optimates exterminarentur, & præclarissimè consti-
tuta respub. dilaberetur. Nec verò solum ipsa cecidit,
sed etiam reliquam Græciam evertit contagionibus
malorum, quæ à Lacedemoniis profecta manarunt
latius. Quid? nostros Gracchos, Tiberii Gracchi
summi viri filios, Africani nepotes, nonne agrariæ
contentiones perdiderunt? At vero Aratus Sicyoni-
us jure laudatur, qui, cum ejus civitas quinquaginta
annos à tyrannis teneretur, profectus Argis Sicy-
onem, clandestino introitu urbe est potitus: cumque
tyrannum * Nicoclem improvisò oppressisset, sex-
centos exules, qui fuerant ejus civitatis locuple-
tissimi,

diffimi, restituit; remque pub. adventu suo liberavit. Sed, cum magnam animadverteret in bonis & possessionibus difficultatem, quod & eos, quos ipse restituerat, quorum bona alii possederant, egere iniquissimum arbitrabatur; & quinquaginta annorum possessiones movere, non nimis æquum putabat, propterea quod tam longo spatio multa hæreditatibus, multa emptionibus, multa dotibus detinebantur sine injuria: judicavit, neque illis adimi, neque his non satisfacere, quorum illa fuerant, oportere. Cum igitur statuisset, opus esse ad eam rem constituendam pecuniâ; Alexandriam se proficisci velle dixit, remque integram ad reditum suum jussit esse: isque celeriter ad Ptolemæum suum hospitem venit, qui tum regnabat alter post Alexandriam conditam; cui cum exposuisset, patriam se liberare velle, causamque docuisset, à Rege opulento vir summus facile impetravit, ut grandi pecuniâ adjuvaretur. Quam cum Sicyonem attulisset, adhibuit sibi in consilium quindecim principes, cum quibus causas cognovit & eorum, qui aliena detinebant, & eorum, qui sua amiserant: || perfecitque æstimandis possessionibus, || ut persuaderet aliis, ut pecuniam accipere mallent, & possessionibus cederent; aliis, ut commodius putarent, numerari sibi quod tanti esset, quam suum recuperare. Ita perfectum est, ut omnes, constitutâ concordia, sine querela discederent. O virum magnum, dignumque qui in nostra Rep. natus esset! sic par est agere cum civibus: non (ut bis jam vidimus) hastam in foro ponere, & bona civium voci subicere præconis. At ille Græcus (id quod fuit sapientis, & præstantis viri) omnibus consulendum putavit: Eaq; est summa ratio, & sapientia boni civis, commoda civium defendere, non devellere, atque omnes aequitate eadem continere. Habitant gratis

|| præfecit-
que.
|| & ut per-
suaderent

Stomachatur Cicero nonnihil etiam privato dolore.

Divisio agrorum indigna.

Exaggerat condonationem aeris alieni.

* nunc.

Cæsar acriter taxatus

* tuenda.

in alieno. Quid ita ? ut, cum ego emerim, ædificârim, tuear, impendam, tu ; me invito, fruarë meo ? Quid est aliud, aliis sua eripere, aliis dare aliena ? Tabulæ vero novæ quid habent argumenti, nisi ut emas meâ pecuniâ fundum, & eum tu habeas, ego non habeam pecuniam ? Quamobrem, ne sit æs alienum, quod reipublicæ noceat, providendum est ; quod multis rationibus caveri potest, si hoc non fuerit, ut locupletes suum pendant, debitores lucrentur alienum, Nec enim ulla res vehementius rempub. continet, quam fides, quæ esse nulla potest, nisi erit necessaria solutio rerum creditarum. Nunquam enim vehementius actum est, quàm me consule, ne solveretur. Armis & castris tentata res est ab omni genere hominum, & ordine : quibus ita restiti, ut hoc tantum malum de repub. tolleretur. Nunquam nec majus æs alienum fuit ; nec melius, nec facilius dissolutum est : fraudandi enim spe sublatâ, solvendi necessitas consecuta est. At verò hic * noster victor, tunc quidem victus, quæ cogitârat, ea perfecit, cum ejus jam nihil interesset. Tanta in eo peccandi libido fuit, ut hoc ipsum eum delectaret, peccare ; etiam si causa non esset. Ab hoc igitur genere largitionis, ut aliis detur, aliis auferatur, aberunt ii qui rempub. tuebuntur : imprimisque operam dabunt, ut juris & judiciorum æquitate suum quisque teneat ; & neque tenuiores propter imbecillitatem circumveniantur ; neque locupletibus ad sua vel * tenenda vel recuperanda obstitit invidia. Præterea, quibuscunque rebus vel belli, vel domi poterunt, rempub. augeant imperio agris, vestigalibus. Hæc magnorum hominum sunt ; hæc apud majores nostros factitata ; hæc genera officiorum qui persequuntur, cum summa utilitate reipub. magnam sibi adipiscuntur & gratiam, & gloriam. In his autem utilitatem præceptis Antipater Tyrius, Stoicus, qui Athenis nuper est mortuus, duo præcepta

cepta censet esse à Panætio prætermissa; valetudinis curationem, & pecuniæ: Quas res à summo philosopho præteritas arbitror, quod essent faciles; sunt certe utiles.

Panætius à Cicerone defensus contra Antipatrum.

Quibus rationibus valetudo, & res familiaris tum paranda, tum tuenda.

Ed valetudo sustentatur notitiâ sui corporis, & observatione, quæ res aut prodesse soleant, aut obesse; & continentiam in victu omni, atque cultu, corporis tuendi causâ, & prætermittendis voluptatibus; postremo arte eorum, quorum ad scientiam hæc pertinent. Res autem familiaris quæri debet iis rebus, à quibus abest turpitudine; conservari autem diligentiam & parsimoniam, iisdem etiam rebus augeri. Has res commodissime Xenophon Socraticus persecutus est in eo libro, qui Oeconomicus inscribitur: quem nos istâ ferè ætate cum essemus, quâ es tu nunc, è Græco in Latinum convertimus.

Oeconomicus, id est, de familia administranda.

Quantum genus deliberationis, inter utilia utrum utilis, aut quid utilissimum.

Ed utilitatum comparatio (quoniam hic locus erat quartus à Panætio prætermissus) sæpe est necessaria. Nam & corporis commoda cum externis, & externa cum corporis, & ipsa inter se corporis, & externa cum externis comparari solent. Cum externis, corporis, hoc modo comparantur: Valere ut malis, quam dives esse. Cum corporis, externa, hoc modo: Dives esse potius, quam maximis corporis viribus. Ipsa inter se corporis comparantur sic: Bona valetudo voluptati anteponatur, vires celeritati. Externorum autem, ut gloria divitiis, vestigalia urbana rusticis. Ex quo genere comparationis illud est Catonis sententia: à quo cum quæreretur, quid maxime in re familiari expediret, respondit, Bene pascere; Quid

Quid in re familiari utilissimum sit, Catonis iudicium.

* vitare,

secundum, Satis bene pascere ; Quid tertium, Bene
 * vestire ; Quid quartum, Arare. Et cum ille, qui
 quaesierat, dixisset, Quid foenerari ? tum Cato, Quid
 hominem, inquit, occidere ? Ex quo, & multis aliis,
 intelligi debet, utilitatum comparationes solere fieri,
 recteque hoc adjunctum esse quartum exquirendo-
 rum officiorum genus. Sed toto hoc de genere, de
 quaerenda, de collocanda pecunia, etiam de utenda,
 commodius a quibusdam optimis viris, ad medium
 Janum sedentibus, quam ab ullis philosophis ulla in
 schola, disputatur. Sunt tamen ea cognoscenda : per-
 tinent enim ad utilitatem, de qua hoc libro disputa-
 tum est. Reliqua deinceps persequemur.

M. T. CICERONIS DE OFFICIIS Lib. III.

*Hic, Anni-
bal pulso,
Africam
fecit tribu-
tariam.*

*Aequalis
ad etatem
refertur.
Cessare, pro
otiosi, aut
nihil agere
Acquiescere,
pro aetio-
rem facere.*

Publicum Scipionem, Marce fili, eum,
 qui primus Africanus appellatus est, di-
 cere solitum scripsit Cato, qui fuit
 fere ejus aequalis. Nunquam se minus
 otiosum esse, quam cum otiosus; nec
 minus solum, quam cum solus esset. Magnifica vero
 vox, & magno viro, ac sapiente digna; quae declarat
 illum & in otio de negotiis cogitare, & in solitudine
 secum loqui solitum; ut neque cessaret unquam, &
 interdum colloquio alterius non egeret. Itaque duae
 res, quae languorem afferunt ceteris, illum acuebant,
 otium & solitudo. Vellem & nobis hoc idem vere
 dicere liceret: sed, si minus imitatione tantam inge-
 nii praestantiam consequi possumus, voluntate certe
 proximè

proxime accédimus. Nam & à repub. forensibusque negotiis, armis impiis, vique prohibiti, otium persequimur; & ob eam causam, urbe relicta, rura peragrantes, sæpe soli sumus. Sed nec otium hoc cum Africani otio, nec hæc solitudo cum illa comparanda est. Ille enim, requiescens à reipub. pulcherrimis muneribus, otium sibi sumebat aliquando, & à coetu hominum frequentiaque interdum, tantum in portum, se in solitudinem recipiebat. Nostrum autem otium negotii inopia, non requiescendi studio, constitutum est. Extincto enim senatu, deletisque judiciis, quid est, quod dignum nobis aut in curia, aut in foro agere possimus? Itaque, qui in maxima celebritate, atque in oculis civium quondam viximus, nunc fugientes conspectum sceleratorum, quibus omnia redundant, abdimus nos quantum licet, & sæpe soli sumus. Sed quia sic ab heminibus doctis accepimus, non solum ex malis eligere minima oportere, sed etiam excerpte ex his ipsis, si quid inesset boni; propterea & otio fruor, non illo quidem, quo debeat is, qui quondam peperisset otium civitati; nec eam solitudinem languere patior, quam mihi affert necessitas, non voluntas. Quamquam Africanus majorem laudem vel meo judicio assequeretur: nulla tamen ejus ingenii monumenta mandata literis, nullum opus otii, nullum solitudinis munus extat. Ex quo intelligi decet, illum mentis agitatione, investigationeque earum rerum, quas cogitando consequeretur, nec otiosum, nec solum unquam fuisse. Nos autem, qui non tantum roboris habemus, ut cogitatione tacita à solitudine abstrahamur, ad hanc scribendi operam omne studium curamque convertimus. Itaque plura brevi tempore eversa, quam multis annis stante rep. scripsimus. Sed cum tota philosophia, mi Cicero, frugifera & fructuosa, nec ulla pars ejus inculta ac deserta sit: ta-

*Verecunde
collationem
ingreditur.*

*Latens
suum otii
commen-
dat.*

*Sapiens
neque otio-
sus unquam,
neque solus*

*Memoriae,
id est, et a-
tis.*

*Leum co-
hortandi
primum
capitulum à re,
deinde ab
expectatio-
ne quam à
sua Cratip-
pique per-
sona, tum
etiam à lo-
co colligit.*

*Novè dixit
discendi,
pro discere.*

men nullus feracior in ea locus est, nec uberior, quam de officiis, à quibus constanter honesteque vivendi præcepta ducuntur. Quare, quanquam à Cratippo nostro, principis hujus memorie philosophorum, hæc te assidue audire atque accipere confido: tamen conducere arbitror, talibus aures tuas vocibus undique circumsonare, nec eas (si fieri possit) quicquam aliud audire. Quod cum omnibus est faciendum, qui vitam honestam ingredi cogitant; tum haud scio, an nemini potius, quam tibi. Sustines enim non parvam expectationem imitandæ industriæ nostræ, magnam honorum, nonnullam fortasse nominis. Suscepisti onus præterea grave & Athenarum, & Cratippi: ad quos cum tanquam ad mercaturam bonarum artium sis profectus, inanem redire turpissimum est, dedecorantem & urbis auctoritatem, & magistri. Quare, quantum conniti animo potes, quantum labore contendere (si discendi labor est potius, quam voluptas) tantum fac ut efficias: neve committas, ut cum omnia suppeditata sint à nobis, tute tibi defuisse videare: Sed hæc hætenus. Multa enim sæpe ad te cohortandi gratiâ scripsimus, nunc ad reliquam partem propositæ divisionis revertamur,

Reprehensus Panætius, quod tria genera pollicitus, tertium non exolverit. Ab iis item notatus, quod eam partem homo Stoicus induxerit, in qua diceretur cum honestate pugnare utilitas, atque à Cicerone defensus.

PANÆTIUS igitur, qui sine controversia de officiis accuratissime disputavit, quémque nos correctione quadam adhibitâ potissimum sequuti sumus tribus generibus propositis, in quibus deliberare homines, & consultare de officio tolerent: uno, cum dubitarent, honestumne id esset, de quo ageretur, an turpe; altero, utilene, an inutile; tertio, si id quod speciem haberet honesti, pugnaret cum eo, quod utile

ile videretur, quo modo ea discerni oporteret: de
 quibus generibus primis, tribus libris explicavit; de
 tertio autem genere deinceps se scripsit dicturum, nec
 exolvit quod promiserat. Quod eo magis miror,
 quia scriptum à discipulo ejus Posidonio est, triginta
 annos vixisse Panætium, postquam eos libros edi-
 disset. Quem locum miror à Posidonio breviter esse
 tractatum in quibusdam commentariis; præsertim
 cum scribat nullum esse locum in tota philosophia tam
 necessarium. Minime verò assentior iis, qui negant
 eum locum à Panætio prætermisum, sed consultò
 relictum, nec omnino scribendum fuisse; quia nun-
 quam posset utilitas cum honestate pugnare. De quo
 alterum potest habere dubitationem, adhibendumne
 fuerit hoc genus, quod in divisione Panætii tertium
 est, an plane omittendum: alterum dubitari non po-
 test, quin à Panætio susceptum sit, sed derelictum.
 Nam qui è divisione tripartito duas partes absolve-
 rit, huic necesse est restare tertiam. Præterea, in ex-
 tremo libro tertio de hac parte pollicetur se deinceps
 esse dicturum. Accedit eodem testis locuples Posido-
 nius; qui etiam scribit in quadam epistola, P. Rutilium
 Rufum dicere solere, qui Panætium audiverat; ut ne-
 mo pictor esset inventus, qui * Veneris eam partem,
 quam Apelles inchoatam reliquisset, absolverit (oris
 enim pulchritudo reliqui corporis imitandi spem au-
 ferebat) sic ea quæ Panætius prætermisisset, & non
 perfecisset, propter eorum, quæ * perfecisset, præstan-
 tiam, neminem esse persecutum. Quamobrem de
 iudicio Panætii dubitari non potest: rectene autem
 hanc tertiam partem ad exquirendum officium ad-
 iunxerit, an secus, de eo fortasse dubitari potest. Nam
 siue honestum solum bonum est, ut Stoicis placet;
 siue quod honestum est, id ita summum bonum est
 (quemadmodum Peripateticis vestris videtur) ut
 omnia ex altera parte collocata, vix minimi momenti
 instar

* Annis.

* Coae.
 Nobilis illa
 Venus A-
 pellis, capi-
 te: antè ab-
 soluta, reli-
 quo corpore
 delineata
 solum.

* Fecisset.

instar habeant : dubitandum non est, quin nunquam
possit utilitas cum honestate contendere. Itaque accepimus, Socratem solitum execrari eos, qui primum
hæc naturæ coherentia, opinione distraxissent. Cui
quidem ita sunt Stoici assensu, ut etiam, quicquid honestum
esset, id utile esse censerent; nec utile quicquam,
quod non honestum. Quod si is esset Panaetius, qui
virtutem propterea colendam diceret, quod ea efficiens
utilitatis esset; ut ii, qui res expetendas vel voluptate,
vel indolentiâ metiuntur: liceret ei dicere, honestatem
aliquando cum utilitate pugnare. Sed, cum sit is, qui
id solum bonum judicet, quod honestum sit; quæ autem
huic repugnent specie quadam utilitatis, eorum neque
accessione meliorem vitam fieri, nec decessione pejorem:
non videtur hujusmodi debuisse deliberationem
introducere, in qua, quod utile videretur, cum eo,
quod honestum est, compararetur. Etenim, quod summum
bonum à Stoicis dicitur, Convenienter naturæ vivere, id
habet hanc (ut opinor) sententiam, Cum virtute congruere
semper; cætera autem, quæ secundum naturam essent,
ita legere, si ea virtuti non repugnarent. Quod cum
ita sit, putant quidem hanc comparisonem non recte
esse introductam, nec omnino de eo genere quicquam
præcipiendum fuisse. Atque illud quidem honestum,
quod proprie vereque dicitur, id in sapientibus est
solis, neque à virtute divelli unquam potest. In iis
autem, in quibus sapientia perfecta non est, ipsum
illud quidem perfectum honestum nullo modo esse
potest, sed similitudines honesti esse possunt. Hæc
igitur omnia officia, de quibus his libris disputamus,
media Stoici appellant; & ea communia sunt, & late
patent: quæ & ingenii bonitate multi assequuntur,
& progressionem discendi. Illud autem officium,
quod rectum iidem appellant, perfectum atque absolutum
est: & ut iidem dicunt, omnes numeros habet

* discessio-
ne.

Legere, pro
sumere, vel
deligere.

Vera vir-
tus, in uno
sapiente:
simulacra
ejus, etiam
in medio-
cris.

Mesa &
adiaphora.
Omnes nu-
meros ha-
bet, id est,
nulla pars
deest.

nec,

nec, præter sapientem, cadere in quenquam potest.
 Cum autem aliquid actum est, in quo media offi-
 cia * compareant, id cumulate videtur esse perfectum :
 propterea quod vulgus, quid absit à perfecto, fere non
 toto intelligit; quatenus autem intelligit, nihil pu-
 terat prætermisum. Quod item in poematibus & in pi-
 cturis usu venit, in aliisq; compluribus, ut delecten-
 tur imperiti, laudentque ea, quæ laudanda non sint;
 ob eam credo causam, quod insit in eis aliquid probi,
 quod capiat ignaros, qui quidem, quid in unaquaque
 re vitii sit, nequeant judicare. Itaque cum sint docti à
 peritis, facile desistunt à sententia. Hæc igitur officia,
 in quibus his libris differimus, quasi secunda quæ-
 dam honesta dicunt esse, non sapientum modò pro-
 pria, sed cum omni hominum genere communia.
 Itaque his omnes, in quibus est virtutis indoles, com-
 muneventur. Nec vero, cum duo Decii, aut duo Scipi-
 ones, fortes viri, commemorantur; aut cum Fabrici-
 us, aut Aristides justus nominatur; aut ab illis forti-
 tudinis, aut ab his justitiæ, tanquam à sapientibus, pe-
 titur exemplum. Nemo enim horum sic sapiens est,
 ut sapientem intelligi hic volumus; nec hi, qui sapi-
 entes habiti sunt, & nominati, M. Carus, & C. Læ-
 lius, sapientes fuerunt: Nec illi quidem septem, sed
 ex mediocri officiorum frequentia similitudinem
 quandam gerebant, speciemque sapientum. Quo-
 circa nec id, quod vere honestum est, fas est cum u-
 illis repugnantia comparari: nec id, quod commu-
 niter appellamus honestum, quodq; colitur ab iis, qui
 bonos viros haberi se volunt, cum emolumentis un-
 quam est comparandum. Tamque id honestum, quod
 nostram intelligentiam cadit, tuendum conservan-
 dumq; est nobis, quam id, quod proprie dicitur, vereq;
 est honestum, sapientibus. Aliter enim teneri non po-
 test, siqua ad virtutem est facta progressio. Sed hæc qui-
 dem de iis, qui conservatione officiorum existiman-
 tur

* Compa-
rantur.

De artibus
nemo recte
judicat, ni-
si a rixæ :
de virtute,
non nisi sa-
piens. Di-
cti partici-
pium.

Decii, pater
& filius.
Scipiones
fratres.
Fabricius
auri con-
tempor.
Aristides
Athensien-
sis, ob absti-
nentiæ
justi cogno-
men meru-
it.
Carus & Læ-
lius sapien-
tes cogno-
minati.

Epicurei.
Exponit
quem habe-
at intelle-
ctum, cum
honestas di-
citur cum
utilitate
pugnare.

tur boni. Qui autem omnia metiuntur emolumentis & commodis, neque ea volunt præponderari honestate, hi solent in deliberando honestum cum eo, quod utile putant, comparare; boni viri non solent. Itaque existimo Panætium, cum dixerit homines solere in hac comparatione dubitare, hoc ipsum sensisse, quod dixerit, solere modo, non etiam oportere. Etenim non modo pluris putare, quod utile videatur, quam quod honestum; sed hæc etiam inter se comparare, & in his addubitare, turpissimum est. Quid est ergo, quod nonnunquam dubitationem asserre soleat, considerandumque videatur? Credo, si quando dubitatio accidit, quale sit id, de quo consideretur. Sæpe enim tempore fit, ut quod plerumque turpe haberi soleat, inveniatur non esse turpe. Exempli causâ, ponatur aliquid quod pateat latius: Quod potest esse majus scelus, quam non modo hominem, sed etiam familiarem occidere? Num igitur se adstrinxit scelere, si quis tyrannum occidit, quamvis familiarem? Populo quidem Rom. non videtur, qui ex omnibus præclaris factis illud pulcherrimum existimat. Vicit igitur utilitas honestatem, imò verò honestas utilitatem secuta est.

Formula præscripta, nè quando nos falsa utilitatis species ab honestate abducat: ut justitiam, vel solum, vel maximum bonum statuamus; injustitiam malorum maximum: nihilque ad privatum commodum, sed ad communem societatem referantur omnia.

ITaque, ut sine ullo errore dijudicare possimus, si quando cum illo, quod honestum intelligimus, pugnare id videbitur, quod appellamus utile: formula quædam constituenda est, quam si sequemur in comparatione rerum, ab officio nunquam recedemus. Erit autem hæc formula Stoicorum, rationi disciplinæque maxime consentanea; quam quidem in his libris pro-
pterea

ideoque sequimur, quod, quanquam à veteribus Aca-
 demicis, & Peripateticis vestris, qui quondam ii-
 dem erant qui Academici, quæ honesta sunt ante-
 ponuntur iis, quæ videntur utilia: tamen splendidius
 hæc ab iis disleruntur, quibus, quicquid honestum
 est, idem utile videtur, nec utile quicquam, quod non
 honestum; quàm ab iis, quibus est honestum ali-
 quod non utile, aut utile non honestum. Nobis au-
 tem nostra Academia magnam licentiam dat, ut
 quodcumq; maximè probabile occurrat, id nostro ju-
 re liceat defendere. Sed redeo ad formulam. Detra-
 here igitur aliquid alteri, & hominem hominis in-
 commodo suum augere commodum, magis est con-
 tra naturam, quàm mors, quàm paupertas, quàm dol-
 or, quàm cætera, quæ possunt aut corpori accidere,
 aut rebus externis. Nam principio tollit convictum
 humanum, & societatem. Si enim sic erimus affecti,
 ut propter suum quisq; emolumentum spoliet aut vi-
 olet alterum; disrumpi necesse est eam, quæ maximè
 est secundum naturam, humani generis societatem.
 Ut, si unumquodque membrum sensum hunc habe-
 ret, ut posse putaret se valere, si proximi membri va-
 letudinem ad se traduxisset; debilitari & interire to-
 tum corpus necesse esset: sic, si unusquisque nostrum
 rapiat ad se commoda aliorum, detrahatque quod
 cuique possit, emolumenti sui gratiâ; societas homi-
 num & communitas evertatur necesse est. Nam, sibi
 ut quisque malit, quod ad usum vitæ pertineat, quàm
 alteri acquirere, concessum est, non repugnante na-
 turâ. Illud quidem natura non patitur, ut aliorum
 spoliis nostras facultates, copias, opes augeamus.
 Neque verò hoc solum naturâ, id est, jure gentium,
 sed etiam legibus populorum, quibus in singulis ci-
 vitatibus respub. continentur, eodem modo constitu-
 tum est, ut non liceret sui commodi causâ nocere alte-
 ri. Hoc enim spectant leges, hoc volunt, incolumè ef-
 fe

*Olim iidem
 Academici
 & Peri-
 patetici.*

*Quodvis
 incommo-
 dum
 potius acci-
 piendum,
 quam in-
 juste quid
 committen-
 dum.*

*Ratio na-
 turæ jus
 gentium;
 jus civile,
 quod hic l-
 ges populo-
 rum vocat.*

* commu-
nitas.

se civium conjunctionem : quam qui dirimunt, eorum morte, exilio, vinculis, damno coercent. Atque hoc multo magis exigit ipsa naturæ ratio, quæ est lex divina, & humana; cui parere qui velit (omnes autem parebunt, qui secundum naturam volent vivere) nunquam committit, ut alienum appetat, & id, quod alteri detraxerit, sibi assumat. Etenim multo magis est secundum naturam celsitas animi & magnitudo, itemque * comitas, justitia, liberalitas, quam voluptas, quam vita, quam divitiæ. Quæ quidem contemnere & pro nihilo ducere, comparantem cum utilitate communi, magni animi & excelsi est. Detrahere autem alteri, sui commodi causâ, magis est contra naturam, quam mors, quam dolor, quam cætera generis ejusdem : Itemque magis est secundum naturam, pro omnibus gentibus (si fieri possit) conservandis aut juvandis maximos labores molestiasque suscipere, imitantem Hæculem illum, quem hominum fama, beneficiorum memor, in consilio coelestium collocavit; quam vivere in solitudine, non modò sine ullis molestiis, sed etiam in maximis voluptatibus, abundantem omnibus copiis, ut excellas etiam pulchritudine ex viribus. Quocirca optimo quisque splendidissimoque ingenio longe illam vitam huic anteponit. Ex quo efficitur, hominem naturæ obedientem homini nocere non posse. Deinde qui alterum violat, ut ipse aliquid commodi consequatur : aut nihil se existimat contra naturam facere; aut magis fugiendam censet mortem, paupertatem, dolorem, amissionem etiam liberorum, propinquorum, amicorum, quam facere cuiquam injuriam. Si nihil existimat contra naturam fieri in hominibus violandis; quid cum eo differas, qui omnino hominem ex homine tollas? Sin fugiendum id quidem censet, sed & multò illa pejora, mortem, paupertatem, dolorem : errat in eo, quod ullum aut corporis, aut fortunæ vitium, animi vitiis

gravius

gravius existimat. Ergo unum debet esse omnibus
propositum, ut eadem sit utilitas uniuscujusque, &
universorum: quam si ad se quisque rapiat, dissol-
vetur omnis humana consociatio. Atque si etiam hoc
natura præscribit, ut homo homini, quicumque sit,
pro eam ipsam causam, quod is homo sit, consultum
vellet: necesse est, secundum eandem naturam omni-
um utilitatem esse communem. Quod si ita est, unâ
continemur omnes, & eâdem lege naturæ. Idque ip-
sum si ita est, certe violare alterum lege naturæ prohi-
bemur. Verum autem primum: verum igitur &
extremum. Nam illud quidem absurdum est, quod
quidam dicunt, parenti se, aut fratri nihil detra-
here commodi sui causâ; sed aliam rationem esse
civium reliquorum. Hi sibi nihil juris, & nullam so-
cietatem, communis utilitatis causâ, statuunt esse
cum civibus: quæ sententia omnem societatem dis-
trahit civitatis. Qui autem civium rationem dicunt
esse habendam, externorum negant; hi dirimunt
communem humani generis societatem: quâ sub-
stantiâ, beneficentia, liberalitas, bonitas, justitia fundi-
tus tollitur: quæ qui tollunt, etiam adversus Deos
immortales impii judicandi sunt: ab iis enim consti-
tutam inter homines societatem evertunt: cujus
societatis arctissimum vinculum est, magis arbitrari
esse contra naturam, hominem homini detrahere
sui commodi causâ, quam omnia incommoda sub-
trahere vel externa, vel corporis, vel etiam ipsius animi,
quæ vacent justitiâ. Hæc enim una virtus omnium
est domina & regina virtutum. Forsitan quispiam
dixerit. Nonne igitur sapiens, si fame ipse confici-
atur, abstulerit cibum alteri homini ad nullam rem
utili? Minimè verò. Non enim mihi est vita mea
utilior, quàm animi talis affectio, ne minem ut vio-
lem commodi mei gratiâ. Quid? si Phalarim, cru-
dalem tyrannum, & immanem, vir bonus, ne ipse fri-
gore

*Societatis
jus non
modo cum
propinquis,
sed etiam
cum uni-
versis civi-
bus, postre-
mo & cum
hospitibus
servandū.*

*Justitia est
domina &
regina vir-
tutum.*

*Homini ad
nihil nulli
detrabere
licet, si eo
spectes, ut
societati
profis, non
proprie tibi*

*Causam, id
est, prae-
tium, &
commen-
tiam de-
fensionem.*

gore conficiatur, vestitu spoliare possit, nonne-
ciat? Hæc ad iudicandum sunt facillima. Nam
quid ab homine ad nullam partem utili, tuæ utilita-
tæ causâ detraxeris inhumanè feceris, contraque
ræ legem: sin autem is tu sis, qui multam utilitatem
reipub. atque hominum societati, si in vita reman-
as, afferre possis; si quid ob eam causam alteri detra-
xeris, non sit reprehendendum: sin autem id non
ejusmodi, suum cuique incommodum ferendum
potius, quàm de alterius commodis detrahendum.
Non igitur magis est contra naturam morbus, &
egetas, aut quid ejusmodi, quam detractio atque
appetitio alieni: sed communis utilitatis derelictio
contra naturam est; est enim injusta. Itaque lex ip-
sa naturæ, quæ utilitatem hominum conservat
continet, decernit profectò, ut ab homine inerti atque
inutili ad sapientem, bonum, fortemque virum trans-
ferantur res ad vivendum necessariae: qui si occide-
rit, multum de communi utilitate detraxerit; mo-
hoc ita faciat, ut nè ipse de se bene existimans, le-
seque diligens, hanc causam habeat ad injuriam. Itaque
semper officio fungetur, utilitati consulens homi-
num, & ei (quam sæpe commemoro) humanæ socie-
tati. Nam quod ad Phalarim attinet, persacile i-
udicium est. Nulla est enim nobis cum tyrannis socie-
tas, sed potius summa distractio; neque est contra
naturam spoliare eum, si possis, quem honestum
necare: atque hoc omne genus pestiferum atque in-
pium ex hominum communitate exterminandum
est. Etenim, ut membra quædam amputantur, si
ipsa sanguine, & tanquam spiritu carere coeperunt
& nocent reliquis partibus corporis: sic ista in figu-
ra hominis feritas, & immanitas belluæ, à communi
tanquam humanitate corporis segreganda est. Hu-
jus generis sunt quæstiones omnes eæ in quibus
tempore officium exquiritur. Ejusmodi igitur credi-

res Panætium persecuturum fuisse, nisi aliquis casus aut occupatio consilium ejus || peremisset. Ad quas || prave-
 ipsas consultationes ex superioribus libris satis mul-
 ta præcepta sunt, quibus perspicui possit, quid sit
 propter turpitudinem fugiendum; quid sit id, quod
 idcirco fugiendum non sit, quia omnino turpe non
 est. Sed quoniam operi inchoato, prope tamen ab-
 soluto, tanquam fastigium imponimus: ut Geome-
 træ solent, non omnia docere, sed postulare, ut quæ-
 dam sibi concedantur, quò facilius, quæ velint, expli-
 cent: sic ego à te postulo, mi Cicero, ut mihi conce-
 das, si potes; Nihil præter id quod honestum sit, es-
 se propter se expetendum. Sin hoc non licet per Cra-
 tippam: at illud certè dabis, Quod honestum sit, id
 esse maxime propter se expetendum. Mihi utrumvis
 satis est, & cum hoc, tum illud probabilius videtur,
 nec præterea quicquam probabile. At primum Pa-
 nætius in hoc defendendus est, quòd non utilia
 cum honestis pugnare dixerit aliquando posse (neq;
 enim ei fas erat) sed ea quæ videntur utilia. Nihil
 verò utile, quod non idem honestum, nec honestum,
 quod non idem utile sit, sæpe testatur: negatque ul-
 lam pestem majorem in vitam hominum invasisse,
 quam eorum opinionem, qui ista distraxerint. Itaq;
 non ut aliquando anteponeremus utilia honestis, sed
 ut ea sine errore dijudicaremus, si quando incidissent,
 induxit eam, quæ videretur esse, non quæ esset, re-
 pugnantiam. Hanc igitur partem relictam explebi-
 mus nullius adminiculis, sed (ut dicitur) Marte no-
 stro. Neque enim quicquam de hac parte post Pa-
 nætium explicatum est, quod mihi probaretur, de
 illis, quæ in manus meas venerunt.

*Fastigium
 i. e. sum-
 mam ma-
 num: ab
 ædificiis
 translati,
 quibus per-
 fectis co-
 nus aliquis
 imponitur
 in summo.*

*Marte no-
 stro, pro-
 verbaliter
 à malitia
 translati,
 ubi suo
 Martorem
 genere di-
 cebantur.
 qui nullis
 auxiliari-
 bus copiis
 adjuti
 committe-
 rent.*

*Nè qua nos commoditas quantavis, cum summa etiam
impunitate conjuncta permoveat, ut vel tantillum
ab honesto recedamus, sine quo nihil non perniciosum.*

Cum igitur aliqua species utilitatis objecta est, nos commoveri necesse est. Sed si, cum animam attenderis, turpitudinem videas adjunctam ei rei, quæ speciem utilitatis attulerit: tunc utilitas non requirenda est; sed intelligendum, ubi turpitudine sit, ibi utilitatem esse non posse. Quod si nihil est tam contra naturam, quam turpitudine (recta enim, & convenientia, & constantia natura desiderat, aspernaturq; contraria) nihilq; tam est secundum naturam, quam utilitas: certè in eadem re & utilitas, & turpitudine esse non potest. Itemque si ad honestatem nati sumus; eaq; aut sola expetenda est, (ut Zenoni est visum) aut certè omni pondere gravior est habenda, quam reliqua omnia, (quod Aristoteli placet) necesse est, quod honestum sit, id esse aut solum, aut summum bonum; quod autem bonum, id certè utile: itaq; quicquid honestum, id utile. Quare error hominum non proborum, cum aliquid, quod utile visum est, arripuit, id continuo secernit ab honesto. Hinc sicæ, hinc venena, hinc falsa testamenta nascuntur: hinc furta, hinc peculatus, expilationes, direptionesque fociorum & civium: hinc opum nimiarum potentia non ferendæ: postremo etiam in liberis civitatibus existunt regnandi cupiditates; quibus nihil nec tetrius, nec foedius excogitari potest. Emolumenta enim rerum fallacibus judiciis vident: poenam non dico legum, quas sæpe percurrunt, sed ipsius turpitudinis, quæ acerbissima est, non vident. Quamobrem hoc quidem deliberantium genus pellatur e medio (est enim totum sceleratum, & impium) qui deliberant, utrùm id sequantur, quod honestum esse videant, an se scientes scelere contaminent. In

Turpis utilitas, omnium scelerum parentis.

Turpitudine per se fugienda, etiam summa impunitate proposita.

ipsa

ipsa enim dubitatione facinus inest, etiamsi ad id non perveniant. Ergo, ea deliberanda omnino non sunt, in quibus est turpis ipsa deliberatio. Atque etiam in omni deliberatione, celandi, & occultandi spes optimoq; removenda est. Satis enim nobis (si modò in philosophia aliquid profecimus) persuasum esse debet, Si omnes deos hominesq; celare possimus, nihil tamen avaræ, nihil injuste, nihil libidinosæ, nihil continententer esse faciendum. Hinc ille Gyges inducitur à Platone, qui, cum terra discessisset magnis quibusdam imbribus, in illum hiatus descendit, æneumq; equum (ut ferunt fabulæ) animadvertit, cujus in lateribus fores essent: quibus apertis, hominis mortui vidit corpus magnitudine inusitatâ, annulumq; aureum in digito, quem ut detraxit, ipse induit, (erat autem regius pastor) tum in concilium pastorum se recepit. Ibi cum palam ejus annuli ad palmam converteretur, à nullo videbatur, ipse autem omnia videbat: idem rursus videbatur, cum in lucem annulum inverterat. Itaque hæc opportunitate annuli usus, reginæ stuprum intulit: eaque adjutrice regem dominum interemit; sustulitque quos obitare arbitrabatur. Nec in eis quisquam eum facinoribus potuit videre: sic repente annuli beneficio rex exortus est Lydiæ. Hunc igitur ipsam annulum si habeat sapiens, nihil plus sibi licere putet peccare, quam si non haberet. Honestâ enim bonis viris, non occulta quærentur. Atque hoc loco philosophi quidam, minime tali illi quidem, sed non satis acuti, fictam & commentitiam fabulam dicunt involutam à Platone: quasi verò ille aut factum esse, aut fieri potuisse defendat. Hæc est vis huius annuli, & huius exempli. Si nemo sciturus, nemo ne suspicaturus quidem sit cum aliquid divitiarum, potentiae, dominationis, libidinis causâ fecerit, si id diis hominibusque futurum sit semper ig-

*Turpi in re
turpis etiã
ipsa deli-
beratio.*

*Aurea
præceptio
& semper
in pectore
gestanda.
Lib. 2. de
Rep.*

*Fabula Gy-
gis Plato-
nici.*

*Pala,
Mappa quæ
annuli
gemma
clauduntur
locum.*

*Gygis fa-
bula quem
senectus
habeat.*

notum, si sine facturus: negant id fieri posse, quamquam potest id quidem. Sed quæro, quod negant posse, id si posset, quidnam facerent: Urgent ruiticè sanè; negant enim posse, & in eo perstant. Hoc verbum quid valeat, non vident. Cum enim quærimus, si possint celare, quid facturi sint; non quærimus, possintne celare; sed tanquam tormenta quædam adhibemus, ut si responderint, se impunitate propositi facturos quod expediat, facinorosos se esse fateantur: si negant, omnia turpia per se ipsa fugienda esse concedant. Sed jam ad propositum revertamur. Incidunt sæpe multæ causæ, quæ conturbant animos utilitatis specie, non, cum hoc deliberetur, relinquendane sit honestas propter utilitatis magnitudinem, (nam id quidem improbum est) sed illud, possitne id, quod utile videatur, fieri non turpiter. Cum Collatino Tarquinio collegæ Brutus imperium abrogabat, poterat videri facere id injustè: fuerat enim in regibus expellendis socius Bruti, & consiliorum etiam adiutor. Cum autem consilium hoc principes cepissent, cognationem Superbi, noménque Tarquiniorum, & memoriam regni esse tollendam: quod erat utile patriæ consulere, id erat ita honestum, ut etiam ipsi Collatino placere deberet. Itaque utilitas valuit propter honestatem, sine qua nec utilitas quidem esse potuisset. At in eo rege, qui urbem condidit, non ita species enim utilitatis animum pepulit ejus, qui cum visum esset utilius, solum se, quam cum altero regnare, fratrem interemit. Omisit hic & pietatem, & humanitatem, ut id, quod utile videbatur, neque erat assequi posset: & tamen muri causam opposuit, speciem honestatis, nec probabilem, nec satis idoneam. Peccavit igitur, pace vel Quirini, vel Romuli dixerim.

*Collatinus
propter in-
vidiam no-
minis eje-
ctus, neq;
id injuriæ;
quia pu-
blica utili-
tati con-
sultum est.*

*Romulus,
ut solus
imperaret,
Remum
fratrem
occidit,
hanc qui-
dem cau-
sam præ-
starens,
quod me-
nia contra
legem tran-
sisset.*

Propri-

*Propriis commodis quatenus cuique infer-
vire permissum.*

NEc tamen nostræ nobis utilitates omittendæ sunt, aliisque tradendæ, cum his ipsi egeamus: sed suæ cuique utilitati, quod sine alterius injuria fiat, serviendum est. Scitè Chrysippus, ut multa; Qui stadium, inquit, currit, eniti & contendere debet, quàm maximè possit, ut vineat; supplantare eum, quicum certer, aut manu depellere nullo modo debet: Sic in vita sibi quemque petere, quod pertineat ad usum, non iniquum est; alteri surripere, jus non est.

Formula in amicitiiis, ut semper honestati cedat benevolentia amici, fides præstetur, etiam maximis incommodis propositis. Communibus in rebus tantum charitati amicorum tribuatur, quantum religio, & honesti ratio patitur. Cæterum nè qua res turpis aut peccatur ab amico, aut præstetur petenti.

MAximè autem perturbantur officia in amicitiiis, quibus & non tribuere, quod rectè possis, & tribuere, quod non sit æquum, contra officium est. Sed hujus generis totius breve, & non difficile præceptum est. Quæ enim videntur utilia, honores, divitiæ, voluptates, & cætera generis ejusdem, hæc amicitia nunquam anteponenda sunt. At neque contra rempub. neque contra jusjurandum ac fidem, amici sui causâ, vir bonus facit, nè si judex quidem erit de ipso amico. Ponit enim personam amici, cum induit judiciis. Tantum dabit amicitia, ut veram amici causam esse malit, & ut perorandæ liti tempus, quoad per leges liceat, accommodet. Cum verò jurato dicenda sententia sit, meminerit, Deum se adhibere testem, id est, (ut arbitror) mentem suam, quâ nihil homini dedit ipse Deus divinius. Itaque præclarum à majoribus accepimus morem rogan-

*Commo-
dandum
amicis sed
usque ad
aras.
Perorandæ
finiendæ.
Malim e-
quidem ad
amplifica-
tionem,
quàm ad
clepsydra-
rum nu-
meram re-
ferre.
Judex
quod salu-
dine præ-
stare non
possit, nè
rogandus
quidem est.*

*Damon &
Pythias,
nobile par
amicorum.*

di iudicis, si eum teneremus, Quæ salvâ fide facere possit. Hæc rogatio ad ea pertinet, quæ paulo antè dixi, honesta amico à iudice posse concedi. Nam si omnia facienda sint, quæ amici velint; non amicitia tales, sed conjurationes putandæ sunt. Loquor autem de communibus amicitis: nam in sapientibus viris atque perfectis nihil potest esse tale. Damonem & Pythiam, Pythagoreos, ferunt hoc animo inter se fuisse, ut cum eorum alteri Dionysius tyrannus diem necis destinavisset, & is, qui morti addictus esset, paucos sibi dies commendandorum suorum causâ postulavisset, vas factus sit alter ejus sistendi: ut, si ille non revertisset, moriendum esset sibiipsi. Qui cum ad diem se recepisset, admiratus eorum fidem tyrannus, petivit, ut se in amicitiam tertium adscriberent. Cum igitur id, quod utile videtur in amicitia, cum eo, quod honestum est, comparatur, jaceat utilitatis species, valeat honestas. Cum autem in amicitia, quæ honesta non sunt, postulabuntur, religio, & fides anteponatur amicitia. Et sic habebitur is quem exquiramus, dilectus officii.

In publicis consultationibus semper honestum falsâ utilitate potius habendum, neque consilium ullum videri utile oportere, quod cum honesto pugnat. Atque hujus rei utramque in partem exempla.

In Corinthi delenda, falsa utilitatis species fessit Romanos: nihil enim utilitatis fuit, quod crudeliter. Ægina insula, è regione Attica: Piræus portus Athenarum. Petronius

Sed utilitatis specie in republica sæpissime peccatur: ut, in Corinthi disturbance, nostri. Durius etiam Athenienses, qui sciverunt, ut Æginetia qui classe valebant pollices præciderentur. Hoc visum est utile: nimis enim imminerebat propter propinquitatem Ægina Piræo. Sed nihil, quod crudele, utile. Est enim hominum naturæ (quam sequi debemus) maxime inimica crudelitas. Male etiam qui peregrinos urbibus uti prohibent, eosque exterminant; ut * Pennus apud patres nostros, Papius

nu-

imper. Nam esse pro cive, qui civis non sit, rectum est non licere : quam tulerunt legem sapientissimi consules Crassus & Scævola. Ulu vero urbis prohibere peregrinos, sanè inhumanum est. Illa præclara, in quibus publicæ utilitatis species præ honestate contemnitur. Plena exemplorum est nostra resp. cum sæpe alias, tum maxime bello Punico secundo, quæ Cannensi calamitate acceptâ, majores animos habuit, quam unquam rebus secundis. Nulla timoris significatio, nulla mentio pacis. Tanta vis est honesti, ut speciem utilitatis obscuraret. Athenienses cum Persarum impetum nullo modo possent sustinere, statuerentque ut, urbe relicta, conjugibus & liberis Trœzene depositis, naves conscenderent, libertatemque Græciæ classe defenderent : * Cyrillum quendam, suadentem ut in urbe manerent, Xerxemque reciperent, lapidibus obruerunt. Atque ille sequi utilitatem videbatur : sed ea nulla erat, repugnante honestate. Themistocles post victoriam ejus belli, quod cum Persis suis, dixit, in concione, se habere consilium resp. salutare, sed id sciri opus non esse : postulavitque ut aliquem populus daret, quicum communicaret. Datus est Aristides, Huic ille, classem Lacedæmoniorum, quæ subducta esset ad Gytheum, clam incendi posse : quo facto, frangi Lacedæmoniorum opes necesse esset. Quod Aristides cum audivisset, in concionem magnâ expectatione venit, dixitque perutile esse consilium quod Themistocles afferret, sed minime honestum. Itaque Athenienses, quod honestum non esset, id nè utile quidem putaverunt, totamque eam rem, quam nè audiverant quidem, autore Aristide repudiaverunt. Melius hi, quam nos, qui piratas inimicos socios vectigales habemus. Maneat ergo, quod turpe sit, id nunquam esse utile, nè tum quidem cum id quod utile esse putes adipiscare. Hoc enim ipsum utile putare, quod turpe sit, calamitosum est.

Cannensi,
à Cannis
vico Apu-
liae, ubi
Paulus
Æmilius
fuit cum
innumera-
bili civium
& sciorum
Rom. mul-
titudine
casus.
Trœzenis
Peloponne-
so in sinu
Argolico :
que olim
Possidonia
dicta.
* Alii Lu-
cidum su-
isse scri-
bunt. Hi-
storia est
apud De-
mosthenem
et tota me-
gare
λόγῳ.
Sic accipi-
endierant
qui nunc
tyrannis
nostris om-
nia, vel
turpissima
suadet, mo-
do questu-
osa. Gytheū
nobile na-
vale Lace-
dæmonie-
rum.

In contrahibus communibus quæ formata honesti & utilis. Fingit autem speciem quandam, jurisconsultorum more, de quæ ea duos Stoicos diversa sentientes: quorum alter ad Stoicam rationem omnia fert, alter ex hominum consuetudine & jure civili moderatur.

Sed incidunt (ut supra dixi) sæpe causæ, cum repugnare utilitas honestati videatur; ut animadvertendum sit, repugnante planè, an possit cum honestate conjungi. Ejus generis hæ sunt quæstiones: Si (exempli gratia vir bonus, Alexandriæ profectus Rhodum, magnam frumenti numerum advenxit in Rhodiorum inopia, & fame, summæque annonæ caritate; si idem sciat complures mercatores Alexandriæ solvisse, navisque in cursu frumento onustas petentes Rhodum viderit, dicturusne sit id Rhodiis, an silentio suum quam plurimo venditurus. Sapientem, & bonum virum fingimus: de ejus deliberatione & consultatione quærimus, qui celaturus Rhodios non sit, si id turpe judicet; sed dubitet, an turpe non sit. In ejusmodi causis aliud Diogeni Babylonio videri solet, magno & gravi Stoico; aliud Antipatro, discipulo ejus, homini acutissimo: Antipatro, omnia patefacienda, ut nè quid omnino, quod venditor nōrit, emptor ignoret; Diogeni, venditorem, quatenus jure civili constitutum sit, dicere vitia oportere, cætera sine insidiis agere, & quoniam vendat, velle quam optimè vendere. Advexi, exposui, vendo meum non pluris, quam cæteri, fortasse etiam minoris, cum major est copia. Cui sit injuria? Exortur Antipatri ratio ex altera parte: Quid agis? tute cum hominibus consulere debeas, & servire humanæ societati; eaque lege natus sis, ut ea habeas principia naturæ, quibus parère, & quæ semper sequi debeas, ut utilitas tua, communis utilitas sit; vicissimque communis utilitas tua sit; celabis homines, quid

*Solvissè
neutrali-
ser, id est,
navigasse.*

*Festivus
dialogis-
mus inter
Diogenem
& Anti-
patrum.*

is adsit commoditatis & copiarum? Respondebit Diogenes fortasse sic: Aliud est celare, aliud tacere: neque ego nunc te celo, si tibi non dico, quæ natura deorum sit, quis sit finis bonorum; quæ tibi plus prodesse cognita, quam tritici vilitas: Sed non, quicquid tibi audire utile est, id mihi dicere necesse est. Imò verò (inquit ille) necesse est: siquidem meministi esse inter homines naturam conjunctam societatem. Memini, inquit ille, sed num ista societas talis est, ut nihil suum cuiusque sit? Quod si ita est, nè vendendum quidem quicquam est, sed donandum. Vides in hac rota disceptatione non illud dici; Quamvis hoc turpe sit, tamen, quoniam expedit, faciam. sed ita expedire, ut turpe non sit. Ex altera autem parte, caro, quia turpe sit, non esse faciendum. Vendat ædes vir bonus propter aliqua vitia, quæ ipse nòrit, cæteri ignorent; pestilentes sint, & habeantur salubres; ignoretur in omnibus || cubiculis apparere serpentes; male materiata, ruinosa: sed hoc præter dominum nemoscias. Quæro, si hoc emptoribus venditor non dixerit, ædesque vendiderit pluris multò quam se venditurum putaret; num || id iuste, an improbe fecerit: Ille verò (inquit Antipater) improbe facit. Quid enim est aliud erranti viam non monstrare, (quod Athenis execrationibus publicis sancitum est) si hoc non est, Emptorum pati ruere, & per errorem in maximam fraudem incurrere? Plus etiam est, quam viam non monstrare: nam est scientem in errorem alterum inducere. Diogenes contra; Num te emere coëgit qui nè hortatus quidem est? Ille, quod non placebat, proscripsit: tu, quod placebat, emisti. Quod si qui proscribunt villam bonam, ut ipsi asserunt, benèque ædificatam, non existimantur sefellisse, etiam si illa nec bona est, nec ædificata ratione; multò minùs, qui domum non laudant. Ubi enim iudicium emptores est ibi fraus

|| Quidem
cubiculis
legunt pro
latebris.

|| Alias,
injuste aut
improbe.

Publicæ
execratio-
nes Athe-
nienſium
in eos, qui
viam er-
ranti non
monstra-
rent.

ven-

*Præco au-
dionarius.*

venditoris quæ potest esse? Sin autem dictum non
omne præstandum est, quod dictum non est, id præ-
standum putas? Quid verò est stultius, quàm vendito-
rem ejus rei quam vendat vitia narrare? Quid autem
tam absurdum, quàm si domini jussu ita præco præ-
dicet, Domum pestilentem vendo? Sic ergo in qui-
busdam causis dubiis ex altera parte defenditur ho-
nestas, ex altera ita de utilitate dicitur, ut id, quod mi-
le videatur, non modo facere honestum sit, sed etiam
non facere turpe. Hæc est illa, quæ videtur utilium
fieri cum honestis sæpe, dissensio.

Superiori altercationi philosophorum suam interponit sen-
tentiam, omnino viro bono neque simulandum esse qui-
quam, neque dissimulandum sui commodi causâ, etiam
mors, legesque civiles quædam reticere non vetent.

*Aliud ce-
lare aliud
reticere.
¶ quicquid
retinere.*

Quæ dijudicanda sunt: non enim, ut quærere-
mus, exposuimus, sed ut explicaremus. Non
igitur videtur nec frumentarius ille Rhodius, nec hi-
ædium venditor celare emptores debuisse. Neque
enim id est celare, ¶ cum quid reticeas; sed cum, quod
tu scias, id ignorare, emolumenti tui causâ, velis eorum
quorum interfit id scire. Hoc autem celandi genus
quale sit, & cujus hominis, quis non videt? Certe
non aperti, non simplicis est, non ingenui, non justii,
non viri boni: versuti potius, obscuro, astuti, fallaci,
malitiosi, callidi, veteratoris, vafri. Hæc rotæ, & alia
plura, nonne inutile est vitiorum subire nomina?
Quod si vituperandi sunt; qui reticuerunt, quid de his
existimandum est, qui orationis vanitatem adhibue-
rant? Caius Caninius, eques Romanus, homo nec
infacetus, & satis literatus, cum se Syracusas oriandi
causâ, non negociandi (ut ipse dicere solebat) con-
tulisset, dictitabat se hortulos aliquos velle emere,
quò invitare amicos, & ubi se oblectare sine inter-
pellatoribus posset. Quod cum percrebuisse, Pythius

*Turpe ce-
lare quod
est, turpius
mentiri
quod non
est.*

el quidam, qui argentariam faceret Syracussis, dixit
 venales quidem se hortos non habere, sed licere uti
 Cannio, si vellet, ut suis: & simul ad coenam homi-
 nem in hortos invitavit in posterum diem, Cum ille
 promississet, tum Pythius, ut argentarius qui esset,
 apud omnes ordines graciosus, piscatores ad se con-
 vocavit & ab eis petivit, ut ante suos hortulos postri-
 die piscarentur: dixitque quid eos facere vellet.
 Ad coenam tempore venit Cannius: opiparè à Py-
 thio apparatus erat convivium. Cymbarum ante
 hortulos multitudo Pro se quisque, quod ceperat, af-
 ferebat. Ante pedes Pythii pisces abiciebantur. Tum
 Cannius, *Queso*, inquit, quid est, ô Pythi? tan-
 tumne piscium? tantumne cymbarum? Et ille,
 Quid mirum, inquit? hoc loco est, Syracussis quic-
 quid est piscium: hic aquatio, hac villa isti carere non
 possunt. Incensus Cannius cupiditate, contendit à
 Pythio, ut venderet. Gravate ille primo. Quid multa?
 impetrat. Emit homo cupidus, & locuples, tanti, quan-
 ti Pythius voluit & emit instructos. Nomina facit,
 negotium conficit. Invitat Cannius postridie famili-
 ares suos. Venit ipse maturè, scalarum nullum videt.
 Querit ex proximo vicino, num feriae quaedam pi-
 scatorum essent quod eos nullos videret. Nulla
 (quod sciam) inquit ille: sed hic piscari nulli solent,
 itaque heri mirabar, quid accidisset Stomachari Can-
 nius: sed quid faceret? nondum enim Aquilius, colle-
 ga, & familiaris meus protulerat de dolo malo formu-
 las. In quibus ipsis, cum ex eo quaereretur, quid esset
 Dolo malo, respondebat, cum esset aliud simila-
 tum, aliud actum. Hoc quidem sanè luculenter, ut
 ab homine perito definiendi. Ergo & Pythius, &
 omnes aliue agentes, aliud simulantes perfidi, im-
 probi, malitiosi sunt. Nullum igitur factum eo-
 rum potest utile esse, cum sit tot vitiis inqu-
 ratum. Quod si Aquiliana definitio vera est, ex
 omni

*Fabula
 perquam
 amana,
 quae aflu
 G. acinus
 Cannio im-
 posuerat.*

*paratum
 erat.*

*Gravate,
 vel grava-
 tim, invi-
 tu & vir.
 Nomina
 facit, de-
 bitumque se
 constituit.*

*Formulas,
 juris regu-
 las. Quod
 dolo malo
 gestum est,
 id in inte-
 gram resti-
 tuti oportet.*

*Tabula, re-
rum vana-
lium.*

*Circum-
scribere,
circumve-
nire, cir-
cumducere*

*|| Aliàs
Latoria,*

*|| Aliàs
additur.*

*Bona fidei
iudicia.*

*Inter bonos
bene agier,*

*Verba sunt
solennia,*

*quibus in
negotiiis bo-
na fidei*

utebantur.

|| apponet.

*Indicare-
tur, id est,*

*estimare-
tur.*

Semel i.e.

ut statim

summum

pretium

*eloquere-
tur.*

Simile est

vendere

minoris

*quàm pos-
si, & eme-
re pluris*

quàm possis

*Miow co-
pistaw pnt
vX autw
copis.*

*Enrip. in
Medea.*

omni vita simulatio, dissimulatioque tollenda est. Ita nec, ut emat melius, nec ut vendat, quicquam simulabit, aut dissimulabit vir bonus. Atque iste dolus malus etiam legibus erat vindicatus; ut tutela xii tabulis, & circumscriptio adolescentium lege || Latoria; & sine lege, iudiciis, in quibus *Ex fide bona* || agitur. Reliquorum autem iudiciorum hæc verba maximè excellent; In arbitrio rei uxoris; *Melius, Æquius*. In fiducia, ut, *Inter bonos bene agier*. Quid ergo? aut in eo, quod *Melius Æquius* est, potest ulla pars inesse fraudis? aut, cum dicitur. *Inter bonos bene agier*, quicquam agi dolose aut malitiose potest? Dolus autem malus simulatione, & dissimulatione, ut ait Aquilius, continetur: Tollendum est igitur in rebus contrahendis omne mendacium: Non licitatore venditor, nec, qui contra se liceatur, emptor || opponet. Uterque si ad eloquendum venerit, non plus, quam semel eloquetur. Q. quidem Scævola P. filius, cum postulasset, ut sibi fundus, cujus emptor erat, semel indicaretur, idque venditor ita fecisset, dixit se pluris æstimare: addidit centum millia. Nemo est, qui hoc viri boni fuisse neget; sapientis, negant: ut si minoris, quam potuisset, vendidisset. Hæc igitur est illa perniciēs, quod alios bonos, alios sapientes existimant. Ex quo Ennius, *Ne quisquam saporem sapientem, qui sibi ipsi prodesse nequirit*: Verè id quidem, si quid esset. prodesse, mihi cum Ennio conveniret, Hecatonem quidem Rhodium discipulum Panætii, video in iis libris, quos de officiis scripsit. Q. Tuberoni, dicere, Sapientis esse, nihil contra mores, leges, instituta facientem, habere rationem rei familiaris. Neque enim solum nobis divites esse volumus, sed liberis, propinquis, amicis, maximèque reipub. Singulorum enim facultates, & copiar, divitiar sunt civitatis. Huic Scævolæ factum. de quo paulo antè dixi, placere nullo modo potest.

Ete;

Etenim omnino se negat facturum compendii sui causā, quod non liceat. Huic nec laus magna tribuenda est, nec gratia. Sed sive & simulatio, & dissimulatio dolus malus est; perpaucae res sunt, in quibus dolus ille malus non versetur: sive vir bonus est is, qui prodest quibus potest, nocet nemini, recte istum virum bonum non facile reperiemus. Nunquam igitur est utile peccare, quia semper est turpe: Est, quia semper est honestum, virum bonum esse, semper est utile. Ac de jure quidem praediorum sancitum est apud nos jure civili, ut in his vendendis vitia dicerentur, quae nota essent venditori. Nam, cum ex duodecim tabulis satis esset cautum, ea praestari, quae essent lingua nuncupata; quae qui inficiatus esset, dupli poenam subiret: à Juris consultis etiā reticentiae poena est constituta. Quicquid enim inest praedio vitii id statuerunt, si venditor sciret, nisi nominatim dictum esset, praestari oportere. Ut, cum in arce augurium augures acturi essent, iussissentque Titum Claudium Centimalum, qui aedes in Coelio monte habebat, demoliri eas, quarum altitudo officeret auspiciis: Claudius Proscipis insulam, vendidit; emit Publius Calpurnius Lanarius. Huic ab auguribus illud idem denuntiatum est: itaque Calpurnius cum demolitus esset, cognovissetque Claudium aedes postea proscipisse, quam esset ab auguribus demoliri iussus, ad arbitrum illum adegit, quid sibi de ea re facere oporteret ex fide bona. M. Cato sententiam dixit, hujus nostri Catonis pater. Ut enim ceteri ex partibus, sic hic, qui illud lumen progeniuit, ex filio est nominandus. Is igitur iudex ita pronuntiavit: Cum in venundando rem eam scisset, & non pronuntiasset, emptori damnum praestari oportere. Igitur ad fidem bonam statuit pertinere, notum esse emptori vitium, quod nōset venditor. Quod si recte judicavit; non recte frumentarius

Compendium, id est, lucrum.

Lingua nuncupata veterum jurisprudentium sermo.

Claudii reticentia pro dolo malo damnata.

Quicquid sibi dare, facere oporteret.

*Tabula ro-
rgm vena-
linum.*

*Circum-
scribere,
circumve-
nire, cir-
cumducere*

*|| Aliàs
Latoria,
|| Aliàs
additur.*

*Bona fidei
iudicia.*

*Inter bonos
bene agier,
Verba sunt
solemnia,
quibus in
negotiis bo-
na fidei
utuntur.*

*|| apponet.
Indicare-
tur, id est,
estimare-
tur.*

*Semel i.e.
ne statim
summum
pretium
eloquere-
tur.*

*Simile est
vendere
minoris*

*quàm pos-
si, & eme-
re pluris
quàm possis
Μισὸς οὐ
φιλοῦν ὄνει-
δ' ἄνθρω-
ποῦ.*

*Eurip. in
Medea.*

omni vita simulatio, dissimulatioque tollenda est. Ita nec, ut emat melius, nec ut vendat, quicquam simulabit, aut dissimulabit vir bonus. Atque iste dolus malus etiam legibus erat vindicatus; ut tutela xii tabulis, & circumscriptio adolescentium lege || Latoriâ; & sine lege, iudiciis, in quibus *Ex fide bona* || agitur. Reliquorum autem iudiciorum hæc verba maximè excellunt; In arbitrio rei uxoriæ; *Melior Equius*. In fiducia, ut, *Inter bonos bene agier*. Quis ergo? aut in eo, quod *Melius Equius* est, potest ulla pars inesse fraudis? aut, cum dicitur. *Inter bonos bene agier*, quicquam agi dolose aut malitiose potest? Dolus autem malus simulatione, & dissimulatione, ut ait Aquilius, continetur: Tollendum est igitur in rebus contrahendis omne mendacium: Non licitatore venditor, nec, qui contra se liceatur, emptor || opponet. Uterque si ad eloquendum venerit, non plus, quam semel eloquetur. Q. quidem Scævola P. filius, cum postulasset, ut sibi fundus, cujus emptor erat, semel indicaretur, idque venditor ita fecisset, dixit se pluris æstimare: addidit centum millia. Nemo est, qui hoc viri boni fuisse neget; sapientis, negant: ut si minoris, quam potuisset, vendidisset. Hæc igitur est illa pernicies, quod alios bonos, alios sapientes existimant. Ex quo Ennius, *Nequicquam sapere sapientem, qui sibi ipsi prodesse nequirit*: Verè id quidem, si quid esset. prodesse, mihi cum Ennio conveniret, Hecatonem quidem Rhodium discipulum Panætii, video in iis libris, quos de officiis scripsit. Q. Tuberoni, dicere, Sapientis esse, nihil contra mores, leges, instituta facientem, habere rationem rei familiaris. Neque enim solum nobis divites esse volumus, sed liberis, propinquis, amicis, maximèque reipub. Singulorum enim facultates, & copiar, divitiar sunt civitatis. Huic Scævolæ factum, de quo paulo antè dixi, placere nullo modo potest.

Etc.

Et enim omnino se negat facturum compendii sui causâ, quod non liceat. Huic nec laus magna tribuenda est, nec gratia. Sed siue & simulatio, & dissimulatio dolus malus est; perpaucae res sunt, in quibus dolus ille malus non versetur: siue vir bonus est is, qui prodest quibus potest, nocet nemini, recte istum virum bonum non facile reperiemus. Nunquam igitur est utile peccare, quia semper est turpe: est, quia semper est honestum, virum bonum esse, semper est utile. Ac de jure quidem prædiorum sancitum est apud nos jure civili, ut in his vendendis vitia dicerentur, quæ nota essent venditori. Nam, cum ex duodecim tabulis satis esset cautum, ea præstari, quæ essent linguâ nuncupata; quæ qui inficiatus esset, dupli poenam subiret: à Juris consultis etiâ reticentiæ poena est constituta. Quicquid enim inest prædio vitii id statuerunt, si venditor sciret, nisi nominatim dictum esset, præstari oportere. Ut, cum in arce augurium augures acturi essent, iussissentque Titum Claudium Centimalum, qui ædes in Cælio monte habebat, demoliri eas, quarum altitudo officeret auspiciis: Claudius Proscripsit insulam, vendidit; emit Publius Calpurnius Lanarius. Huic ab auguribus illud idem denuntiatum est: itaque Calpurnius cum demolitus esset, cognovissetque Claudium ædes postea proscipisse, quàm esset ab auguribus demoliri iussus, ad arbitrum illum adegit: quid sibi de ea re facere oporteret ex fide bona. M. Cato sententiam dixit, hujus nostri Catonis pater. Ut enim cæteri ex partibus, sic hic, qui illud lumen progeniuit, ex filio est nominandus. Is igitur iudex ita pronuntiavit: Cum in venundando rem eam scisset, & non pronuntiasset, emptori damnum præstari oportere. Igitur ad fidem bonam statuit pertinere, notum esse emptori vitium, quod nōset venditor. Quod si recte judicavit; non recte frumentarius

Compendium, id est, lucrum.

Lingua nuncupata veterum jurisprædientium sermo.

Claudii reticentiæ pro dolo malo damnata.

Quicquid sibi dare, facere oporteret.

*Serviebant
id est, de-
bebant ser-
vitutem.
Urgebat,
id est, pre-
mebat.*

*Quid in
legē & phi-
losophorum
dogmata*

*¶ hominum
inter ho-
mines.
Fugientium
ius civile
continet,
non contra:
firis for-
mula à di-
vina &
naturali
ratione
ducta.*

rius ille, non recte ædium pestilentium venditor tra-
cuit. Sed huiusmodi reticentiæ jure civili omnes com-
prehendi non possunt, quæ autem possunt, diligenter
tenentur. M. Marius Gratidianus, propinquus noster,
C. Sergio Oratæ vendiderat ædes eas, quas ab eodem
ipse paucis ante annis emerat. Hæ Sergio serviebant.
Sed hoc in principio Marius non dixerat. Adductæ
res in judicium est. Oratam Crassus, Gratidianum
defendebat Antonius, Ius Crassius urgebat; quod
vitii venditor non dixisset sciens, id oportere præ-
stari: æquitatem Antonius; quoniam id vitium igno-
tum Sergio non fuisset, qui illas ædes vendidisset,
nihil fuisse necesse dici; nec eum esse deceptum, qui
id, quod emerat, quo jure esset, teneret. Quorsum
hæc? ut illud intelligas, non placuisse majoribus no-
stris astutos. Sed aliter leges, aliter philosophi tollunt
astutias: Leges, quatenus manu tenere res possunt;
Philosophi, quatenus ratione, & intelligentiâ. Ratio
igitur hoc postulat, ne quid insidiosè, ne quid simu-
latè, ne quid fallaciter. Sûntne igitur insidiæ, tende-
re plagas, etiam si excitaturus non sis, nec agiturus
ipsæ enim feræ, nullo insequente, sæpe incidunt: sic,
tu cum ædes proscribas, tabulam tanquam plagam
ponas domum propter vitia vendas, in eam aliquis
incurrat imprudens. Hoc quanquam video propter
depravationem consuetudinis, neque more turpe ha-
beri, neque aut lege sanciri, aut jure civili: naturæ
tamen lege sancitum est. Societas est enim (quod
etiam sæpe dictum est, dicendum tamen est sæpius) la-
tissime quidem quæ pateat ¶ omnium inter omnes:
interior eorum, qui ejusdem gentis sunt; propior eo-
rum, qui ejusdem civitatis. Itaque majores aliud jus
gentium, aliud jus civile esse voluerunt. Quod enim
civile, non idem continet gentium; quod autem gen-
tium, idem civile esse debet. Sed nos veri juris germa-
næ, justitiz solidam & expressam effigiem nullam

tenere;

tenemus : umbrâ & imaginibus utimur, easque ipsas ut
 animam sequeremur ! Feruntur enim ex optimis || natu-
 re & veritatis exemplis. Nam quanti verba illa ! *Ut
 ne propter te, fidemve tuam captus, fraudatusve sim,*
Quam illa aurea ! Ut, Inter bonos bene agier ope-
ret, & sine fraudatione. Sed qui sint boni, &
 quid sit bene agier, magna quaestio est. Q. qui-
 dem Scævola, pontifex maximus, summam vim
 esse dicebat in omnibus iis arbitriis, in quibus
 adderetur, *Ex fide bona* : fideique bonæ nomen
 existimabat manare latissimè ; idque versari in tu-
 telis, societatibus, fiduciis, mandatis, rebus emptis,
 venditis, conductis, locatis, quibus vitæ societas con-
 tinetur. In his magni esse iudicis, statuere (præser-
 tim cum in plerisque essent iudicia contraria) quid
 quemque cuique præstare oporteret. Quocirca at-
 tentione tollendæ sunt, eaque malitia, quæ vult qui-
 dem videri se esse prudentiam, sed abest ab ea,
 distatque plurimum. Prudentia est enim locata in
 electu bonorum & malorum : malitia. (si omnia,
 quæ turpia sunt, mala sunt) mala bonis antepo-
 nit. Nec verò in prædiis solum jus civile ductum
 a natura, malitiam fraudemque vindicat ; sed & in
 mancipiorum venditione, venditorum fraus omnis
 excluditur. Qui enim scire debuit de sanitate, de
 fuge, de furtis, præstat edicto Ædilium. Hæredum
 alia est causa. Ex quo intelligitur, quoniam juris
 natura fons sit, hoc secundum naturam esse. Ne-
 minem id agere, ut ex alterius prædetur inscitia.
 Nec ulla perniciēs vitæ major inveniri potest, quam
 in malitia simulario intelligentiæ. Ex quo illa in-
 numerabilia nascuntur, ut utilia cum honestis pu-
 gnare videantur. Quotus enim quisque reperietur,
 qui, impunitate, & ignoratione omnium propo-
 sita, abstinere possit injuriâ ? Periclitemur (si placet)
 in iis quidem exemplis, in quibus peccari vulgus
 homi-

|| naturæ
 principis,
 & Ver.

* Aliis,
 ageretur
 ex fide.

In manci-
 piis, id est,
 servis aut
 ancillis,
 quæri solet
 an sana,
 an fugiti-
 va, an su-
 racia.

¶ fatigandi

¶ civitatis.

Hereditas turpes.
¶ quæritæ.

¶ Alias
perviderit

hominum fortasse non putat. Neque enim de sicariis, veneficijs, testamentariis, furibus, peculatoribus hoc loco differendum est; qui non verbis sunt, sed disputatione philosophorum, sed vinculis & carcere castigandi: sed hæc consideremus, quæ faciunt ii, qui habentur boni. L. Minutii Basilii, locupletis hominis falsum testamentum quidam è Græcia Romam attulerunt: quod quò facilius obtinerent, scripserunt hæredes secum M. Crassum, & Q. Hortensium, homines ejusdem civitatis potentissimos; qui cum illud falsum esse suspicarentur, sibi autem nullius essent conscii culpæ, alieni facinoris munusculum non repudiaverunt. Quid ergo? satin' hoc est, ut non deliquisse videantur? Mihi quidem non videtur: quamquam alterum amavi vivum, alterum non odi mortuum. Sed cum Basilii Marcum Satrium, sororis filium, nomen suum ferre voluisset, cumque fecisset hæredem; hunc dico patronum agri Piceni, & Sabini: (ô turpem notam temporum illorum!) Num erat æquum principes civis rem habere, ad Satrium nihil præter nomen pervenire? Etenim si is qui non defendit injuriam, neque propulsus à suis, cum potest, injustè facit, ut in primo libro disserui: qualis habendus est is, qui non modò non repellit, sed etiam adjuvat injuriam? Mihi quidem etiam veræ hereditates non honestæ videntur, si sint malitijs blanditijs officiorum, non veritate, sed simulatione acquisitæ. Atqui in talibus rebus aliud utile interdum, aliud honestum videri solet. Falso. Nam eadem utilitatis, quæ honestatis, est regula: qui hoc non præviderit, ab hoc nulla frans aberit, nullum facinus. Sic enim cogitans; Est illud quidem honestum, verum hoc expedit, res à natura copulatas adebit errore divellere; qui fons est fraudum, malefactorum, scelerum omnium. Itaque si vir bonus habet hanc vim, ut, si digitis concrepaverit, possit in locuplet-

pletum testamenta nomen ejus irrepere, hâc vi non utetur, nè si exploratum quidem habeat, id omnino neminem unquam suspicaturum. At si dares hanc vim M. Crasso, ut digitorum percussione hæres posset scriptus esse, qui re verâ non esset hæres; in foro, mihi crede, saltaret. Homo autem justus, & is, quem sentimus virum bonum, nihil cuiquam, quod in se transferat, detrahet. Hoc qui admiratur, is se, qui sit vir bonus, nescire fateatur. At verò si quis voluerit animi sui complicatam notionem evolvere: jam se ipse doceat, eum virum bonum esse, qui profit quibus possit; noceat nemini, nisi lacessitus injuriâ. Quid ergo? hic non noceat, qui quodam quasi veneno perficiat, ut veros hæredes moveat, in eorum locum ipse succedat? Non igitur faciat (dixerit quis) quod utile sit, quodque expediat? Imò intelligat, nihil nec expedire, nec utile esse, quod sit injustum. Hoc qui non didicerit, bonus vir esse non poterit. Fimbriam consularem, audiebam de patre nostro puer, judicem M. Lutatius Pythiæ fuisse, Equiti Romano sanè honesto, cum is sponsonem fecisset, *Ni vir bonus esset*: Itaq; ei dixisse Fimbriam, se illam rem nunquam judicaturum; nè aut spoliaret famâ probatum hominem, si contrâ judicâset; aut statuisset videretur, virum bonum aliquem esse, cum ea res innumera bilibus officiis & laudibus contineretur. Huic igitur viro bono, quem Fimbria etiam, non modo Socrates noverat, nullo modo videri potest quicquam esse utile, quod non honestum sit. Itaq; talis vir non modò facere, sed nec cogitare quidem quicquam audebit, quod non audeat prædicare. Hæc nonne est turpe dubitare philosophos, quæ nè rustici quidem dubitent? à quibus natum est id, quod jam tritum est veritate proverbium: cum enim fidem alicujus, bonitatemq; laudant, * *Dignum esse*, dicunt, *quicum in tebris mices*. Hoc quam habet vim nisi illam, Nihil

Notionem
formam &
speciem di-
cis.

* *Lusus ge-
nus erat
micatio di-
gis re-
peniè motis*
Cic. De di-
vinatione.
*Quid est e-
nim fors?*
*Idem pro-
prium dicitur,
quod mi-
care quid
satos jace-
re, quod
refferas. Ci-
tat idem
adagium
& in s. cū-
do De finib.
lib.*

*converre-
re.

Notatus
Marius,
qui consu-
latûs gra-
tiâ ab of-
ficio reces-
serit.

*illud.
*ducere.

Notatus
Gratidia-
nus, qui
collegiarum
communem
gratiam ad
se proprie
traxerat.

expedire, quod non deceat, etiam si id possis nullo re-
fellente obtinere? Videsne igitur hoc proverbio, neq;
Gygi illi posse veniam dari, neque huic, quem paulo
ante lingebam digitorum percussione hæreditates
omnium posse. *ad se convertere? Ut enim, quod
turpe est, id quamvis occultetur, tamen honestum fi-
eri nullo modo potest: sic, quod honestum non est, id
utile ut sit, effici non potest, adversantē etiam & re-
pugnante naturâ. At enim, cum permagna præmia
sunt, est causa peccandi. C. Marius, cum a spe consu-
latûs longè abesset, & jam septimum annum post
præturam jaceret, neque petiturus unquam consu-
latum videretur; Q. Metellum, cujus legatus erat, sum-
mum virum, & civem, cum ab eo, imperatore suo,
Romam missus esset, apud populum Romanum cri-
minatus est, bellum *illum* producere: si se consulem
fecissent, brevi tempore aut vivum, aut mortuum Ju-
gurtham se in potestatem populi Rom. redacturum.
Itaque factus est ille quidem consul; sed à fide justiti-
æ; discessit, qui optimum & gravissimum civem, cu-
jus legatus, & à quo missus esset, in invidiam falso cri-
mine adduxerit. Nec noster quidem Gratidianus of-
ficio boni viri functus est tum, cum prætor esset, co-
legiumq; prætorum tribuni plebis adhibuissent, ut res
nummaria de communi sententia constitueretur:
jactabatur enim temporibus illis nummus, sic, ut ne-
mo posset scire, quid haberet. Conscripserunt com-
muniter edictum cum pœna atq; judicio, constitu-
eruntq; ut omnes simul in Rostra post meridem de-
scenderent, & cæteri quidem alius alio: Marius à sub-
felliis in Rostra recta: idq; quod communiter compo-
situm fuerat, solus edixit. Et ea res (si quæris) ei ma-
gno honori fuit. Omnibus vicis statuæ factæ sunt, ad
eas thus, & cerei. Quid multa? nemo unquam multi-
tudini fuit charior. Hæc sunt, quæ conturbant homi-
nes in deliberatione nonnunquam, cum id, in quo

violatur

violatur æquitas, non habetur ita magnum; illud autem, quod ex eo paritur, permagnum videtur: ut, Marius præripere collegis & tribunis plebis popularem gratiam, non ita turpe; consulem ob eam rem fieri, quod sibi tunc proposuerat, valde utile videbatur. Sed omnium una regula est, quam cupio tibi esse notissimam: Aut illud, quod utile videtur, turpe ne sit; aut si turpe est, ne videatur esse utile. Quid igitur? possumusne aut illum Marium virum bonum judicare, aut hunc? Explica, atque excute intelligentiam tuam, ut videas, quæ sit in ea species, forma, & notio viri boni. Cadit ergo in virum bonum, mentiri emolumenti sui causa, criminari, præripere, fallere? Nihil profecto minus. Est ergo ulla res tanti, aut commodum ullum tam expetendum, ut viri boni & splendorem & nomen amittas? Quid est, quod afferre tantum utilitas ista, quæ dicitur, possit, quantum auferre, si boni viri nomen eripuerit, fidem, justitiamque detraxerit? Quid enim interest, utrum ex homine se convertat quis in belluam, an in hominis figura immanitatem gerat belluæ? Quid? qui omnia recta & honesta negligunt, dummodo potentiam consequantur, nonne idem faciunt, quod is, qui etiam focerum habere voluit eum, cuius ipse audaciâ potens esset? Utile ei videbatur plurimum posse alterius invidiâ: id quàm injustum in patriam, quàm inutile, quàm turpe esset, non videbat. Ipse autem focer in ore semper Græcos versus Euripidis de Phœnissis habebat, quos dicam ut poterò, incondite fortasse, sed tamen ut res possit intelligi:

Nam si violandum est ius, regnandi gratiâ

Violandum est: aliis rebus pietatem colas.

Capitalis Eteocles, vel potius Euripides, qui id unum solum, quod omnium sceleratissimum fuerat, excepit. Quid igitur minuta colligimus, hæreditates, mercaturas, venditiones fraudulentas? Ecce tibi, qui rex populi Romani, dominusque omnium gentium

Explica.
nam superius
compositam
dixi notio-
nem.

Pompeius
notatus, qui
turpi con-
silio Cæsa-
rem affine
adjuvavit
rat ductâ
ejus filiâ.
Euripideus
carmen de
Cæsare au-
surpatum.
Εὐριπίδης
ἀδελφεὸς
τοῦ Τυ-
ραννίδος
τοῦ Κιλ-
λίστου ἀδι-
κῆν' τὰ λ-
αὰ δ' ἵυσ-
σῆν' χρίσθ

tium esse concupierit, idque perfecerit. Hanc cupiditatem, si quis honestam esse dicit, amens est. Probat enim legum & libertatis interitum : earumque oppressionem tetram & detestabilem, gloriosam putat. Qui autem fatetur, honestum non esse in ea civitate, quæ libera fuit, quæque esse debeat, regnare ; sed ei, qui id facere possit, esse utile : quâ hunc objurgatione, aut quo potius convitio à tanto errore coner avertere ? Potest enim, dii immortales, cuiquam esse utile, scodissimum & teterrimum parricidium patriæ : quamvis is, qui eo se obstrinxerit, ab oppressis civibus Patrens nominetur ? Honestate igitur dirigenda utilitas est, & quidem sic ut hæc duo verba inter se discrepare, re tamen unum sonare videantur. Nunc * ab eo ad vulgi opinionem. Quæ major utilitas, quam regnandi, esse possit ? Nihil contra inutilius ei, qui id injustè consecutus sit, invenio, cum ad veritatem coepi revocare rationem. Possunt enim cuiquam esse utiles angores, sollicitudines, diurni & nocturni metus, vita insidiarum periculorumque plenissima ?

Multi iniqui atque infideles regno, pauci sunt boni, inquit Accius. At cui regno ? quod à Tantalo & Pelope proditum jure obtinebatur. Nam quanto plures ei regi putas, qui exercitu populi Romani populum ipsum Romanum oppressisset, civitatemque non modo liberam, sed etiam gentibus imperantem, servire sibi coegisset ? Hunc tu quas conscientiaë laves in animo censles habuisse ? quæ vulnera ? Cujus autem vita ipsi potest utilis esse, cum ejus vitæ ea conditio sit, ut qui illam eripuerit, in maxima & gratia futurus sit, & gloria ? Quod si hæc utilia non sunt, quæ maxime videntur, quia plena sunt dedecoris ac turpitudinis, satis persuasum esse debet, nihil esse utile, quod non honestum sit. Quanquam id quidem cum sæpe aliis, tum Pyrrhi bello a C. Fabricio consule iterum, & à senatu nostro judicatum est. Cum enim rex Pyrrhus populo

Cesar Patrem patriæ appellatus, sed ab oppressis.

At Roma Patrem patriæ Ciceronem libera dixit.
* adgo.

populo Rom. bellum ultro intulisset, cumque de imperio certamen esset cum rege generoso ac potente : perfuga ab eo venit in castra Fabricii, eique est pollicitus, si præmium ei proposuisset, se, ut clam venisset, sic clam in Pyrrhi castra rediturum, & eum veneno necaturum. Hunc Fabricius reducendum curavit ad Pyrrhum : idq; ejus factum à senatu laudatum est. Atq; si spèciem utilitatis, opinionemq; quærimus, magnum illud bellum perfuga unus, & gravem adversarium imperii sustulisset : sed magnum dedecus, & flagitium, quicum laudis certamen fuisset, eum non virtute, sed scelere superatum, Utrum igitur utilius vel Fabricio, qui talis in hac urbe, qualis Aristides Athenis fuit ; vel senatui nostro, qui nunquam utilitatem à dignitate sejunxit, armis cum hoste certare, an venenis ? Si gloriæ causâ imperium expetendum est, scelus absit, in quo non potest esse gloria : sin ipsæ opes expetuntur quoquo modo, non poterunt esse utiles cum infamia. Non igitur utilis illa L. Philippi Q. filii sententia : quas civitates L. Sylla, pecuniâ acceptâ, ex senatusconsulto liberavisset, ut hæc rursus vestigiales essent ; neq; his pecuniam, quam pro libertate dederant, redderemus. Ei senatus est assensus. Turpe imperio. Piratarum enim melior fides, quam senatûs. At aucta vestigalia. Utile igitur. Quousq; audebunt dicere, quicquam utile, quod non honestum ? Potest autem ulli imperio, quod gloriâ debet fultum esse, & benevolentia sociorum, utile esse odium & infamia ? Ego etiam cum Catone meo sæpe dissensi. Nimis enim mihi videbatur præfractè ærarium vestigaliaque defendere, omnia publicanis negare, multa lociis : cum in hos benefici esse deberemus ; cum illis sic agere, ut cum colonis nostris soleremus. Eoque magis, quod illa ordinum conjunctio ad salutem reipub. pertinebat. Malè etiam Curio, cum causam Transpadanorum æquam esse dicebat : semper autem

Historia à Pyrrhi medico epistola Fabricio missam narrans.

Turpis, eoq; nec utilis L. Philippi sententia.

Cato perfractus.

Turpis oratio Curionis, vincat utilitas.

tem addebat, *Vincat utilitas*. Potius diceret non esse æquam, quia non esset utilis reipublicæ; quàm, cum æquam esse diceret, non esse utilem fateretur.

Formulas aliquot, & rogariunculas colligit non inamandas, in quibus videtur aliud hortari utilitas, aliud honestas.

Plenus est sextus liber de officiis Hecatonis talium questionum: Sitne boni viri in maxima caritate annonæ, familiam non alere: In utramque partem disputat; sed tamen ad extremum, utilitate putat officium dirigi magis, quàm humanitate. Quærit, si in mari iactura faciendâ sit, equine pretiosi potius iacturam faciat, * quàm servuli vilis: Hic aliò res familiaris, aliò ducit humanitas. Si tabulam de naufragio stultus arripuerit, extorquebitne eam sapiens, si potuerit? Negat; quia sit injurium. Quid dominus navis? eripietne suum? Minimè; non plus, quàm si navigantem in altum ejicere de navi velit, quia sua sit. Quoad enim perventum sit eò, quo sumpta navis est, non domini est navis, sed navigantium. Quid, si in una tabula sint duo naufragi, æquè sapientes * sibi uterque rapiat, an alter cedat alteri? Cedat verò; sed ei, cujus magis intersit vel suâ vel reipublicæ causâ vivere. Quid, si hæc paria in utroque? Nul- lum erit certamen, sed, quasi in sorte, aut * in dimicando victus, alteri cedat alter. Quid, si pater sana expilet, cuniculos agat in ærarium? indicetne id magistratibus filius? Nè fas id quidem est: quin etiam defendat patrem, si arguatur. Non igitur patria præstat omnibus officiis? Imò verò: sed ipsi patriæ conducit, pios habere cives in parentes. Quid, si tyrannidem aucupare; si patriam prodere conabitur pater? silebitne filius? Imò verò obsecrabit patrem, ne id faciat: si nihil proficiet; accusabit, minabitur etiam: Ad extremum, si ad perniciem patriæ res spectabit, patriæ salutem anteponet

* an.

Sumpta,
conducta.

* Utus ex-
emplar, sibi
uter rapiat
* in micando.

Agere cun-
niculo, ut
antè, agere
rimas.

ponet salutis patris. Quærit etiam, si sapiens adulterinos nummos acceperit imprudens pro bonis, cum id rescierit, soliturusne sit eos, si cui debeat, pro bonis: Diogenes ait; Antipater negat, cui potius assentior. Qui vinum fugiens vendat sciens, debeat dicere: Non necesse putat Diogenes; Antipater viri honi existimat. * Hæ sunt quasi controversiæ in jure Stoicorum. In mancipio vendendo, dicendane vitia: non ea, quæ nisi dixeris, redhibeatur mancipium jure civili: sed hæc, mendacem esse, aleatorem, furacem, ebriosum: alteri dicenda videntur, alteri * non videntur. Si quis aurum vendens, aurichalcum se putat vendere, indicetne ei vir bonus aurum illud esse, an emat denario, quod sit mille denarium. Perspicuum jam est, & quid mihi videatur, & quæ sit inter eos philosophos, quos nominavi, controversia. Pacta, & promissa semperne servanda sint, quæ nec vi, nec dolo malo (ut prætores solent dicere) facta sint. Si quis medicamentum cuiquam dederit ad aquam intercutem, pepigeritque ne illo medicamento unquam postea uteretur; si eo medicamento sanus factus fuerit, & annis aliquot post incidere in eundem morbum; nec ab eo, quicum pepigerat, impetret, ut item eo liceat uti; quid faciendum sit: Cum sit is inhumanus, qui non concedat uti, nec ei quicquam fiat injuriæ, vitæ & salutis consulendum est. Quid? si quis sapiens rogatus sit ab eo, qui eum heredem faciat, cum ei testamento sestertium millies relinquatur, ut ante, quam hæreditatem adeat, luce palam in foro saltet, idque se facturum promiserit, quod aliter eum heredem scripturus ille non esset: faciat quod promiserit ille, necne? Promisisse nollem, & id arbitror fuisse gravitatis: sed, quoniam promisit, si saltare in foro turpe ducet, honestius mentietur, si ex hæreditate nihil ceperit, quam si ceperit: nisi

Fugiens,
quod durat
non fit.
* Hæc-
controver-
sa jura,

* non di-
cenda.

Aqua inter-
cutem, quæ
hydrops,
aut hydro-
pisis.

*De Sole &
Phaethonte
filio.*

* atq; qua
constitit.

*De Theseo
& Neptu-
no.*

*De Aga-
memnone
& filia im-
molata.*

forte eam pecuniam in reip. magnum aliquod tem-
pus contulerit, ut vel saltare eum, cum patriæ consul-
turus sit, turpe non sit. Ac nè illa quidem promissa
servanda sunt, quæ non sunt iis ipsis utilis, quibus il-
la promiseris. Sol Phaethonti filio (ut redeamus ad
fabulas) facturum se esse dixit, quicquid optasset:
Optavit, ut in currum patris tolleretur: sublatus est,
* atque is antequam constitit, ictu fulminis deflagra-
vit. Quanto melius fuerat in hoc, promissum patriæ
non esse servatum! Quid, quod Theseus exegit pro-
missum à Neptuno? cui cum tres optiones Neptunus
dedisset, optavit interitum Hyppoliti filii sui, cum is
patri suspectus esset de noverca: quo optato impe-
trato, Theseus in maximis fuit luctibus. Quid Aga-
memnon? cum devovisset Dianæ, quod in suo regno
pulcherrimum natum esset illo anno, immolavit I-
phigeniam, quâ nihil erat eo quidem anno natum
pulchrius. Promissum potius non faciendum, quam
tam tetrum facinus admittendum fuit: Ergo & pro-
missa non facienda nonnunquam neque semper depo-
sita reddenda sunt. Si gladium quis apud te sanæ men-
tis deposuerit, repetat insaniens: reddere, peccatû sit;
non reddere, officium. Quid si is, qui apud te pecuni-
am deposuerit, bellum inferat patriæ? reddesne de-
positum? Non, credo: Facies enim contra rempub.
quæ debet esse charissima. Sic multa, quæ naturâ ho-
nesta videntur esse, temporibus fiunt non honesta:
Facere promissa, stare conventis, reddere deposita,
commutatâ utilitate, fiunt non honesta. Ac de iis
quidem, quæ videntur esse utilitates contra justitiam,
simulatione prudentiæ: satis arbitror dictum. Sed
quoniam à quatuor fontibus honestatis primo libro
officia duximus, in eisdem versabimur, cum docebi-
mus ea, quæ videntur esse utilia, neque sunt, quam
sint virtutis inimica. Ac de prudentia quidem, quam
vult imitari malitia; itemque de justitia, quæ semper
est utilis, disputatum est.

De

De Fortitudine.

Reliquæ sunt duæ partes honestatis : quarum altera in animi excellentis magnitudine & præstantia cernitur ; altera in conformatione , & moderatione continentia , & temperantia. Utile videbatur Ulyssi , ut quidam poetæ Tragici prodiderunt : nam apud Homerum, optimum autorem , talis de Ulyssæ nulla suspicio est: sed insimulant eum tragœdiæ , simulatione insanix militiam subterfugere voluisse. Non honestum consilium. At utile (ut aliquis fortasse dixerit) regnare , & Ithacæ vivere otiosè cum parentibus , cum uxore , cum filio. An ullum tu decus in quotidianis periculis & laboribus cum tranquillitate hæc conferendum putas ? Ego verò istam contemnendam , & abjiciendam : quoniam , quæ honesta non sit , nè utilem quidem esse arbitror. Quid enim auditurum putas fuisse Ulyssæm , si in illa simulatione perseverasset ? qui cum maximas res gesserit in bello , tamen hæc auditiv ab Ajace :

*Cujus ipse princeps jurisjurandi fuit ,
Quod omnes scitis, solus neglexit fidem :
Furere assimulavit ; nè i coiret, institit.
Quod nî Palamedis perspicax prudentia
Istius percepisset malitiosam audaciam,
Fidei sacratæ jus perpetuo falleret.*

Illi verò non modò cum hostibus , verum etiam cum fluctibus (id quod fecit) dimicare melius fuit , quàm deferere consentientem Græciam , ad bellum Barbaris inferendum. Sed dimittamus & fabulas , & externa : ad rem factam , nostramque veniamus. M. Atilius Regulus , cum consul iterum in Africa ex inditiis captus esset, duce Xantippo Lacedemonio , imperatore autem patre Annibalis Hamilcare , juratus missus est ad senatum , ut , nisi redditi essent Pænis captivi nobiles quidam , rediret ipse Carthaginem :

*Ulysses, ne
ad Trojam
ires. furorẽ
simulavit ,
agrum pro-
scissam sa-
le ferens.
Palamedes
odoratus
illius astu-
tiam, filium
ejus. quã
sulcus du-
cendus e-
rat, objecit.
Ulysses ar-
te aratrum
suspendit,
itaque de-
tectâ fraudem
Cujus rei
memor U-
lysses, po-
stea Pala-
medem fal-
so crimina-
tus oppres-
sit.
Ex traga-
dia quasi-
am senarii
sunt.
¶ Quo iret.*

Is,

Is, cum Romam venisset, utilitatis speciem videbat; sed eam (ut res declarat) falsam judicavit: quæ erat talis: Manere in patria, esse domi suæ cum uxore, cum liberis; quam calamitatem accepisset in bello, communem fortunæ bellicæ judicantem, tenere consularis dignitatis gradum. Quis hæc neget esse utilia? Quid censes? Magnitudo animi & fortitudo negat. An locupletiores quæris autores? Harum enim est virtutum proprium, nil extimescere; omnia humana despicere; nihil, quod homini accidere possit, intolerandum putare. Itaque quid fecit? In senatum venit, mandata exposuit; sententiam nè diceret recusavit; quamdiu jurejurando hostium teneretur, non esse se senatorem. Atque illud etiam (O stultum hominem, dixerit quispiam, & repugnantem utilitati suæ!) reddi captivos negavit esse utile: illos enim adolescentes, & bonos duces esse, se jam confectum senectute. Cujus cum valuisse autoritas, captivi retenti sunt, Ipse Carthaginem rediit: neque eum charitas patriæ retinuit, nec suorum. Neque vero tum ignorabat, se ad crudelissimum hostem, & ad exquisita supplicia profecti: sed jusjurandum conservandum putabat. Itaque tum cum vigilando necabatur, erat in meliori causa, quam si domi senex, captivus, perjurus, consularis remansisset. At stulte, qui non modo non censuerit captivos remittendos, verum etiam dissuaserit. Quomodo stulte? etiamne si reip. conducebat? Potest autem, quod inutile reip. sit, id cuiquam civi utile esse? Pervertunt homines ea, quæ sunt fundamenta naturæ, cum utilitatem ab honestate sejungunt. Omnes enim expetimus utilitatem, ad eamque rapimur, nec facere aliter ullo modo possumus. Nam quis est, qui utilia fugiat? aut quis potius, qui eo non studiosissime persequatur? Sed quia nusquam possumus, nisi in laude, decore, honestate utilia reperire, propterea il-

la prima & summa habemus: utilitatis nomen non tam splendidum, quàm necessarium ducimus. Quid est igitur, dixerit quis, in jurejurando? Num iratum timemus Jovem? At hoc, quidem commune est omnium philosophorum, non eorum modo, qui Deum nihil habere ipsum negotii dicunt, & nihil exhibere alteri, sed eorum etiam, qui Deum semper agere aliquid, & moliri volunt, nunquam nec irasci Deum, nec nocere. Quid autem iratus Jupiter plus nocere potuisset, quam nocuit sibi ipse Regulus? Nulla igitur vis fuit religionis, qui tantam utilitatem præverteret. Anne turpiter faceret? Primum, *Minima de malis.* Num igitur tantum mali turpitudine ista habebat, quantum ille cruciatus? Deinde illud etiam apud * Accium, *Fregistne fidem? Neque dedi, neque do infideli cuiquam;* quamquam ab impio rege dicitur, luculentè tamen dicitur. Addunt etiam quemadmodum nos dicamus, videri quædam utilia, quæ non sint; sic se dicere, videri quædam honesta, quæ non sint: ut hoc ipsum videtur honestum, conservandi jurisjurandi causâ ad cruciatum revertisse; sed sit non honestum, quia, quod per vim hostium esset actum ratum esse non debuit. Addunt etiam, quicquid valde utile sit, id fieri honestum, etiam si antea non videretur. Hæc ferè contra Regulum. Sed prima videamus. Non fuit Jupiter metuendus, nè iratus noceret: quia neque irasci solet, neque nocere. Hæc quidem ratio non magis contra Regulum, quàm contra omne jusjurandum valet. Sed in jurejurando, non qui metus, sed quæ vis sit, debet intelligi. Est enim jusjurandum affirmatio religiosa. Quod autem affirmatè, quasi Deo teste, promiseris, id tenendum est. Jam enim non ad iram deorum, quæ nulla est; sed ad justitiam & ad fidem pertinet. Nam præclare Ennius, *O fides alma, apta pinnis, & jusjurandum Jovis!* Qui igitur jusjurandum

Minima de malis v. ligenda. Ellipsis asistata in sermonibus vulgo usus patris.
* Accium,

Jusjurandum quid.

*Fides in
Capitolio
Jovi proxi-
ma.*

*Certe con-
cedentis.*

* Reip.

*Nervosius,
ut Ssoici,
remissius,
ut Peripa-
tesici.*

* Hinc.

*Iustus bo-
stibus pa-
cta præ-
standa, la-
tronibus
nihil opor-
tet.*

*Quid peje-
rare.*

dum violat, is Fidem violat : quam in Capitolio vici-
nam Jovis Opt. Max. (ut in Catonis oratione est)
maiores nostri esse voluerunt. At enim nè iratus qui-
dem Jupiter plus Regulo nocuisset , quàm sibi nocuit
ipse Regulus. Certe, si nihil malum esset , nisi dole-
re. Id autem non modò non summum malum, sed
nè malum quidem esse , maximâ autoritate philoso-
phi affirmant. Quorum quidem testem non medio-
crem, sed haud scio an gravissimum , Regulum, noli-
te, quæso, vituperare. Quem enim locupletiores quæ-
rimus, quàm principem * pop. Ro. qui , retinendi of-
ficii causâ , cruciatum subierit voluntarium ? Nam,
quod aiunt, *Minima de malis* , id est , ut turpiter po-
tius , quàm calamitosè : An est ullum majus malum
turpitudine ? Quæ si in deformitate corporis ha-
beat aliquid offensionis , quanta illa depravatio , &
fœditas turpificati animi debet videri ? Itaque , ner-
vosius qui ista differunt , solum audent malum dice-
re id, quod turpe sit : qui autem remissius , hi tamen
non dubitant summum malum dicere. Nam illud
quidem, *Neque dedi , neque do fidem infideli cui-
quam* , idcirco recte à poeta dicitur , quia , cum tra-
ctaretur Atreus , personæ serviendum fuit. Sed si
* hoc sibi sumunt , Nullam esse fidem , quæ infideli
data sit:videant, ne quærat^{ur} latebra perjurio. Est au-
tem jus etiam bellicum, fidesq; jurisjurandi sæpe cum
hoste servanda. Quod enim ita juratum est, ut mens
deferentis conciperet fieri oportere , id observandum
est : quod aliter , id si non feceris , nullum perjurium
est. Ut , si prædonibus pactum pro capite pretium
non attuleris , nulla fraus est , nè si juratus quidem id
non feceris. Nam pirata non est ex perduellium nu-
mero definitus , sed communis hostis omnium. Cum
hoc nec fides esse debet , nec jusjurandum commu-
ne. Non enim , falsum jurare, pejerare est : sed, quod
ex animi tui sententia juraveris , sicut verbis concipi-
tur,

tur, more nostro, id non facere, perjurium est. Scitè enim Euripidas :

In Hypo-
lito corona-

10.
Ἡ γὰρ
ἀμείνοχ' ἢ
ἡ φρενὶς ἀ-
ναίμενος.

Juravi linguâ, mentem injuratum gero.

Regulus verò non debuit conditiones pactionesque bellicas & hostiles perturbare perjurio : cum justo enim & legitimo hoste res gerebatur, adversus quem & totum jus feciale, & multa sunt jura communia.

Quod ni ita essent, nunquam claros viros senatus vin-ctos hostibus dedidisset. At verò T. Veturius, &

Spurius Posthumius, cum iterum consules essent, quia, cum malè pugnatum apud*Claudium esset, legi-

* Claudi-
um.

onibus nostris sub jugum missis, pacem cum Samni-
tibus fecerant dediti sunt his : injussa enim populi se-
natûsque fecerant. Eodemque tempore T. Numicius,

* Mælius.

Q* Æmilius, qui tum tribuni plebis erant, quod eo-
rum autoritate pax erat facta, dediti sunt, ut pax Sa-
mnitum repudiaretur. Atque hujus deditiois ipse

Posthumius, qui dedebatur, suasor & autor fuit. Quod
idem multis annis post C. Mancinus, qui, ut Numan-

tinis, quibuscum sine senatûs autoritate fœdus fe-
cerat, dederetur, rogationem suasit eam, quam Lu-

cius Furius & Sextus Atilius ex senatusconsulto fe-
rebant : quâ acceptâ, est hostibus deditus. Honestiùs

hic, quam Q. Pompeius, quo, cum in eadem cau-
sa esset, deprecante, accepta lex non est. Hic ea,

quæ videbatur utilitas, plus valuit, quam hone-
stas. Apud superiores utilitatis species falsa, ab ho-

nestatis autoritate superata est. At non debuit
ratum esse, quod erat actum per vim. Quasi verò

forti viro vis possit adhiberi. Cur igitur ad senatum
proficiscebatur, cum præsertim de captivis dissua-

surus esset ? Quod maximum in eo est, id repre-
henditis. Non enim suo judicio stetit, sed suscepit

causam, ut esset judicium senatûs : cui nisi ipse au-
tor fuisset, captivi profectò Pœnis redditi essent.

Ita incolumis in patria Regulus restitisset. Quod
quia

quia patriæ non utile putavit, idcirco honestum sibi & sentire illa & pati credidit. Nam, quod aiunt, quod valde utile sit, id fieri honestum: imo vero esse, non fieri. Est enim nihil utile, quod idem non honestum, nec, quia utile honestum est; sed, quia honestum, utile. Quare ex multis mirabilibus exemplis, haud facile quis dixerit hoc exemplo aut. laudabilius aut præstantius. Sed ex tota hac laude Reguli, unum illud est admiratione dignum, quod captivos retinendos censuerit. Nam quod rediit, nobis non mirabile videtur: illis quidem temporibus aliter facere non potuit. Itaque ista laus non est hominis, sed temporum. Nullum enim vinculum ad astringendam fidem jurejurando majores arctius esse voluerunt. Id indicant leges in duodecim tabulis, indicant sacra, indicant fœdera, quibus etiam cum hoste devincitur fides: indicant notationes, animadversionesque censorum, qui nulla de re diligentius, quam de jurejurando judicabant. L. Manlio, Auli filio, cum dictator fuisset, M. Pomponius tribuni plebis diem dixit, quod is paucos sibi dies ad dictaturam gerendam addidisset: criminabatur etiam, quod Titum filium, qui postea est Torquatus appellatus, ab hominibus relegasset, & ruri habitare jussisset. Quod cum audivisset adolescens filius, negotium exhiberi patri: accurrisse Romam, & * primâ luce Pomponii domum venisse dicitur. Cui cum esset nuntiatum: quod illum iratum allaturum ad se aliquid contra patrem arbitraretur, surrexit e lectulo remotisque arbitris, ad se adolescentem jussit venire. At ille, ut ingressus est, confestim gladium distrinxit, juravitque se illum statim interfectorum, nisi jusjurandum sibi dedisset, se patrem missum esse facturum. Juravit hoc terrore coactus Pomponius: rem ad populum detulit; docuit, cur sibi à causa desistere necesse esset; Manlium missum fecit. Tantum temporibus

Quanta antiquitus jurisjurandi religio.

Pomponius jusjurandum etiam metu extortum perferendum putavit.

* Cum.

ribus illis jusjurandum valebat. Atque hic T. Manlius is est, qui ad Anienem, Gallo, quem ab eo provocatus occiderat, toroque detracto, cognomen invenit: cujus tertio consulatu Latini ad Vesperim fusi, & fugati. Magnus vir in primis, & qui * nuper indulgens in patrem, idem * acerbus & severus in filium. Sed ut laudandus Regulus in conservando jurejurando; sic decem illi, quos post Cannensem pugnam juratos ad senatum misit Annibal, se in castra redituros ea, quorum potiti erant Pœni, nisi de redimendis captivis impetravissent: si non redierunt, vituperandi. De quibus non omnes uno modo. Nam Polybius, bonus autor in primis, scribit, ex decem nobilissimis, qui tum erant missi, novem revertisse à senatu re non impetratâ: unum ex decem qui paulo post, quam egressus erat è castris, rediisset, quasi aliquid esset oblitus, Romæ remansisse. Reditu enim in castra, liberatum se esse jurejurando interpretabatur: Non recte. Fraus enim adstringit, non dissolvit perjurium. Fuit igitur stulta calliditas perverse imitata prudentiam. Itaque decrevit senatus, ut ille veterator, & callidus, victus ad Annibalem duceretur. Sed illud maximum: Octo hominum millia tenebat Annibal, non quos in acie cepisset, aut qui periculo mortis diffugissent, sed qui relictî in castris fuissent à Paulo & Varrone consulibus, Eos senatus non censuit redimendos, cum id parvâ pecuniâ fieri potuisset: ut esset insitum militibus nostris, aut vincere, aut emori. Quâ quidem re auditâ, fractum animum Annibalis scripsit idem, quod senatus, populusque Romanus, rebus afflictis, tam excelso animo fuisset. Sic honestatis comparatione, ea, quæ videntur utilia, vincuntur. * Acilius autem ille, qui Græce scripsit historiam, plures ait fuisse, qui in castra revertissent, eâdem fraude, ut jurejurando liberarentur, eosque à censoribus, omnibus ignominii

*Torquati
cognomen
unde.
* Perindul-
gens.
Inda gens
in patrem,
quem acer-
bum in se,
sic tamen
amavit i-
dem filium
securi per-
cussit.
* Acerbe
severus.*

* Acilius.

miniis notatos. Sit jam hujus loci finis. Perspicuum est enim, quæ timido animo, humili, demissa fractoque fiant, (quale fuisset Reguli factum, si a de captivis, quod ipsi opus esse videretur, non quod reipub. censuisset, aut domi remanere voluisset) non esse utilia, quia sunt flagitiosa, fœda, turpia.

De Temperantia.

Cyrenaici,
Epicurei ab
Aristippo
Cyrenaico.
Annicerii
ab Annice-
re, qui prio-
rem sectam
emendavit.
Obsolevis,
id est, ob-
securatis
Velis e-
quilq; pre-
verbaliter.

Restat quarta pars, quæ decore, moderatione modestiâ, continentîâ, temperantiâ continetur. Potest igitur quicquam utile esse, quod sit huic tali um virtutum choro contrarium? Atqui ab Aristippo Cyrenaici atque Annicerii philosophi nominati omne bonum in voluptate posuerunt; virtutemque censuerunt ob eam rem esse laudandam, quod efficiens esset voluptatis. Quibus absoletis, flores Epicurus, ejusdem fere adjutor auctorque sententiarum. Cum his, velis equisque (ut dicitur) si honestatem tueri ac retinere sententia est, decertandum est. Nam si non modo utilitas sed vita omnis beata, corporis firma constitutione, ejusque constitutionis spe explorata (ut à Metrodoro scriptum est) continetur: certe hæc utilitas, & quidem summa (sic enim censent) cum honestate pugnabât. Nam ubi primum prudentiæ locus dabitur. An, ut conquiritur undique suavitates? Quam miser virtutis famulatus, servi-entis voluptati! Quod autem munus prudentiæ? An legere intelligenter voluptates? Fac nihil isto esse jucundius: quid cogitari potest turpius? Jam, qui dolorem summum malum dicat, apud eum quem habet locum fortitudo, quæ est dolorum laborumque contemptio? Quamvis enim multis in locis dicat Epicurus (sicut hic dicit) satis fortiter de dolore: tamen non id spectandum est, quid dicat, sed quid consentaneum sit ei dicere, qui bona voluptate terminaverit,

naverit, mala dolore : ut si illum audiam de continentia & temperantia. Dicit ille quidem multa multis locis : sed aqua hæret, ut aiunt. Nam qui potest temperantiam laudare is, qui ponat summum bonum in voluptate ? est enim temperantia libidinum inimica ; libidines autem confectatrices voluptatis. Atque in his tamen tribus generibus, quoquo modo possunt, non incallide tergiversantur. Prudentiam introducunt, scientiam suppeditantem voluptates, depellentem dolores. Fortitudinem quoque aliquo modo expediunt, cum tradunt, rationem negligendæ mortis, perpetiendique doloris. Etiam temperantiam inducunt, non facillime illi quidem, sed tamen quoquo modo possunt : dicunt enim, voluptatis magnitudinem doloris detractioe fieri. Justitia vacillat, vel jacet potius, omnesque eæ virtutes, quæ in communitate cernuntur, & in societate generis humani. Neque enim bonitas, nec liberalitas, nec comitas esse potest, non plus, quam amicitia, si hæc non per se expetantur, sed ad voluptatem, utilitatemve referantur. Conferamus igitur in pauca, Nam ut utilitatem nullam, esse docuimus, quæ honestati esset contraria ; sic omnem voluptatem dicimus honestati esse contrariam. Quo magis reprehendendos Calliphonem & Dinomachum judico, qui se dirempturos controversiam putaverunt, si cum honestate voluptatem, tanquam cum homine pecudem, copulavissent. Non recipit istam conjunctionem honestas ; aspernatur, repellit. Nec vero finis bonorum & malorum, qui simplex esse debet, ex dissimilibus rebus misceri & temperari potest. * Sed de hoc hætenus : magna enim res, alio loco pluribus verbis disputata. Nunc ad propositum. Quemadmodum igitur, si quando ea, quæ videretur utilis, honestati repugnat, dijudicanda res sit, satis est supra disputatum. Sin autem speciem utilitatis etiam

Aqua hæret. Proverb.

* Sed de hoc (magna enim res est) alio loco pluribus.

voluptas habere dicatur , nulla potest esse ei cum honestate conjunctio. Nam , ut tribuamus aliquid voluptati, condimenti fortasse nonnihil , utilitatis certe nihil habebit.

Peroratio Operis.

HAbes à patre munus , Marce fili , meâ quidem sententia, magnum; sed perinde erit, ut acciparis : quanquam & hi tibi tres libri inter Cratippi commentarios , tanquam hospites , erunt recipiendi. Sed ut, si ipse venissem Athenas (quod quidem esset factum , nisi me è medio cursu clarâ voce patria revocâset) aliquando me quoque audires : sic , quoniam his voluminibus ad te profecta vox mea est , tribues his , temporis quantum poteris ; poteris autem , quantum voles. Cùm verò intellexero , te hoc scientiæ genere gaudere : tum & præsens tecum prope diem (ut spero) & , dum aberis , absens loquar. Vale igitur , mi Cicero, tibi que persuade , te mihi quidem esse charissimum : sed multò fore chariorem , si talibus * monumentis præceptisque lætabere.

* *Al. leg.
monitis, &
meliùs.*

*Marci Tullii Ciceronis libri tertii
De Officiis*

F I N I S.

M. T.

M. T. C I C E R O N I S
L Æ L I U S,

Sive de Amicitia Dialogus ad
T. Pomponium Atticum.

Præfatio.

Quintus Mucius Scævola augur multa narrare de C. Lælio, socero suo, memoriter & jucundè solebat, nec dubitare illum in omni sermone appellare sapientem. Ego autem à patre ita eram deductus ad Scævola, sumptâ virili togâ, ut, quoad possem, & liceret, à senis latere nunquam discederem. Itaque multa ab eo prudenter disputata, multa etiam breviter & commode dicta, memoriæ mandabam; fierique studebam ejus prudentiâ doctior. Quo mortuo, me ad pontificem Scævola contuli, quem unum nostræ civitatis & ingenio & * industria præstantissimum audeo dicere. Sed de hoc alias: nunc redeo ad augurum. Cum sæpe multa narrare, tum meminî, domi in hemicyclo sedentem (ut solebat) cum & ego essem unâ, & pauci admodum familiares, in eum sermonem illum incidere, qui tum fere omnibus erat in ore. Meministi enim profecto (ut opinor) Attice, & eo magis, quod P. Sulpicio utebare multum, cum is tribunus pleb. capitali odio à Q. Pompeio, qui tum erat consul, dissideret, quicum conjunctissime & amantissime vixerat, quantâ hominum esset vel admiratio, vel querela. Itaque tum Scævola, cum in eam ipsam mentionem incidisset, exposuit nobis sermonem Lælii de amicitia, habitum ab illo secum, & cum altero genero C. Fannio, Marci filio, paucis diebus post mortem Africani. Cujus disputa-

*Lælius,
Scævola
auguris, &
Fannii po-
cer.*

*Toga viri-
les mores
exigebat.*

*Scævola
pontifex.
* justitia.*

*Hemicy-
clus cathe-
dra in mo-
dum mediæ
circulæ.*

tionis sententias memoriæ mandavi, quas in hoc libro exposui meo arbitrato. Quasi enim ipsos introduxi loquentes, ne *Inquam*, & *inquit*, sæpius interponeretur. Atque ideo feci, ut tanquam à præsentibus coram haberi sermo videretur. Cum enim sæpe mecum ageres, Attice, ut de amicitia scriberem aliquid; digna mihi res cum omnium cognitione, tum nostræ familiaritate visa est: itaque feci non invitus, ut prodessem multis tuo rogatu. Sed ut in Catone majore, qui est scriptus ad te de senectute, Catonem induxi senem disputandum, quia nulla videbatur aptior persona, quæ de illa ætate loqueretur, quam ejus, qui & diutissime senex fuisset, & in ipsa senectute præ cæteris floruisset: sic cum accepissemus à patribus maxime memorabilem C. Lælii & P. Scipionis familiaritatem fuisse, C. Lælii idonea mihi visa est persona, quæ de amicitia ea ipsa differeret, quæ disputata ab eo meminisset magister meus Scævola. Genus autem hoc sermonum, positum in hominum veterum autoritate, & eorum illustrium, plus (nescio quo pacto) videtur habere gravitatis. Itaque ipse mea legens, sic afficior interdum, ut Catonem, non me, loqui existimem. Sed, ne tum ad senem senex de senectute, sic in hoc libro ad amicum amicissimus de amicitia scripsi. Tum est Cato locutus, quo erat nemo fere senior temporibus illis, nemo prudentior: Nunc Lælius & sapiens (sic enim est habitus) & amicitia gloriâ excellens, de amicitia loquitur. Tu velim à me animum parumper avertas, Lælium loqui ipsum putes. C. Fannius & Q. Mucius ad focerum veniunt post mortem Africani; ab his sermo oritur: respondet Lælius; cujus tota disputatio est de amicitia, quam legens tu ipse cognosces. *Fan.* Sunt ista vera, Læli: nec enim melior vir fuit Africano quisquam, nec clarior. Sed existimare debes, omnium oculos in te esse coniectos: unum te sapien-

C. Lælii &
P. Scipionis
familiari-
tas.

Plus habet
gravitatis
sermo posi-
tus in au-
toritate ve-
terum &
illustrium
virorum.

sapientem & appellant, & existimant. Tribuebatur hoc modo M. Catoni. Scimus L. * Acilium apud patres nostros appellatum esse sapientem. Sed uterque alio quodam modo : Acilius, quia prudens esse in jure civili putabatur ; Cato, quia multarum rerum usum habebat, multaque ejus & in senatu & in foro vel provisa prudenter ; vel acta constanter, vel responsa acute ferebantur ; propterea quasi cognomen jam habebat in senectute sapientis. Te autem alio quodam modo dicunt, non solum naturâ, & moribus, verum etiam studio & doctrinâ esse sapientem : nec sicut vulgus, sed ut eruditi solent appellare sapientem ; qualem in reliqua Græcia neminem. Nam qui septem appellantur, eos, qui ista subtilius quærun, in numero sapientum non habent. Athenis unum accepimus, & eum quidem etiam Apollinis oraculo sapientissimum judicatum. Hanc esse in te sapientiam existimant, ut omnia tua in te posita esse ducas, humanosque casus virtute inferiores putes. Itaque ex me quærun, credo item ex te, Scævola, quonam pacto mortem Africanî feras, eoque magis, quod his proximis Nonis, cum in hortos D. Bruti Auguris, commentandi causâ, (ut assolet) venissemus, tu non affuisti, qui diligentissime semper illum diem & illud munus solitus esses obire. Scævola. Quærun quidem, C. Laeli, multi, ut est à Fanio dictum : sed ego id respondeo, quod animadverti te dolorem, quem acceperis cum summi viri, tum amantissimi morte, ferre moderatè, nec potuisse non commoveri, nec fuisse id humanitatis tuæ : quod autem his Nonis in nostro collegio non affuisses, valetudinem causam, non mœstitiam, fuisse. Laelius. Recte tu quidem, Scævola, & verè. Nec enim ab isto beneficio, quod semper usurpavi cum valem, abduci incommodo meo debui : nec ullo casu arbitror hoc constanti homini posse contingere, ut

* Atili-m.

Septem
Græciæ sa-
pientes.
Socrates
Apollinis
oraculo sa-
pientissi-
mus judi-
catus.

ulla intermissio fiat officii. Tu autem, Fanni, qui mihi tantum tribui dicis, quantum ego nec agnosco, nec postulo, facis amicé: sed (ut mihi videris) non recte judicas de Catone. Aut enim nemo (quod quidem magis credo) aut, si quisquam, ille sapiens fuit. Quomodo enim (ut alia omittam) mortem filii tulit? Memineram Paulum, viderem * Caium: sed hi nec comparantur Catoni, maximo, & spectato viro. Quamobrem cave Catoni anteponas nè istum quidem ipsum, quem Apollo, ut ais, sapientissimum judicavit: hujus enim facta, illius dicta laudantur. De me autem (ut jam cum utroque loquar) sic habetote. Ego si Scipionis desiderio me moveri negem; quàm id recte faciam, viderint sapientes, sed certe mentiar. Moveor enim tali amico orbatu, qualis (ut arbitror) nemo unquam erit; & (ut confirmare possum) nemo certe fuit. Sed non egeo medicina: me ipse consolor, & maxime illo solatio, quod eo errore careo, quo, amicorum decessu, plerique anguntur. Nihil enim mali accidisse Scipione puto: mihi accidit, si quid accidit. Suis autem incommodis graviter angitur, non amicum, sed seipsum amantissimus est. Cum illo verò quis neget actum esse præclarè? Nisi enim (quod ille minimè putabat) immortalitatem optare vellet, quid non est adeptus, quod homini fas esset optare? Qui summam spem civium, quam de eo jam puero habuerant, continuo adulescens incredibili virtute superavit: qui consulatum petiit nunquam, factus est consul bis: primum, ante tempus; iterum, sibi suo tempore, reipub. pene serò: qui, duabus urbibus everfis, inimicissimis huic imperio, non modo præsentia, verum etiam futura bella delevit. Quid dicam de moribus facillimis? de pietate in matrem? liberalitate in sorores? bonitate in suos? justitiâ in omnes? Hæc nota sunt vobis. Quàm autem civitati charus fuerit, moerore funeris indicatum

* Gallum.

Socratem.

Scipionis
laus.

Scipionis
mors à tota
Roma de-
plorata.

indicatum est. Quid igitur hunc paucorum annorum accessio juvare potuisset? Senectus enim quamvis non sit gravis (ut memini Catonem anno antè, quam mortuus est, mecum & cum Scipione disserere) tamen aufert eam viriditatem in qua etiam tunc erat Scipio. Quamobrem vita quidem talis fuit, vel fortuna, vel gloria ut nihil posset accedere. Moriendi autem sensum celeritas abstulit: de quo genere mortis difficile dictu est. Quid homines suspicentur, videtis. Hoc tamen vere licet dicere, P. Scipioni, ex multis diebus, quos in vita celeberrimos lætissimosque viderit, illum diem clarissimum fuisse, cum senatu dimisso, domum reductus ad vesperam est à patribus conscriptis, à populi Romani sociis, & Latinis, pridie quam excessit è vita: ut ex tam alto dignitatis gradu ad superos videatur potius, quam ad inferos pervenisse. Neque enim assentior iis, qui hæc nuper disserere cœperunt, cum corporibus simul animos interire; atque omnia morte deleri. Plus apud me antiquorum autoritas valet vel nostrorum majorum, qui mortuis tam religiosa jura tribuerunt: quod non fecissent profectò, si nihil ad eos pertinere arbitrarentur: vel eorum qui in hac terra fuerunt, magnamque Græciam (quæ nunc quidem deleta est, tunc florebat) institutis & præceptis suis erudierunt: vel ejus, qui Apollinis oraculo sapientissimus est judicatus; qui non tum hoc, tum illud, ut in plebisquæ sed idem dicebat semper, animos hominum esse divinos, iisque, cum è corpore excessissent, redditum ad cœlum patere, optimoque & justissimo cuique expeditissimum: quod idem Scipioni videbatur. Qui quidem, quasi præfagiret, perpaucis ante mortem diebus, cum & Philus & Manlius adefsent, & alii plures, tuque etiam, Scævola, mecum venisses, triduum differuit de republica. Cujus disputationis fuit extremum ferè de immortalitate animorum;

nunc.

Quod anima sit immortalis.

Secretis.

*veriora.

Quid sit a-
micitia.

Ex omni-
bus seculis
vix tria
aut quatuor
aut quinque
aut sex
aut septem
aut octo
aut non
aut decem
aut undecim
aut duodecim
aut tredecim
aut quattuordecim
aut quindecim
aut sedecim
aut decem et septem
aut octo et septem
aut septem et septem
aut sex et septem
aut quinque et septem
aut quattuor et septem
aut tres et septem
aut duo et septem
aut unus et septem
aut nullus et septem

rum : quæ se in quiete per visum ex Africano audisse dicebat. Id si ita est , ut optimi cujusque animus in morte facillimè evolet , tanquam è custodia vinculisque corporis : cui sensemus cursum ad deos faciliorem fuisse , quam Scipioni ? Quocirca morere hoc ejus eventu, vereor , nè invidi magis , quam amici sit. Sin autem illa * vereor , ut idem interitus sit animorum & corporum , nec alius sensus maneat : ut nihil boni est in morte , sic certe nihil mali. Sensu enim amisso , sit idem , quasi natus non esset omnino : quem tamen esse natum , & nos gaudemus , & hæc civitas , dum erit , lætabitur. Quamobrem cum illo quidem (ut supra dixi) actum optimè est ; mecum autem incommodius : quem fuit æquius , ut prius introieram in vitam , sic prius exire de vita. Sed tamen recordatione nostræ amicitiae sic fruor , ut beatè vixisse videar , quia cum Scipione vixerim : quocum mihi conjuncta cura de republica & de privata fuit , quocum domus , & militia communis ; & id , in quo est omnis vis amicitiae , voluntatum , studiorum , sententiarum summa consensus. Itaque non tam ista me sapientiae , quam modo Fannius commemoravit , fama delectat , falsa præsertim ; quam quod amicitiae nostræ memoriam spero sempiternam fore : idque mihi eo magis est cordi , quod ex omnibus seculis vix tria aut quatuor nominantur paria amicorum. Quo in genere sperare videor Scipionis amicitiam & Lælii notam posteritati fore. Fan. Istud quidem Lælii , ita necesse est : sed , quoniam amicitiae mentionem fecisti , & sumus otiosi , pergratum mihi feceris , spero item Scævolæ , si , quemadmodum soles de ceteris rebus , cum ex te quærentur , sic de amicitia disputabis , quid sentias , qualem existimes , quæ præcepta des. Scæ. Mihi verò pergratum hoc erit : atque id ipsum cum tecum agere conarer , Fannius antevertit. Quamobrem utrique nostrum gratum admodum

modum feceris, *Lael.* Ego vero non graverer, si mihi
 ipse considerem. Nam & præclara visa res est, & su-
 mus, ut dixit Fannius, otiosi. Sed quis ego sum? aut
 quæ in me est facultas? Doctorum est illa consuetudo,
 eaque Græcorum, ut iis proponatur, de quo dispu-
 tent, quamvis subito. Magnum opus est, egetque ex-
 citatione non parva. Quamobrem, quæ disputari
 de amicitia possunt, ab eis censeo petatis, qui ista
 profitentur. Ego vos hortari tantum possum, ut ami-
 citiam omnibus rebus humanis anteponatis. Nihil
 est enim tam naturæ aptum, tam conveniens ad res
 vel secundas vel adversas. Sed hoc primum sentio, nisi
 in bonis amicitiam esse non posse. Neque id ad vivum
 refeco, ut illi, qui hæc subtilius differunt, fortasse verè
 sed ad communem utilitatem parum. Negant enim
 quenquam virum bonum esse, nisi sapientem. Sit
 sane: sed eam sapientiam interpretantur, quam
 adhuc mortalis nemo est consecutus. Nos autem ea,
 quæ sunt in usu, vitaq; communi, non ea, quæ fin-
 untur, aut optantur, * sperare debemus. Nunquam
 ego dicam C. Fabricium, M. Curium, T. Corunca-
 tum, quos sapientes nostri majores judicabant, ad
 eorum normam fuisse sapientes. Quare sibi habeant
 sapientiæ nomen, & invidiosum, & obscurum; conce-
 dantq; ut hi boni viri fuerint. Nè id quidem facient:
 negabunt id, nisi sapienti, posse concedi. Agamus
 ut pingui Minervâ, ut aiunt. Qui ita se gerunt, ita
 vivunt, ut eorum probetur fides, integritas, æquitas,
 liberalitas; nec sit in eis ulla cupiditas, vel libido; vel
 audacia; sintque magnâ constantiâ, ut hi fuerunt,
 quos modo nominavi: hos viros bonos, ut habiti
 sunt, sic etiam appellandos putemus; qui sequuntur,
 quantum homines possunt, naturam, optimam recte
 vivendi ducem. Sic enim perspicere mihi videor, ita
 viros esse nos, ut inter omnes esset societas quædam:
 major autem, ut quisque proxime accederet, Itaque
 cives

*Amicitia
 omnibus
 rebus hu-
 manis an-
 teponenda.
 Amicitia
 nisi in bonis
 esse non po-
 test, decla-
 rat autē
 qui sint bo-
 ni.*

* spectare.

Pingui Mi-
 nervæ Pro.

*Natura o-
 ptima recte
 vivendi
 dux.*

cives potiores sunt, quam peregrini; & propinquius quam alieni: cum his enim amicitiam natura ipsa preperit, sed ea non satis habet firmitatis. Namque hoc præstat amicitia propinquitati, quod ex propinquitate benevolentia tolli potest, ex amicitia autem non potest. Sublatâ enim benevolentia, amicitia nomen tollitur, propinquitatis manet. Quanta autem amicitia sit, ex hoc intelligi maxime potest, quod ex infinita societate generis humani, quam conciliavit ipsa natura, ita contracta res est, & adducta in angustum, ut omnis charitas aut inter duos, aut inter paucos jungeretur. Est autem amicitia nihil aliud, nisi omnium divinarum humanarumque rerum, cum benevolentia & charitate, summa consensio. Quâ quidem haud scio an, exceptâ sapientiâ, quicquam melius homini sit à diis immortalibus datum. Divitias alii præponunt, bonam alii valetudinem, alii potentiam, alii honores, multi etiam voluptates. Belluarum hoc quidem extremum est: illa autem superiora sunt caduca & incerta, posita non tam in nostris consiliis, quam in fortunæ temeritate. Qui autem in virtute summum bonum ponunt, præclarè illi quidem: sed hæc ipsa virtus amicitiam & gignit, & continet; nec sine virtute amicitia esse ullo pacto potest. Jam virtutem ex consuetudine vitæ, sermonisque nostri interpretemur: nec metiamur eam (ut quidam indocti) verborum magnificentia: virosque bonos eos, qui habentur, numeremus, Paulos, Catones, * Caios, Scipiones, Philos: his communis vita contenta est. Eos autem omittamus, qui omnino nulli quam reperiuntur. Tales igitur inter viros amicitia tantas opportunitates habet, quantas vix quæsi dicere Principio, * cui potest esse vita vitalis (ut ait Ennius) qui non in amici mutua benevolentia contentus quiescat? Quid dulcius, quam haberi, quicum omnia audeas sic loqui, ut tecum? Quis esset tanta

*Amicitia
definitio.*

Sine virtute amicitia esse non potest.

* Gallos.

* qui potest, alias, quis.

fructu

fructus in prosperis rebus, nisi haberes qui illis æquè,
 ac tu ipse, gauderet? Adversas verò res ferre difficile
 esset sine eo, qui illas gravius etiam, quam tu, fer-
 ret. Denique cæteræ res, quæ expetuntur, opportu-
 næ sunt singulæ rebus fere singulis: divitiæ, ut utare;
 opes, ut colare; honores, ut laudare; voluptates, ut
 gaudeas; valetudo, ut dolore careas; & muneribus
 ungare corporis. Amicitia plurimas res continet;
 quoquò te verteris, præstò est; nullo loco excluditur;
 nunquam intempestiva, nunquam molesta est. Itaq;
 non aqua, non igni, non aere (ut aiunt) pluribus
 locis utimur, quam amicitia. Neque ego nunc de
 vulgari aut de mediocri, quæ tamen ipsa delectat, &
 prodest sed de vera & perfecta loquor; qualis eorum,
 qui pauci nominantur, fuit. Nam & secundas res
 splendidiore facit amicitia, & adversas partiens,
 communicansque leviores. Cumq; plurimas & ma-
 ximas commoditates amicitia contineat, tum illa
 nimirum præstat omnibus, quòd bona spe prælu-
 cet in posterum, nec debilitari animos, aut cadere
 patitur. Verum enim amicum qui intuetur tan-
 quam exemplar aliquod intuetur sui. Quocirca &
 absentes adsunt; & egentes abundant; & imbecilles
 valent; & quòd difficilius dictu est, mortui vivunt:
 tantus eos honos, memoria; desiderium prosequitur
 amicorum. Ex quo illorum beata mors videtur, ho-
 rum vita laudabilis. Quod si eximeris ex natura re-
 rum benevolentia conjunctionem; nec domus ulla,
 nec urbs stare poterit; nec agri quidem cultus per-
 manebit. Id si minus intelligitur, quanta vis amicitia
 concordiaq; sit: ex dissentionibus atque ex discor-
 diis percipi potest. Quæ enim domus tam stabilis,
 quæ tam firma civitas est, quæ non odiis atque
 dissidiis funditus possit everti? Ex quo, quantum
 boni sit in amicitia, judicari potest. Agrigentinum
 quidem doctum quendam virum, carminibus Græcis
 vatici-

*Amicitia
 aque ne-
 cessaria ac
 clementia.*

*Omnia sine
 amicitia
 corrumpunt.*

*Empedocles, Agri-
genus
poeta, dice-
bat, Omnes
res, &
mundum
totum con-
stare ex a-
micitia.
M. Pacu-
vii trage-
dia de Ore-
ste & Py-
lade.*

vaticinatum ferunt; quæ in rerum natura, totoque mundo constarent, quæque moverentur, ea contrahere amicitiam, dissipare discordiam. Atque hoc quidem omnes mortales & intelligunt, & reproba-
Itaq; si quando aliquod officium existit amici in periculis aut adeundis, aut cummunicandis; quis est, qui id non maximis efferat laudibus? Qui clamores totâ caveâ nuper, hospitis, & amici mei M. Pacuvii fuerunt in nova fabula, cum, ignorante rege uter eorum esset Orestes, Pylades Orestem se esse diceret, ut pro illo necaretur; Orestes autem, ita ut erat, Orestem se esse perseveraret? Stantes plaudebant in re ficta: quid arbitramur in vera fuisse facturos? Facile indicabat ipsa natura vim suam; cum homines, quod facere ipsi non possent, id recte fieri in altero judicarent. Haftenus mihi videor de amicitia, quid sentirem, potissimè dixisse: siqua præterea sunt (credo autem esse multa) ab iis, si videbitur, qui ista disputant, quæritote. *Fan.* Nos autem à te potius; quanquam etiam ab istis sæpe quæsi, & audiui, non invitus equidem: sed aliud quoddam expetimus filum orationis tuæ. *Scæv.* Tum magis id diceres, Fanni, si nuper in hortis Scipionis, cum est de republica disputatum, affuisses: qualis tum patronus justitiæ fuit contra accuratam orationem Philî! *Fan.* Facile id quidem fuit, justitiam justissimo viro defendere. *Scæv.* Quid amicitiam? nonne facile ei erit, qui ob eam, summâ fide, constantiâ, justitiâque servatam, maximam gloriam ceperit? *Lal.* Vim hoc quidem est afferre. Quid enim refert, quâ me ratione cogatis? Cogitis certe. Studiis enim generorum, præsertim in re bona, cum difficile est, tum ne æquum quidem obistere. Sæpissime igitur mihi de amicitia cogitanti, maximè illud considerandum videri solet, num propter imbecillitatem atq; inopiam desideranda sit amicitia; ut in dandis, recipiendisque meritis, quod quisque minus per se

posset, id acciperet ab alio, vicissimque redderet: in esset hoc quidem proprium amicitiae; sed antiquior, & pulchrior, & magis à natura ipsa profecta alia causa esset. Amor enim, ex quo amicitia est nominata, princeps est ad benevolentiam conjungendam. Nam utilitates quidem etiam ab iis percipiuntur sceleris, qui simulatione amicitiae coluntur, & observantur causâ temporis. In amicitia autem nihil fictum, nihil simulatum; & quicquid in ea est, id verum & voluntarium est. Quapropter à natura mihi videtur potius, quam ab * imbecillitate, orta amicitia, & applicatione magis animi cum quodam sensu amandi, quam cogitatione, quantum illa res utilitatis esset habitura. Quod quidem quale sit, etiam in bestiis quibusdam animadverti potest; quæ ex se natos ita amant ad quoddam tempus, & ab iis ita amantur, ut facile eorum sensus appareat. Quod in homine multò est evidentius. Primum ex ea charitate, quæ est inter natos & parentes; quæ dirimi, nisi detestabili scelere, non potest. Deinde, cum similis sensus extitit amoris, si aliquem nati sumus, cujus cum moribus & naturâ congruamus, quod in eo quasi lumen aliquod probitatis & virtutis perspicere videamur. Nihil enim amabilius virtute, nihil quod magis alliciat homines ad diligendum, quippe cum propter virtutem & probitatem, eos etiam, quos nunquam vidimus, quodam modo diligimus. Quis est, qui C. Fabricii. M. Curi, cum charitate aliqua & benevolentia, memoriam non usurpet, quos nunquam viderit? Quis autem est, qui Tarquin. Superbum, qui Sp. Cassium, Sp. Melium non oderit? Cum duobus ducibus de imperio in Italia decertatum est, Pyrrho & Annibale. Ab altero, propter probitatem ejus, non nimis alienos animos habemus. Alterum, propter crudelitatem ejus, semper hæc civitas oderit. Quod si tanta vis probitatis est, ut eam vel in eis, quos nunquam vidimus, vel, quod

*Antiquior,
id est, nobi-
lior.*

*Amicitia
à natura
potius, quàm
ab imbecil-
litate orta.
*indigen-
tia.*

* *Aliàs, ut
quisque
minimum
valetudi-
nis in se.*

*Non esse
facieran-
dum bene-
ficium.
Amicitia
non spe
mercedis,
sed ex fru-
ctu amoris
expetenda
est.*

quod majus est, in hoste etiam diligamus : quid mi-
rum, si animi hominum moveantur, cum eorum
quibuscum usu conjuncti esse possunt, virtutem &
bonitatem perspicere videantur ? Quamquam confir-
matur amor & beneficio accepto, & studio perspecto
& consuetudine adjunctâ : quibus rebus ad illum pri-
mum motum animi & amoris adhibitis, admirabilis
quædam exardescit benevolentia magnitudo : quan-
tissimi putant ab imbecillitate proficisci, ut sit per-
quam quisque assequatur, quod desideret ; humilem
sane relinquunt, & minimè generosum, ut ita di-
cam, ortum amicitia, quam ex inopia atque indige-
gentia natam volunt. Quod si ita esset, ut quisque
minimum in se esse arbitraretur, ita ad amicitiam
esset aptissimus : quod longe secus est. Ut enim
quisque sibi plurimum confidit, & ut quisque maxime
virtute & sapientiâ sic munitus est, ut nullo egeat
suaque omnia in seipso posita judicet ; ita in amicitia
expetendis colendisque maxime excellit. Quis enim ?
Africanus erat indigens mei ? Minimè hercle.
Ac ne ego quidem illius : sed ego admiratione qua-
dam virtutis ejus, ille vicissim opinione fortassis
nonnullâ, quam de meis moribus habebat, me
dilexit : auxit benevolentiam consuetudo. Sed quam
quam utilitates multæ & magnæ consecutæ sumus,
non sunt tamen ab earum spe causæ diligendi profes-
sionis. Ut enim benefici liberalesque sumus, non
exigamus gratiam (neque enim beneficium foenera-
mur, sed naturâ propensi ad liberalitatem sumus) sed
amicitiam, non spe mercedis adducti, sed, quod omni-
nis ejus fructus in ipso amore inest, expetendam per-
sequimur. Ab iis, qui pecudum ritu ad voluptatem omnia
referunt, longe dissentimus. Nec mirum : nihil enim
enim altum, nihil magnificum ac divinum suspicari
possunt, qui suas omnes cogitationes abjecerunt
rem tam humilem, tamque contemptam. Quamobrem

hos quidem ab hoc sermone removeamus : ipsi
tem intelligamus , à natura gigni sensum diligendi,
& benevolentiae charitatem , factâ significatione pro-
pitatis. Quam qui appetiverunt , applicant sese , &
propius admovent , ut & usu ejus , quem diligere cœ-
perunt fruantur , & moribus ; sintque pares in amo-
re , & æquales , propensioresque ad bene merendum ,
quam ad repescendum. Atque hæc inter eos sit ho-
nesta certatio. Sic & utilitates ex amicitia maximæ
apiuntur , & erit ejus ortus à natura , quam ab imbe-
cillitate , & gravior , & verior. Nam si utilitas amici-
tias conglutina-ret , eadem commutata dissolveret. Sed
quia natura mutari non potest , idcirco veræ amicitiae
perpetuæ sunt. Ortum quidem amicitiae videtis ,
nisi quid adhuc fortè vultis. *Fan.* Tu verò perge
teli : pro hoc enim , qui minor est natu , meo jure
respondeo. *Stav.* Rectè tu quidem : quamobrem
judicamus.

*Sicut na-
tura mu-
tari non
potest ; ita
amicitia,
quæ à na-
tura est,
perpetuo
durat.*

Lalius.

Audite verò optimi viri ea , quæ sæpissime inter
me & Scipionem de amicitia diserebantur :
quanquam ille quidem nihil difficilius esse dicebat ,
quam amicitiam usque ad extremum vitæ diem per-
manere. Nam , vel ut non idem expediret utrique ,
incidere sæpe ; vel ut de repub. non idem sentirent :
mutari etiam mores hominum sæpe dicebat , alias
adversis rebus , aliàs ætate ingravescente. Atque ea-
rum rerum exemplum similitudine capiebat ine-
ntis ætatis : quod summi puerorum amores sæpe
cum prætexta * & toga deponerentur. Sin autem
ad adolescentiam perduxissent , dirimi tamen inter-
tum contentione . * vel luxuriæ , vel conditionis , vel
commodi alicujus quod idem adipisci uterq ; non pos-
set. Quod si qui longius in amicitia provec-ti essent ,
tamen sæpe labefactari , si in honoris contentione in-
ci-

*Nihil diffi-
cilius.
quàm ami-
citiā us-
que ad ex-
tremum
vitæ diem
permanere.
* sumpta
toga.
* vel ux-
oris condi-
tionis , vel
&c.*

*Nulla ma-
jor pestis
in amicitia
quam pecu-
niae cupidi-
tas.*

*Quatenus
amor in a-
micitia
progredi
debeat.
* Viscelli-
num.*

** Lænati.
Deprecari,
id est, à se
crimen re-
movere.*

*Nefaria
vox C. Blossi-
fii.*

incidissent. Pestem enim majorem esse nullam
amicitiis, quam in plerisque pecuniæ cupiditatem;
optimis quibusque honoris certamen, & gloriæ:
quo inimicitias maximas sæpe inter amicissimos ex-
titisse. Magna etiam dissidia, & plerumq; justa nasci
cum aliquid ab amicis quod rectum non esset, postu-
laretur; ut aut libidinis ministri, aut adjutores essent
ad injuriam. Quod qui recusarent, quamvis honeste
id facerent, jus tamen amicitiae deferere arguerentur
ab iis, quibus obsequi nollent: illos autem, qui quicquid
vis ab amico auderent postulare, postulatione ipsorum
profiteri omnia se amici causâ esse facturos: eorum
querela inveterata, non modò familiaritates extingui
solere, sed etiam odia gigni maxima atque sem-
piterna. Hæc ita multa, quasi fata, impendere ami-
citiis, ut omnia subterfugere non modò sapientiæ, sed
etiam felicitatis diceret sibi videri. Quamobrem illud
primum videamus, si placet quatenus amor in ami-
citia progredi debeat. Num, si Coriolanus habuit
amicos, ferre contra patriam arma illi cum Corio-
lano debuere? Num * Buscelinum amici regnum ap-
petentem, num Sp. Melium juvare debuerunt? Ti-
berium quidem Gracchum, rempub. vexantem, à Q.
Tuberone, æqualibusque amicis derelictum videba-
mus. At C. Blossius Cumanus, hospes familiæ ve-
stræ, Scævola, cum ad me, qui aderam * cum Lænate
& Rupilio consulibus in consilio, deprecatum venis-
set; hanc, ut sibi, ignoscerem, causam afferebat, quod
ranti Tib. Gracchum fecisset, ut, quicquid ille vellet,
sibi faciendum putaret. Tum ego, Etiamne, inquam,
si te in capitolium faces ferre vellet? Nunquam, in-
quit, voluisset id quidem: sed, si voluisset, paruissem.
Videtis quam nefaria vox: & hercle ita fecit, vel plus
etiam, quam dixit. Non enim paruit ille Tiberio
Gracchi temeritati, sed præfuit: nec se comitem illi
us furoris, sed ducem præbuit. Itaque hac amentia
quæstio-

quæstione novâ perterritus, in Asiam profugit, ad hostes se contulit, poenas reipublicæ graves justasque persolvit. Nulla est igitur excusatio peccati, si amici causâ peccaveris. Nam, cum conciliatrix amicitie virtutis opinio fuerit, difficile est amicitiam manere, si à virtute defeceris. Quod si rectum statuerimus, vel concedere amicis quicquid velint, vel impetrare ab amicis quicquid velimus, perfectâ quidem sapientia * si sumus, nihil habeat res vitii: sed loquimur de iis amicis, qui ante oculos sunt, quos videmus, aut de quibus memoriam accepimus, aut quos novit vita communis. Ex hoc numero nobis exempla sumenda sunt, & eorum quidem maximè, qui ad sapientiam proximè accedunt. Vidimus * Paulum Æmilium, C. Luscinius familiarem fuisse (sic à patribus accepimus) bis unâ consules, & collegas in censura tum etiam cum iis & inter se conjunctissimos fuisse M. Curium, & T. Coruncanium, memorie * traditum est. Igitur ne suspicari quidem possumus, quenquam horum ab amico quippiam contendisse, quod contra fidem, contra jusjurandum, contra rempub. esset: nam hoc quidem in talibus viris quid attinet dicere? si contendisset, scio impetraturum non fuisse, cum illi sanctissimi viri fuerint. Equè autem nefas sit, tale aliquid & facere rogatum, & rogare. At verò Tiberium Gracchum sequebantur C. Carbo, C. Cato, & minimè tunc quidem Caius frater, nunc idem acerrimus * inimicus.

HÆc igitur prima lex in amicitia fanciatur, ut neque rogemus res turpes, nec faciamus rogati. Turpis enim excusatio est, & minimè accipienda, cum in cæteris peccatis, tum si quis contra rempub. se amici causâ fecisse fateatur. Etenim eo loco. Fanni & Scævola, locati sumus, ut nos longè prospicere oporteat futuros casus reipub. Deflexit enim jam aliquantulum de spatio curriculoque consuetudo majorum

Nulla est excusatio peccati si amici causâ peccaveris.

** sumus, si nihil.*

** Papum.*

** proditum*

** hostis,*

Prima lex in amicitia, ut neque rogemus res turpes, nec faciamus rogati

* quoquo
modo po-
tuimus.

* alias, in-
vidiam.

jorum. Tib. Gracchus regnum occupare conatus est, vel regnavit is quidem paucos menses. Nunquid simile pop. Rom. audierat, aut viderat? Hunc etiam post mortem secuti amici, & propinqui, quid in P. Scipionem Nasicam effecerint, sine lacrymis non queo dicere. Nam Carbonem * quoque quem modo posuimus, propter recentem poenam Tib. Gracchi sustinimus. De C. Gracchi autem tribunatu quid expectem, non libet augurari. Serpit enim deinde res, quae proclivis ad perniciem, cum semel coepit, labitur. Videtis in tabella jam antè, quanta sit facta labe, primò Gabinia lege; biennio autem post, Cassia. Videre jam videor pop. Rom. à senatu disjunctum, multitudinisque arbitrio res maximas agi. Plures enim discent, quemadmodum hæc fiant, quam quemadmodum his restatur. Quorsum hæc? Quia sine sociis nemo quicquam tale conatur. Præcipiendum est igitur bonis, ut si in ejusmodi amicitias ignari casu aliquo inciderint, nè existiment ita se alligatos, ut ab amicis in magna re aliqua in rempub. peccantibus non discedant. Improbis autem poena statuenda est; nec minor verò illi, qui secuti erunt alterum, quam iis qui ipsi fuerint impietatis duces. Quis clarior in Græcia Themistocle? quis potentior, qui, cum imperator bello Persico servitute Græciam liberasset, propterque invidiam in exilium missus esset, ingratis patriæ * injuriam non tulit, quam ferre debuit. Fecit idem quod xx annis antè apud nos fecerat Coriolanus. His adjutor contra patriam inventus est nemo; itaque mortem sibi uterque conscivit. Quare talis improborum consensus, non modo excusatione amicitiae tegenda non est, sed potius omni supplicio vindicanda: ut nè quis sibi concessum putet, amicum bellum patriæ inferentem sequi. Quod quidem, ut res coepit ire, haud scio, an aliquando futurum sit. Mihi autem non minori curæ est, qualis resp. post mortem meam futura sit, quam qualis hodie sit.

Hæc

HÆc igitur prima lex amicitiae sancitur, ut ab amicis honesta petamus, amicorum causam honesta faciamus: neque expectemus quidem, dum rogemur; sed studium semper adsit, cunctatio absit; consilium verò dare gaudeamus liberè. Plurimum in amicitia amicorum bene suadentium valeat autoritas: eaque adhibeatur ad monendum non modò aperte, sed etiam acriter, si res postulabit; & autoritati adhibere pareatur. Nam quibusdam, quos audio sapientes fuisse habitos in Græcia, placuisse opinor mirabilia quædam (sed nihil est, quod illi non persequantur suis argutis) Partim fugiendas esse nimias amicitias, ne necesse sit, unum sollicitum esse pro pluribus: Satis superque esse sibi suarum cuique rerum curam; alienis nimis implicari molestam esse: Commodissimum esse, quàm laxissimas habenas habere amicitiae, quas vel adducas, cum velis, vel remittas. Caput enim esse ad beatè vivendum securitatem; quâ frui non possit animus, si tanquam parturiat unus pro pluribus. Alios autem dicere aiunt etiam multò inhumanius: (quem locum breviter perstrinxi paulò ante) Præsidii, adjumentique causam, non benevolentiae, neque charitatis, amicitias esse expetendas. Itaque, ut quisque minimum firmitatis habeat, minimumque virium, ita amicitias appetere maxime. Ex eo fieri, ut mulierculæ magis amicitiarum præsidia quærant, quam viri; & inopes, quàm opulenti; & calamitosi, quam ii qui putantur beati. O præclaram sapientiam! Solem enim è mundo tollere videntur, qui amicitiam è vita tollunt: quâ à diis immortalibus nihil melius habemus, nihil jucundius. Quæ est enim ista securitas? specie quidem blanda, sed re ipsâ multis locis repudianda est. Neque enim est consentaneum, ullam honestam rem, actionemve, ne sollicitus sis, aut non suscipere, aut susceptam deponere. Quod si curam fugimus, virtus fugienda est, quæ

Honestà ab amicis petenda; non nisi honesta amicorum causâ faciendâ.

Solem è mundo tollere videntur, qui amicitiam è vita tollunt.

*Proprium
animi bene
constituti.*

* cur.

Stoici.

*Morum si-
milisudo
amicitiam
contrahit :
ἁμαιοῦ ὁ-
μοίᾳ φίλον*

necesse est, cum aliqua cura res sibi contrarias aspernetur, atque oderit; ut bonitas malitiam, temperantia libidinem, ignaviam fortitudo. Itaque videas rebus injustis justos maximè dolere, imbecilibus fortes, flagitiosis modestos. Ergo hoc proprium est animi bene constituti, & lætari bonis rebus, & dolere contrariis. Quamobrem si cadit in sapientem animi dolor (qui profectò cadit, nisi ex ejus animo extirpata humanitatem arbitremur) quæ causa est, * ut amicitiam funditus tollamus è vita, ne aliquas propter eam suscipiamus molestias? Quid enim interest, motu animi sublato, non dico inter pecudem & hominem, sed inter hominem & saxum, aut truncum, aut quidvis generis ejusdem? Neque enim sunt isti audiendi, qui virtutem duram, & quasi ferream esse volunt: quæ quidem est tum multis in rebus, tum in amicitia, tenera atque tractabilis, ut & bonis amicis quasi diffundatur, & incommodis contrahatur. Quamobrem angor iste, qui pro amico sæpe capiendus est, non tantum valet, ut tollat è vita amicitiam: non plus, quam ut virtutes, quia nonnullas curas & molestias afferunt, repudientur. Cum autem contrahatur virtus amicitiam (ut supra dixi) si qua significatio virtutis eluceat, ad quam se similis animus applicet, & adjungat: id cum contingit, amor ibi exoriatur necesse est. Quid enim tam absurdum, quam delectari multis inanibus rebus, ut honore, ut gloria, ut ædificio, ut vestitu cultuque corporis: animo autem virtute prædito, eo, qui vel amare, vel (ut ita dicam) redamare possit, non admodum delectari? nihil est enim remuneratione benevolentia, nihil vicissitudine studiorum officiorumque jucundius. Quod si etiam illud addimus, quod recte addi potest, nihil esse, quod ad se rem ullam tam alliciat, & tam attrahat, quam ad amicitiam similitudo: concedatur profectò verum esse, ut bonos boni diligant, adsciscantque sibi quasi

pro-

propinquitate conjunctos, atque naturā: nil est enim appetentius similium sui, nihil rapacius, quam natura. Quamobrem hoc quidem, Fanni & Scævola, constat (ut opinor) bonis inter bonos quasi necessariam benevolentiam esse: qui est amicitiae fons, à natura constitutus. Sed eadem bonitas etiam ad multitudinem pertinet: non est enim inhumana virtus, neque immanis, neque superba; quæ etiam populos uniuersos tueri, eisque optimè consulere soleat: quod non faceret profecto si à charitate vulgi abhorreret. Atque etiam mihi quidem videntur, qui utilitatis causā fingunt amicitias, amabilissimum nōdum amicitiae tollere. Non enim tam utilitas, parta per amicum, quam amici amor ipse delectat: tūmque illud sit, quod ab amico est profectum, jucundum, si cum amore & studio est profectum. Tantūmque abest, ut amicitiae propter indigentiam colantur, ut ii, qui opibus, & copiis, maximèque virtute præditi, in qua plurimum est præsidii, minimè alterius indigent, liberalissimi sint, & beneficentissimi. Atque haud scio, an nē opus sit quidem, nihil unquam omnino deesse amicis. Ubi enim studia nostra viguissent, si nunquam studio, nunquam consilio, nunquam operā nostrā nec domi, nec militiæ Scipio eguisset? Non igitur utilitatem amicitia, sed utilitas amicitiam consequuta est. Non ergo erunt homines diuitiis affluentes, audiendi, si quando de amicitia, quam nec usu, nec ratione habent cognitam, disputabunt. Nam quis est (proh deūm fidem atque hominum!) qui velit, ut neque diligat quenquam, nec ipse ab ullo diligatur, circumfluere omnibus copiis, atque in omnium rerum abundantia vivere? Hæc enim est tyrannorum vita; nimirum in qua nulla fides, nulla caritas, nulla stabilis benevolentiae potest esse fiducia: omnia semper suspecta atque sollicita sunt; nullus locus est amicitiae. Quis enim aut eum diligat,

*Tyrannorum
vita qualis.*

*In adver-
sis cognos-
cuntur
amici.*

*Fortuna
cæca.*

*Inspiente
fortunato
nihil ino-
lerabilis.
* fieri.
* indulgere
† cum.*

*Melius
laudabili-
usque est
amicos,
quàm di-
vitiis pa-
rare.
|| quodque*

*Quid sint
in amicitia
fines.*

quem metuit, aut eum, a quo se metui putat? Con-
luntur tamen simulatione amicitiae duntaxat ad
tempus, quòd si fortè (ut fit plerumque) ceciderint
tum intelligitur, quàm fuerint inopes amicorum.
Quod Tarquinius dixisse ferunt tum, cum exul es-
set. Se intellexisse, quos fidos amicos habuisset, quòd-
que infidos, cum jam neutris gratiam referre posset.
Quanquam miror, in illa superbia & importunitate,
si quenquam habere potuit. Atque ut huius, quem
dixi, mores, veros amicos parare non potuere: sic
multorum opes præpotentium excludunt amicitias
fideles. Non enim solum ipsa fortuna cæca est, sed
eos etiam plerumque efficit cæcos quos complecti
est. Itaque illi effertur fastidio fere, & contuma-
ciâ: neque quicquam insipiente fortunato intolera-
bilis * dari potest. Atque hoc quidem videre licet,
eos qui antea commodis fuerunt moribus, imperio
potestate, prosperis rebus immutari, spernique ab-
yeteres amicitias, & * indulgeri novis. Quid autem
stultius quàm, * ut plurimum copiis, facultatibus, opi-
bus possint, cætera parare, quæ parant, pecuniam,
equos, famulos, vestes egregias, vasa pretiosa; ami-
cos non parare, optimam & pulcherrimam vitæ (ut
itâ dicam) suppellectilem? Etenim cætera cum parant,
cui parent nesciunt, nec cujus causâ laborent. Eius
enim est istorum || quicquid est, qui vincit viribus;
amicitiarum sua cuique permanet stabilis & certa
possessio ut, etiamsi illa maneant, quæ sunt quasi do-
na fortunæ, tamen vita inculta, & deserta ab amicis
non possit esse jucunda. Sed hæc hætenus. Consi-
tuendi autem sunt, qui sint in amicitia fines, & quasi
termini deligendi. De quibus tres video sententias
ferri, quarum nullam probò: Unam, ut eodem modo
erga amicum affecti simus, quo erga nosmetipsos.
Alteram, ut nostrâ in amicos benevolentia illorum
erga nos benevolentia pariter æqualiterque respon-
deat:

deat : Tertiam, ut, quanti quisque se ipse facit, tanti fiat ab amicis. Harum trium sententiarum nulli prorsus assentior. Nec enim illa prima vera est, ut quemadmodum in se quisque, sic in amicum sit animatus. Quam multa enim, quæ nostrâ causâ nunquam faceremus, facimus causâ amicorum ! precari ab indigno, supplicare, tum acerbius in aliquem invehi, insectarique vehementius : quæ in nostris rebus non satis honestè, in amicorum fiunt honestissimè. Multæ quoque res sunt, in quibus de suis commodis viri boni multa detrahunt, detrahisque patiuntur, ut iis amici potius, quàm ipsi, fruantur. Altera sententia est, quæ definit amicitiam paribus officiis ac voluntatibus. Hoc quidem est nimis exigue & exiliter ad calculos revocare amicitiam, ut par sit ratio acceptorû, & datorum. Ditior mihi & affluentior videtur esse vera amicitia: nec observare strictè, nè plus reddat, quàm acciperit. Neque enim verendum est, nè quid excidat, aut nè quid in terram defluat aut nè plus æquo quid in amicitia congeratur. Tertius verò ille finis deterrimus, ut, quanti quisque se ipse faciat, tanti fiat ab amicis. Sæpe enim in quibusdam aut animus abjectior est, aut spes amplificandæ fortunæ fractior. Non est igitur amici, talem esse in eum, qualis ille in se est : sed * potius eniti, & efficere, ut amici jacentem animum excitet, inducâtque in spem cogitationemque meliorem. Alius igitur finis veræ amicitia constitutendus est, si prius, quid maximè reprehendere Scipio solitus sit, edixero. Negabat ullam vocem inimiciorem amicitia potuisse reperiri, quàm ejus, qui dixisset, Itâ amare oportere, ut si aliquando esset ofusus. Nec verò se adduci posse, ut hoc (quemadmodum putaretur) à Biante dictum esse crederet, qui sapiens habitus esset unus è septem : sed impuri cujusdam, & ambitiosi, aut omnia ad suam potentiam revocantis esse sententiam. Quonam enim

* potius de bet eniti.

Ὅτι δὲ φιλεῖν αἰς μισοῦσιν, ἀλλὰ μάλ' ἴσως μισοῦν αἰς φιλοῦσιν ; Arist. Rhet

modo quisquam amicus ejus esse poterit, ejus se putabit inimicum, esse posse? Quin etiam necesse erit cupere, & optare, ut quam sapissime peccet amicus, quo plures det sibi tanquam ansas ad reprehendendum. Rursum autem rectè factis, commodisque amicorum necesse erit angi, dolere, invidere. Quare hoc quidem præceptum, cujuscunque est, ad tollendam amicitiam valet. Illud potius precipiendum fuit, ut eam diligentiam adhiberemus in amicitiiis comparandis, ut nè quando amare inciperemus eum, quem aliquando odisse possemus. Quin etiam si minus felices in deligendo fuissetemus; ferendum id Scipio potius, quam inimicitiarum tempus cogitandum, putabat. His igitur finibus utendum arbitror, ut, cum emendati mores amicorum sint, tum sit inter eos omnium rerum, consiliorum, & voluntatum sine ulla exceptione communitas: ut etiam, si qua fortuna acciderit, ut minus justæ amicorum voluntates adjuvandæ sint, in quibus eorum aut de capite agatur, aut fama, declinandum sit de via, modò nè summa turpitudine sequatur. Est enim, quatenus amicitia dari venia possit. Nec verò negligenda est fama: nec mediocre telum ad res gerendas existimare oportet benevolentiam civium; quam blanditiis & assentationibus colligere turpe est. Virtus, quam sequitur charitas, minimè repudianda est. Sed sæpe (redeo enim ad Scipionem, cujus omnis sermo erat de amicitia) querebatur, quòd in omnibus rebus homines diligentiores essent: capras & oves quot quisque haberet, dicere posse; amicos quot haberet, non posse dicere: & in illis quidem parandis curam adhibere; in amicis eligendis negligentes esse; nec habere quasi signa quædam & notas, quibus eos, qui ad amicitiam essent idonei, judicarent. Sunt igitur firmi, & stabiles, & constantes eligendi: cujus generis est magna penuria;

*Quoniamque
amicitia
producen-
da sit.*

us se, & judicare difficile est sanè, nisi expertum. Ex-
 ecelle-riendum autem est in ipsa amicitia: ita præcurrit
 eccel-amicitia judicium, tollitque experiendi potestatem.
 epre-igitur prudentis sustinere, ut † cursum, sic impetū
 nmo-enevolentia, quo utamur, quasi † aquis tentatis,
 dere-amicitiis, aliquā parte periclitatis moribus ami-
 t, ad-orum. Quidam sæpe in parva pecunia perspiciuntur,
 vien-quam sint leves: quidam autem quos parva
 nici-movere non potuit, cognoscuntur in magna. Si
 emus-vero erunt aliqui reperti, qui pecuniam preferre
 tiam-amicitiæ sordidum existiment: ubi eos inveniemus,
 m id-qui honores, magistratus, imperia, potestates, opes,
 tan-amicitiæ non anteponat; ut, cum ex altera parte
 ror,proposita hæc sint, ex altera † vis amicitia, non mul-
 nter-tila malint? Imbecilla enim † natura est ad con-
 fine-temnendam potentiam: quam etiamsi, neglectâ a-
 rtu-amicitiâ, consecuti sunt, excusatum iri se arbitrantur,
 ates-quia non sine magna causa sit neglecta amicitia.
 pite-Itaque veræ amicitia difficillimè reperiuntur in iis,
 ne-qui in honoribus, reque publica versantur. Ubi enim
 nus-illum invenias, qui honorem amici anteponat suo?
 est-Quid? (hæc ut omittam) quam graves, quam diffi-
 sti-ciles plerisque videntur calamitatum societates! ad
 an-quas, non est facilè inventus, qui descendat. Quan-
 ir-quam Ennius rectè,

Amicus certus in re incerta cernitur.

Tamen hæc duo, lævitatæ & infirmitatis plerosque
 convincunt: aut si in bonis rebus contemnunt ami-
 cos, aut si in malis deserunt. Qui igitur utraque in re
 gravem constantem, stabilem se in amicitia præsti-
 terit, hunc ex maximè raro hominum genere judi-
 care debemus, & penè divino. Firmamentum autem
 stabilitatis constantiaque ejus, quam in amicitia
 quærimus fides est. Nihil enim stabile est, quod
 infidum est. Simplicem præterea & communem,
 & consentientem, † & qui rebus iisdem moveatur, e-

*Difficile est
 amicum fi-
 dum &
 constantem
 invenire.
 † Cursum,
 † Equis
 tempera-
 tis.*

*† Jus.
 † Aliam,
 humana
 natura.*

*Graves
 pierisque
 videntur
 calamita-
 rum socie-
 tates.*

*Fides, sta-
 bilis ami-
 citia fun-
 damentum
 † Alios, id
 est, qui re-
 bus.*

ligi

† Oblatis.

† Ingenui

*Tristitia &
severitas
abesse de-
bent ab
amicitia,*

*Novi ami-
ci non sunt
veteribus
anteponen-
di.*

*Notandū
proverbiū.*

ligi par est: quæ omnia pertinent ad fidelitatem. Neg-
enim fidum potest esse multiplex ingenium, & tortu-
osum: neque vero, qui non iisdem rebus movetur,
& natura consentit, aut fidus, aut stabilis potest esse.
Addendum eodem est, ut ne criminibus aut inferen-
dis delectetur amicus, aut credat † illatis: quæ omnia
pertinent ad eam, quam jamdudum tracto, con-
stantiam. Ita sit verum illud, quod initio dixi, Ami-
citiam nisi inter bonos esse non posse. Est enim bo-
ni viri (quem eundem sapientem licet dicere) hæc
duo tenere in amicitia. Primum, ne quid fictum sit,
neve simulatum: Aperte enim vel odisse, magis † in-
genuum est, quam fronte occultare sententiam. De-
inde, non solum ab aliquo illatas criminationes re-
pellere, sed ne ipsum quidem esse suspiciosum, sem-
per aliquid existimantem ab amico esse violatum.
Accedat huc suavitas quædam oportet sermonum,
atque morum, haudquaquam mediocre condimen-
tum amicitia. Tristitia autem, & in omni re severi-
tas absit. Habet illa quidem gravitatem, sed amicitia
remissior esse debet, & liberior, & dulcior, & ad
omnem comitatem facilitatemque proclivior. Exi-
stât autem hoc loco quædam quæstio subdifficilis;
Nunquando amici novi, non indigni amicitia, vete-
ribus sint anteponendi; ut equis vetulis, teneros an-
teponere solemus. Indigna homine dubitatio. Non
enim amicitiarum esse debent, sicut aliarum rerum,
satietates. Veterimarum quæque (ut ea vina, quæ ve-
tustatem ferunt) esse debent suavissimæ: verumque
illud est, quod vulgò dicitur: Multos modios salis
simul edendos esse, ut amicitia munus expletum
sit. Novitates autem, si spem afferunt, ut tanquam
in herbis non fallacibus fructus appareat, non sunt
illæ quidem repudiandæ: vetustas tamen suo loco
conservanda est: Maxima est enim vis vetustatis
& consuetudinis. Atqui in ipso equo (cujus modò
mentio-

mentionem feci) si nulla res impediatur, nemo est, qui non eo, quo consuevit, libentius utatur, quam interfecto & novo. Nec modò in hoc, quod est animal, sed in iis etiam, quæ sunt inanimata, consuetudo valet: cum locis etiam ipsis montuosis delectemur, & sylvestribus, in quibus diutius commorati sumus. Sed maximum est in amicitia, Superiorem parem esse inferiori. Sæpè enim excellentiæ quædam sunt: qualis erat Scipionis, in nostro (ut ita dicam) grege. Nunquam se ille Philo, nunquam † Rutilio, nunquam Mummius ante posuit, nunquam inferioris ordinis amicus: Q. verò Maximum fratrem, egregium virum, omnino sibi nequaquam parem, quod is anteibat ætate, tanquam superiorem colebat; suosque omnes per se esse posse ampliores volebat. Quod faciendum, imitandumque est omnibus; ut, si quam præstantiam virtutis, ingenii, fortunæ consecuti sunt, impertiant eam suis, communicentque cum proximis: ut, si parentibus nati sint humilibus, si propinquos habeant imbeciliores vel animo, vel fortunâ, eorum augeant opes, eisque honori sint & dignitati: ut in fabulis, qui aliquandiu, propter ignorantiam stirpis & generis, in famulatu fuerint, cum cogniti sunt, & aut deorum, aut regum filii inventi, retinent tamen charitatem in pastores, quos patres suos multos annos esse duxerunt. Quod quidem est multò profectò magis in veris patribus certisque faciendum. Fructus enim ingenii, & virtutis, omnisque præstantiæ tum maximè capitur, cum in proximum quemque confertur. Ut igitur ii, qui sunt in amicitia conjunctionisque necessitudine superiores, exæquare se cum inferioribus debent: sic inferiores dolere non debent, se à suis amicis aut ingenio, aut fortunâ, aut dignitate superari. Quorum plerique aut queruntur semper aliquid, aut etiam exprobrant: quodque magis, si aliquid habere se putant, quod officiosè,

† Rutilio.

Superior ætate, colendus est,

*Meminisse
debet is, in
quem colla-
ta est bene-
ficiū; non
commemo-
rare, qui
contulit.
Κἀν λα-
τὼν μὴ μνη-
σθαι δὲς οἱ
ἐπὶ λατῶν.
Proverb.*

† Rupili-
um.
† Laliū.

*Amicitia
etate pro-
ut et iu-
dicanda
sunt.*

*Disparēs
mores dis-
paria stu-
dia se-
quuntur.*

ficioſe aut amicē, & cum labore ſuo aliquo factum
queant dicere. Odioſum ſanè genus hominum, of-
ſicia exprobrantium: quæ meminiffe debet is, in
quem collata ſunt; non commemorare, qui contulit.
Quamobrem ut ii, qui ſuperiores ſunt, ſubmittere ſe
debent in amicitia: ſic quodammodo inferiores ex-
tollere. Sunt enim quidam, qui moleſtas amicitias
faciunt, cum ipſi ſe contemni putant: quod non ſe-
rè contingit niſi iis, qui etiam contemnendos ſe ar-
bitrantur: qui hac opinione non modò verbis, ſed
etiam opere levandi ſunt. Tantum autem cuique
tribuendum eſt, primùm, quantum ipſe efficere poſ-
ſis: deinde etiam, quantum ille, quem diligas atque
adjuves poſſit ſuſtinere. Non enim tu poſſis (quan-
tùm viſ licet excellas) omnes tuos ad honores am-
pliſſimos perducere: ut Scipio P. † Rutilium potuit
conſulem efficere, fratrem ejus † Lucium non po-
tuit. Quod ſi etiam poſſis quidvis deferre ad alte-
rum, videndum eſt tamen, quid ille poſſit ſuſtinere.
Omnino amicitia, corroboratis jam confirmatiſque
& ingeniis, & ætatibus, judicandæ ſunt. Nec, ſiqui
ineunte ætate venandi, aut pilæ ſtudioſi fuerint,
eos habere neceſſarios oportet, quos tum eodem ſtu-
dio præditos dilexerunt. Iſto enim modo nutrices
& pædagogi jure vetuſtatis plurimum benevolentia
poſtulabunt: qui negligendi quidem non ſunt, ſed alio
quodam modo colendi. Aliter enim amicitia ſtabiles
permanere non poſſunt. Diſparēs enim mores diſpa-
ria ſtudia ſequuntur, quorum diſſimilitudo diſſociat
amicitias: nec ob aliam cauſam ullā boni improbis,
improbi bonis amici eſſe non poſſunt, niſi, quòd tanta
eſt inter eos, quanta maxima poteſt eſſe, morum ſtu-
diorumque diſtancia. Rectè etiam præcipi poteſt in
amiciis, nè quis intemperatā quadam benevolentia
(quod perſæpe fit) impediāt magnas utilitates ami-
corum. Nec enim (ut ad fabulas redeam) Trojam

Neop-

Neoptolemus capere potuisset, si Lycomedem, apud quem erat educatus, multis cum lacrymis iter suum impediens, audire voluisset. Et sæpe incidunt magnæ res, ut discedendum sit ab amicis: quas qui impedire vult, quod desiderium non facile ferat, is & infirmus est, mollisq; naturâ, & ob eam ipsâ causam in amicitia parum iustus. Atque in omni re considerandum est, & quid postules ab amico, quid petere à te impetrari. Est etiam quasi quædam calamitas in amicitias dimittendis nonnunquam necessaria. Jam enim à sapientum familiaritatibus, ad vulgares amicitias oratio nostra delabitur. Erumpunt sæpe vitia amicorum tum in ipsos amicos, tum in alienos: quorum tamen ad amicos redundet infamia. Tales igitur amicitia sunt remissione usus elevandæ, & (ut Catonem dicere audiui) dissuendæ magis quam discindendæ sunt: nisi quædam admodum intelerabilis injuria exarserit; ut neque rectum, neque honestum sit, neque fieri possit, ut non statim alienatio, disjunctioque facienda sit. Sin autem morum aut studiorum commutatio quædam (ut fieri solet) facta erit, aut in republicæ partibus dissensio intercesserit: loquor enim, ut paulò antè dixi, non de sapientum, sed de communibus amicitias) cavendum erit, nè non solum amicitia depostæ, sed inimicitia etiam susceptæ videantur. Nihil enim turpius, quàm cum eo bellum gerere, quicum familiariter vixeris. Ab amicitia Q. Pompeii meo nomine se removerat (ut scitis) Scipio: propter dissensionem autem, quæ erat in rep. alienatus est à collega nostro Metello. Utrumque egit graviter, autoritate, & offensione animi non acerbâ. Quamobrem primùm danda opera est, nè qua amicorum offidia fiant: sin tale aliquid evenierit, ut extincta potius amicitia, quàm oppressa esse videantur. Cavendum verò est, nè etiam in graves inimicitias

Neoptolemus. Lycomedes.

Considerandum est quid ab amicis petatur, quid nos petamus.

Dissuenda magis, quàm discindenda amicitia.

con,

convertant se amicitiae, è quibus jurgia, maledicta contumeliae gignuntur. Quae tamen si tolerabiles erunt, ferendae sunt: & hic honos veteri amicitiae tribuendus est, ut in culpa sit qui faciat, non qui patiatur injuriam. Omnino omnium horum vitiorum atque incommodorum una cautio est, atq; una provisio, ut nè nimis citò diligere incipiamus, nève indignos. Digni autem sunt amicitia, quibus in ipsis inest causa cur diligentur. Rarum istud genus (& quidem omnia praeclara rara) nec quicquam difficilius, quam reperire, quod sit omni ex parte in suo genere perfectum. Sed pleriq; neque in rebus humanis quicquam bonum norunt, nisi quod fructuosum: & amicos, tanquam pecudes, eos potissimum diligunt, ex quibus sperant se maximum fructum esse capturos. Itaque pulcherrimam illam & maximè naturali carent amicitia, per se, & propter se expetendam: nec ipsi sibi exemplo sunt hæc vis amicitiae qualis & quanta sit. Ipse enim se quisque diligit, non ut aliquam à se ipse mercedem exigat charitatis suae, sed quod per se sibi quisq; charus est: quod nisi idem in amicitiam transferatur, verus amicus nunquam reperietur. Est enim is amicus quidem, qui est tanquam alter idem. Quod si hoc apparet in bestiis volucribus, agrestibus, tantibus, cicuribus, feris; primum, ut se ipsae diligant (id enim pariter cum omni animante nascitur) deinde, ut requirant atque appetant, ad quas se applicent, ejusdem generis animantes: idque faciunt, cum desiderio, & cum quadam similitudine amoris humani: quanto id magis in homine fit naturam, qui & se ipse diligit, & alterum acquirit cujus animum ita cum suo commisceat, ut efficiat penè unum ex duobus? Sed plerique perverse, ne dicam impudenter, amicum habere talenti volunt, quales ipsi esse non possunt: quæque ipsi non tribunt amicis, hæc ab iis desiderant. Par est autem, primum ipsum esse virum bonum,

*Fide, sed
cui vide.*

*Βεβαιότερον
οὐκ ἔστιν ἄλλο
ἢ τὰ ἴδια,
ἐφ' ὧν ἔστιν,
ἐφ' ὧν ἔστιν.*

*Amicus,
alter idem.
† Hominis
fit natura.
Arist. de-
fin. Ami-
citiam,
μὴ τὸν ψυχῆς
δουλοῦν οὐ-
μὴ τὸν ἐνός
πνεύματος.
Hinc.
Ovid. de
Pyl. &
Orest. Qui
duo corpo-
ribus men-
tibus unus
erant.*

num, tum alterum similem sui quærere. In talibus ea, quam jamdudum tractamus, stabilitas amicitiae confirmari potest, cum homines benevolentiam conjuncti, primum cupiditatibus iis, quibus cæteri serviunt, imperabunt: deinde æquitate justitiarum; gaudebunt, omniaque; alter pro altero suscipiet; neque quicquam unquam nisi honestum & rectum, alter ab altero postulabit; neque solum colent se inter se, ac diligunt, sed etiam verebuntur. Nam maximum ornamentum amicitiae tollit, qui ex ea tollit verecundiam. Itaque in iis perniciosus est error, qui existimant libidinum peccatorumque omnium patere in amicitia licentiam. Virtutum enim amicitia adjutrix à natura data est, non vitiorum comes: ut, quoniam solitaria non posset virtus ad ea, quæ summa sunt, pervenire, conjuncta & sociata cum altera perveniret: quæ si quos inter societas aut est, aut fuit, aut futura est, eorum est habendus ad summum naturæ bonum optimus beatissimusque comitatus. Hæc est, inquam, societas, in qua omnia insunt, quæ putant homines expetenda, honestas, gloria, tranquillitas animi, atque jucunditas: ut, cum hæc adsint, beata vita sit, & sine his esse non possit. Quod cum optimum maximumque sit, si id volumus adipisci, virtuti opera danda est, sine qua neque amicitiam, neque ullam rem expetendam consequi possumus. Eâ verò neglectâ, qui se amicos habere arbitrantur, tum se denique errasse sentiunt, cum eos gravis aliquis casus experiri cogit. Quocirca (dicendum est enim sæpius) cum judicaveris, diligere oportet; non cum dilexeris, judicare. Sed, cum multis in rebus negligentiam peccamus, tum maxime in amicis & diligendis, & colendis. Præposteris enim utimur consiliis, & acta agimus, quod vetamur veteri proverbio. Nam implicati ultro & citro, vel usu diuturno, vel etiam officiis, repente in medio cursu amicitias, exorta aliqua offensione,

Nihil præter honestum & rectum ab amicis petendum est.

Non debes verecundia ab amicitia abesse.

† Consociata.

Apothegma. Judicandum est prius, quam diligamus. Actum agere, Proverb.

sione, dirumpimus. Quò etiam magis vituperanda est rei maximè necessariæ tanta incuria. Una enim amicitia in rebus humanis, de cuius utilitate omnes uno ore consentiunt: quanquam à multis ipsa virtus contemnitur, & venditatio quædam, atque ostentatio esse dicitur. Multi divitias despiciunt, quos parvo contentos tenuis victus cultusque delectat: honores vero, quorum cupiditate quidam inflammantur, quam multi ita contemnunt, ut nihil inanius esse, nihil levius existiment! Itémque cætera, quæ quibusdam admirabilia videntur, permulti sunt, qui pro nihilo putent. De amicitia omnes ad unum idem sentiunt, & ii, qui ad remp. se contulerunt, & ii, qui rerum cognitione doctrinaque delectantur, & ii qui suum negotium gerunt otiosi: postremò ii, qui se totos tradiderunt voluptatibus, sine amicitia vitam esse nullam sentiunt, si modò velint aliqua ex parte liberaliter vivere. Serpit enim nescio quò modo per omnium vitam amicitia: nec ullam ætatis degendæ rationem patitur esse expertem sui. Quinetiam, si quis asperitate eâ est, & immanitate naturæ, ut congressus & societatem hominum fugiat atque oderit, qualem fuisse Athenis Timonem nescio quem accepimus: tamen is pati non possit, ut non acquirat aliquem, a quo quem evomat virus acerbioris suæ. Atque hoc maximè judicaretur, si quid tale posset contingere, ut aliquis nos deus ex hac hominum frequentia tolleretur, & in solitudine uspiam collocaretur, atque ibi suppeditans omnium rerum, quas natura desiderat, abundantiam & copiam, hominis omnino aspiciendi potestatem eriperet: quis tam esset ferreus, qui eam vitam ferre posset, cuique non auferret fructum voluptatibus omnium solitudo? Verum igitur illud est quod à Tarentino Archyta (ut opinor) dici solitum, nostros senes commemorare audivi, ab aliis senibus auditum: Si quis cælum ascendisset natu-
ramque

*Timon A-
theniensis,
Anibropo-
misus.*

ramq; mundi & pulchritudinem syderum perspexisset, insuavem illam admirationem ei fore: quæ jucundissima fuisset, si aliquem, cui narraret, habuisset. Sic natura solitarium nihil amat: semperque ad aliquod tanquam adminiculum annititur, quod in amicissimo quoque dulcissimum est. Sed cum tot signis eadem natura declaret, quid velit, ac quærat, quid desideret: obsurdescimus tamen nescio quomodo, nec ea, quæ ab ea monemur, audimus. Est enim varius & multiplex usus amicitiae, multaq; causæ suspicionū, offensionūq; dantur, quas tum evitare, tum eleyare, tum ferre sapientis est. Una illa sublevanda offensio est, ut & * veritas in amicitia, & fides retineatur. Nam & monendi amici sæpe sunt, & objurgandi: & hæc accipienda amicè, cum benevolè fiunt. Sed nescio quomodo verum est, quod in Andria familiaris meus Terentius dixit; *Obsequium amicos, veritas odium parit.* Molesta veritas est, si quidē ex ea nascitur odiū, quod est venenum amicitiae: sed obsequium multo molestius, quod peccatis indulgens præcipitem amicum ferri sinit. Maxima autem culpa in eo est, qui & veritatem aspernatur, & in fraudem obsequio impellitur. Omnis igitur hac in re habenda ratio & diligentia est: primum, ut monitio acerbitate, deinde objurgatio contumeliā careat. In obsequio autem (quoniam Terentiano verbo libenter utimur) comitas adsit: assentatio vitiorum adjutrix procul amoveatur, quæ non modo amico, sed nè libero quidem digna est. Aliter enim cum tyranno, aliter cum amico vivitur. Cujus autem aures clausæ veritati sunt, ut ab amico verum audire nequeat, hujus salus desperanda est. Scitum est enim illud Catonis, Multo melius de quibusdam acerbos inimicos mereri, quam eos amicos, qui dulces videantur: illos verum sæpe dicere, hos nunquam. Atque illud absurdum est, quod ii scilicet; qui monentur, eam molestiam, quam debent ca-

*Natura
nihil soli-
tarium a-
mat*

* utilitas.

*An verum
sit Terenti-
um illud
Obsequium
amicos ve-
ritas odium
parit.*

*Evitanda
est assenta-
tio.*

*Audienda
est veritas.*

*Assentatio
amicitiæ
pestis.*

*¶ volupta-
tem,*

*Amicitia
unum qua-
si animum
ex pluribus
facit.*

*Papyrius
consul
blanditiis
in aures
conciones
influebat.*

pere, non capiunt : eam capiunt, quâ debent carere. Peccasse enim se, non anguntur ; objurgari, moleste ferunt quod contra oportebat ; delicto dolore, objur- gatione gaudere. Ut igitur & monere, & moneri pro- prium est veræ amicitiae ; & alterum liberè facere, non asperè ; alterum patienter accipere, non repugnanter : sic habendum est, nullam in amicitiiis pellem esse majorem, quam adulationem, blanditias, assentati- onem. Quamvis enim multis nominibus est hoc vi- tium notandum, levium hominum, atque fallacium, ad ¶ voluntatem loquentium omnia, nihil ad verita- tem. Cum autem omnium rerum simulatio est vitio- sa, (tollit enim judicium veri, idque adulterat) tum amicitiae repugnat maximè : delet enim veritatem, si- ne qua nomen amicitiae valere non potest. Nam cum amicitiae vis sit in eo, ut unus quasi animus fiat ex pluribus : quî id fieri poterit, si nè in uno quidem unus animus erit, idemq; semper, sed varius, commu- tabilis, multiplex ? Quid enim potest esse tam flexi- bile, tam devium, quam animus ejus, qui ad alterius non modò sensum ac voluntatem, sed etiam vultum atque nutum convertitur ? *Negat quis ? nego : ait ? aio. Postremò imperavi egomet mihi, omnia assen- tari,* ut ait idem Terentius ; sed ille sub Gnatho- nis persona : quod amici genus adhibere, omnino levitatis est. Multi autem Gnathonum similes cum sint loco, fortunâ, famâ superiores : horum est assen- tatio molesta, cum ad vanitatem accessit autoritas. Secerni autem blandus amicus, a vero, & internosci tam potest adhibitâ diligentia, quam omnia fucata & simulata a sinceris atque veris. Concio quæ ex imperitissimis constat, tamen judicare solet, quid intersit inter popularem, id est, assentatorem & levem civem, & inter constantem, severum & gravem. Qui- bus blanditiis C. Papyrius consul nuper influebat in aures conciones, cum ferret legem de tribunis pleb.

pleb. reficiendis ? Dissuasimus nos, Sed nihil de me;
de Scipione dicam libentiùs. Quanta illi (Dii im-
mortales) fuit gravitas! quanta in oratione majestas !
ut facile ducem populi Rom. non comitem diceret :
sed affuistis, & est in manibus oratio. Itaq; lex popu-
laris suffragiis populi repudiata est, atq; (ut ad me re-
deam) meministis. Q. Maximo fratre Scipionis, & L.
Mancino consulibus, quàm popularis lex de sacerdo-
tiis C. Licinii Crassi || videbatur! cooptatio enim col- || jubeba-
legiorum ad populi beneficium transferebatur. Atq; tur.
is primùm instituit in forum || versibus agere cum || versus,
populo. Tamen illius vendibilem orationem religio
deorum immortalium, nobis defendentibus, facilè
vincebat. Atque id actum est prætore me, quinquen-
nio antequam consul sum factus. Itaque re magis,
quàm autoritate, causa illa defensa est. Quòd si in
scena, id est, in concione, in qua rebus fictis & ad-
umbratis loci plurimum est, tamen verum valet, si *Veritas in*
modò id patefactum & illustratum est : quid in ami- *scena valet*
citià fieri oportet, quæ tota veritate perpenditur ? in *multò ma-*
qua nisi (ut dicitur) || apertum pectus videas, tuumq; *gis in ami-*
ostendas, nihil fidum, nihil exploratum habeas : nè *citià.*
amare quidem, aut amari possis, cùm, id quàm verè *|| apertum*
fiat, ignores. Quanquam ista assentatio, quanavis *amici pe-*
periculosa sit, nocere tamen nemini potest, nisi ei; *ctus.*
qui eam recipit, atque eà delectatur. Ità fit, ut is *Assenta-*
assentatoribus patefaciat aures suas maxime qui ipse *tionem a-*
sibi assentetur, & se maxime ipse delectet. Omni- *mas, qui*
no est ansans sui virtus : optime enim se ipsa novit, *ipse sibi*
quamque amabilis sit, intelligit. Ego autem non de *assentatur.*
virtute nunc loquor, sed de virtutis opinione. Vir-
tute enim ipsa non tam multi præditi sunt, quàm vi-
deri volunt. Hos delectat assentatio : his fictus ad
eorum || voluntatem sermo cùm adhibetur, oratio- || volupta-
nem illam vanam, testimonium esse laudum suarum *tem,*
putant. Nulla est igitur hæc amicitia, cùm alter ve-

Semper
auget as-
sentatio.

Nota.

num audire non vult, alter ad mentiendum paratus est. Nec parasitorum in comœdiis assentatio nobis faceta videretur, nisi essent milites gloriosi. *Magnas verò agere gratias Thais mihi?* Satis erat respondere, *Magnas: Ingentes*, inquit. Semper auget assentatio id, quod is, cujus ad voluntatem dicitur, vult esse magnū. Quamobrem quamvis blanda ista vanitas apud eos valeat, qui ipsi illam allectant & invitant: tamen etiam graviores, constantioresque admonendi sunt, ut animadvertant, nè callidā assentatione capiantur. Apertè enim adulantem nemo non videt, nisi qui admodum est excors. Callidus ille, & occultus nè se insinuet, studiosè cavendum est: nec enim facillimè agnoscitur, quippe qui etiam adversando sæpe assentetur, & litigare se simulans blandiatur, atque ad extremum det manus, vincique se patiatur, ut is, qui illusit sit, plus vicisse videatur. Quid autem turpius, quàm illudi? Quod nè accidat, magis cavendum est, ut in Epicureo:

Hodie me ante omnes comicos stultos senes

Versaris, atque luseris lautissimè:

Hæc enim in fabulis stultissima persona est, improvidorum, & credulorum senum. Sed nescio quo pacto ab amicitiiis persecutorum hominum, id est, sapientum (de hac dico sapientia, quæ videtur in hominem cadere posse) ad leves amicitias deflectit oratio. Quamobrem ad illam primam redeamus, eamque ipsam concludamus aliquando. Virtus, virtus inquā, C. Fanni, & tu Q. Muci, conciliat amicitias, & conservat. In ea est enim convenientia rerum, in ea stabilitas, in ea constantia. Quæ cum se extrulit, & ostendit lumen suum, & idem aspexit, agnovitque in alio, ad id se admovet, vicissimque accipit illud, quod in altero est: ex quo eorum exardescit sive amor, sive amicitia; utrumque enim dictum est ab amando. Amare autem nihil aliud est, nisi eum ipsum diligere, quem

¶ Alias,
defluxit.
Epilogus
disputati-
onis de
amicitia.
Virtus con-
ciliat ami-
citas &
conservat.

Quid sit
amare.

amet,

ames, nullâ indigentia, nullâ utilitate quaſita. Quæ tamen ipſa efflorefcit ex amicitia, etiam ſi tu eam minus ſecutus ſis. Hæc nos adoleſcentes benevolentia ſenes illos, L. Paulum, M. Catonem, C. Gallum, P. Naſicam, T. Gracchum, Scipionis noſtri ſocerum dileximus. Hæc etiam magis elucet inter æquales : ut inter me & Scipionem, L. Furium, P. Rutilium, Sp. Mummiū. Viciffim autem ſenes in adoleſcentium charitate acquieſcimus : ut ego in veſtra & in Q. Tuberonis : equidem etiam admodum adoleſcens, P. Rutilii & A. Virginii familiaritate delector. Quandoquidem enim ita ratio comparata eſt vitæ, naturæque noſtræ, ut alia ætas oriatur ex alia : maximè quidem optandum eſt, ut cum æqualibus poſſis vivere, quibusquam tanquam è carceribus emiſſus, cum iſdem ad calcem (ut dicitur) pervenire poſſis. Sed quoniam res humanæ fragiles caducæque ſunt, ſemper aliqui acquirendi ſunt, quos diligamus, & a quibus diligamur. Charitate enim benevolentiaque ſublata, omnis eſt è vita ſublata jucunditas. Mihi quidem Scipio, quanquam eſt ſubito ereptus, vivit tamen, ſemperque vivet. Virtutem enim ſemper amavi illius viri, quæ extincta non eſt : nec mihi ſoli verſatur ante oculos, qui illam ſemper in manibus habui ; ſed etiam poſteris erit clara & inſignis. Nemo unquam animo aut ſpe majora ſuſcipiet, qui ſibi non illius memoriam atque imaginem proponendam putet. Equidem ex omnibus rebus quas mihi aut fortuna, aut natura tribuit, nihil habeo, quod cum amicitia Scipionis poſſim comparare. In hac mihi de republica conſenſus, in hac rerum privatarum conſilium, in eadem requies plena oblectationis fuit : nunquam illum, nè minimâ quidem re, offendi, quod quidem ſenſerim ; nihil audivi ex eo ipſe, quod nollem. Una domus erat, idem victus, iſque communis : neque ſolum militia, ſed etiam peregrinationes,

--Amicitias tu tibi junge pares, Ovid.

Virtus ignara ſepulchri eſt.

rationes, rusticationesq; communes. Nam quid ego de studiis dicam cognoscendi semper aliquid, atque discendi? in quibus, remoti ab oculis populi, omne otium tempusque contrivimus. Quarum rerum recordatio & memoria si una cum illo occidisset, desiderium conjunctissimi viri, atque amantissimi ferre nullo modo possem. Sed nec illa extincta sunt, alunturque potius, & augentur cogitatione, & memoria. Et si plane illis orbatus essem, magnum tamen afferret mihi ætas ipsa solatium: diutius enim jam in hoc desiderio esse non possum. Omnia autem breviter tolerabilia esse debent, etiamsi magna sint. Hæc habui de amicitia quæ dicerem. Vos autem hortor, ut ita virtutem locetis (sine qua amicitia esse non potest) ut, eâ exceptâ, nihil amicitia præstabilius esse putetis.

M. T. C. Lælii, seu De Amicitia, finis.

M. T.

M. T. Ciceronis Cato
Major, seu De Senectute ad
T. Pomponium Atticum.

Dialogi Personæ.

Scipio, Cato, Lælius.

Præfatio.

Tite, si quid ego adjûro, curâ me le-
vâssô,

Quæ nunc te coquit, & versat sub pectô-
re fixa,

Ecquid erit || pretii?

|| Præmi.

Licet enim versibus iisdem mihi affari te, Attice, qui-
bus affatur Flaminium ille vir haud magna in re, sed
fidei plenus: quanquam certò scio non, ut Flaminium.

Sollicitari te, Tite, sic, noctesque, diesque.

Attice.

Novi enim moderationem animi tui, & æquitatem;
tèque non cognomen solum Athenis deportasse, sed
humanitatem & prudentiam intelligo. Et tamen su-
spicor iisdem rebus te, quibus meipsum sentio inter-
dum, gravius commoveri: quarum consolatio & ma-
jor est, & in aliud tempus differenda. Nunc autem
mihi visum est, de senectute aliquid ad te scribere:
hoc enim onere, quod mihi tecum commune est,
aut jam urgentis, aut certè adventantis senectutis, &
te, & meipsum levare volo: etsi te quidem id mode-
stè, ac sapienter, sicut omnia, & ferre, & laturum esse
certò scio. Sed mihi, cum de senectute aliquid vel-
lem scribere, tu occurrebas dignus eo munere, quo

uterque nostrum communiter uteretur. Mihi quidem ita jucunda hujus libri confectio fuit, ut non modo omnes absterferit senectutis molestias, sed effecerit mollem etiam & jucundam senectutem. Nunquam igitur satis laudari digne poterit philosophia, cui qui pareat, omne tempus ætatis sine molestia possit degere. Sed de cæteris & diximus multa & sæpe dicemus. Hunc verò librum de senectute ad te misimus. Omnem autem sermonem tribuimus, non Tithono, ut Aristoteli Chio, nè parum esset autoritatis, tanquam in fabula: sed M. Catoni seni, quo majorem autoritatem haberet oratio. Apud quem, Lælium & Scipionem facimus admirantes, quod is tam facile senectutem ferat; iisque eum respondentem. Qui si eruditius videbitur disputare, quam consuevit ipse in suis libris, attribuito Græcis literis: quarum constat eum perstudiosum fuisse in senectute. Sed quid opus est plura? Jam enim ipsius Catonis sermo explicabit nostram omnem de senectute sententiam.

*Personarum
dignitas
addit ora-
tioni auto-
ritatem.*

Dialogus.

P. Scipio, C. Lælius, & Cato interlocutores.

Scipio.

Sæpenumero admirari soleo cum hoc C. Lælio, tum cæterarum rerum tuam excellentem, M. Cato, perfectamque sapientiam, tum vel maxime, quod senectutem tuam nunquam tibi gravem esse senserim: Quæ plerisque senibus sic odiosa est, ut onus se æternam gravius dicant sustinere. *Cato.* Rem haud sane, Scipio & Læli, difficile admirari videmini. Quibus enim nihil opis est in ipsis ad bene beatæque vivendum, iis omnis gravis est ætas: qui autem omnia

bona

bona à seipsis petunt, iis nihil potest malum videri, quod naturæ necessitas afferat. Quo in genere in primis est senectus: quam ut adipiscantur, omnes opant; eandem accusant adepti: Tanta est inconstantia, stultitia atq; perversitas. Obrepere aiunt eam citius, quam putassent. Primum, quis coegit eos falsum putare? Qui enim citius adolescentiæ senectus, quam iuventutis adolescentia, obrepit? Deinde, qui minus gravis esset iis senectus si octingentissimum annum agerent quam si octogesimum? præterita enim ætas quamvis longa, cum effluxisset, nulla consolatione permulcere posset stultam senectutem. Quocirca, si sapientiam meam admirari soletis (quæ utinam digna esset opinione vestrà, nostroque cognomine!) in hoc sumus sapientes, quod naturam optimam ducem tanquam deum sequimur, eique paremus: A qua non verisimile est, cum ceteræ partes ætatis bene descriptæ sint, extremum actum, tanquam ab inertis poeta, esse neglectum. Sed tamen necesse fuit esse aliquod extremum, & tanquam in arborum bacis, terræque frugibus maturitate tempestivâ, quasi vietum & caducum: quod ferendum est molliter sapienti. Quid enim est aliud, gigantum more bellare cum diis, nisi naturæ repugnare? *Lal.* Atqui Cato gratissimum nobis, ut etiam pro Scipione pollicear, leceris, si (quoniam volumus, & speramus quidem certe senes fieri) multò antè a te didicerimus, quibus facillimè rationibus ingravescentem ætatem ferre possimus. *Cato.* Faciam verò, Læli, præsertim si utriq; vestrum gratum (ut dicis) futurum sit. *Scip.* Volumus sane, nisi molestum est, Cato, tanquam aliquam viam longam conseceris, quâ nobis quoq; ingrediendum sit, istuc, quò pervenisti, videre quale sit. *Cato.* Faciam, ut potero, Læli: sæpe enim interfuit querelis meorum æqualium (*Parcs autem cum paribus*, Proverb. veteri proverbio, *facillimæ congregantur*) † quæ † quas.

Γῆρας ὁταν
ῥῆ ἀπὸ
πᾶς ἰουχι-
ται· ἢν δὲ
πῶς ἔλθῃ,
Μίμνεται.

Cato sapi-
ens diceba-
tur.
Ἰσὺς θῆσ.

Quid sit
gigantes
cum diis
bellare,
Θιομαχίης

C. Sali-

C. Salitor, quæ Spu. Albinus, homines consulares nostri ferè æquales, deplorare solebant : tum, quod voluptatibus carerent, sine quibus vitam nullam patarent; tum, quod spernerentur ab iis, à quibus essent coli soliti. Qui mihi non id videbantur accusare, quod esset accusandum. Nam si id culpâ senectutis accideret, eadem mihi usu evenirent, reliquisque omnibus majoribus natu, quorum ego multorum cognovi senectutem querela, qui, se & à libidinum a vinculis laxatos esse non molestè ferrent, nec à suis despicerentur. Sed omnium istiusmodi querelarum in moribus est culpa, non in ætate. Moderati enim, & nec diffiçiles senes, nec inhumani, tolerabilem agunt senectutem : importunitas autem, & inhumanitas omni ætate molesta est. *Læli.* Est ut dicis, Cato : sed fortasse dixeris quispiam, tibi propter opes & copias, & dignitatem tuam tolerabilem senectutem videri ; id autem non posse multis contingere. *Cato.* Est illud quidem, *Læli*, aliquid, sed nequaquam in isto sunt omnia : ut Themistoclem ferunt Seriphio cuidam in jurgio respondisse, cum ille dixisset, non eum suâ, sed patriæ gloria splendorem affecutum : Nec hercle, inquit, si ego Seriphius essem, nobilis ; nec, si tu Atheniensis esses, clarus unquam fuisses. Quod eodem modo de senectute potest dici. Neque enim in summa inopia levis esse senectus potest ne sapienti quidem ; nec insipienti, etiam in summa copia, non gravis. Aptissima omnino sunt, Scipio & *Læli*, arma senectutis, artes exercitationesque virtutum : quæ in omni ætate cultæ, cum multum diuq; viveris, mirificos afferunt fructus ; nec solum quia nunquam deferunt, nè in extremo quidem tempore ætatis, (quanquam id maximum est) verum etiam, quia conscientia bene actæ vitæ, multorumq; benefactorum recordatio jucundissima est. Ego quidem Q. Maximum, eum, qui Tarentum recepit, adole-

*In moribus
est culpa,
non in ætate.*

*Themistoclis respon-
sio ad Seriphium
quendam,
"Οὐκ ἔστιν ἂν
αὐτὸς Σερί-
φιος ὡς ὁ-
νόμασθε
ἐγώ γε καὶ
ἐκείνος Ἀ-
θηναῖος.
Plat.
Senectutis
arma.*

adole-
scens

gens ita dilexi senem, ut æqualem : Erat enim in illo
quod pro comitate condita gravitas ; nec senectus mores
mutaverat. Quanquam eum colere cœpi non admo-
dum grandem natu, sed tamen jam ætate provectum.
Anno enim post, quàm primùm consul fuerat, ego
natus sum; cùmque eo quartum consule adolescentu-
lus miles profectus sum ad Capuam ; quintôq; anno
post ad Tarentum quæstor ; deinde ædilis ; quadri-
ennio post factus sum prætor : quem magistratum
cessi consulibus Tuditano & Cethego. Tum quidem
ille admodum senex, suasor legis Cinciae de donis &
muneribus fuit. Hic & bella gerebat ut adolescens,
cùm planè grandis esset : & Annibalem, juveniliter
exultantem, patientiâ suâ mollebat : de quo præcla-
re familiaris noster Ennius :

Capua A-
pulie civi-
tas.

Cincia lex.

Unus homo nobis cunctando restituit rem.

Non ponebat enim rumores ante salutem :

Ergo postque magisque viri nunc gloria claret.

Cunctaque
Fabius.

Tarentum verò quâ vigilantia, quo consilio recepit ;
cùm quidem, me audiente, Salinatori, qui, amisso
oppido, fugerat in arcem, glorianti, atque ita dicen-
ti, Mea opera (Q. Fabi) Tarentum recepisti : Certè,
inquit, ridens ; nam nisi tu amississes, ego nunquam
recepissem. Nec verò in armis præstantior, quàm in
roga ; qui consul iterum, Sp. Carvilio collegâ quie-
scente, C. Flaminio tribuno plebis, quoad potuit, re-
stitit, agrum Picenum & Gallicum viritim contra
senatûs auctoritatem dividenti. Augurque cùm esset,
dicere ausus est, optimis auspiciis ea geri, quæ pro
reipub. salute gererentur ; quæ contra remp. fierent,
contra auspicia fieri. Multa in eo viro præclara cog-
novi : sed nihil est admirabilius, quàm quomodo ille
mortē M. filii tulit, clari viri, & consularis. Est in ma-
nibus viri laudatio, quàm cùm legimus, quem philoso-
phum non contemnimus ? nec verò ille in luce modò,
atq; in oculis civium magnus ; sed intus, domiq; præ-
stan-

Q Fabi
responsio
ad Salina-
torem, de
recepto Ta-
rento.

Eis oiorie
apicos, dunt
vix dei
patris.
Hom.

stantior. Qui sermo ? quæ præcepta ? quanta notitia antiquitatis ? quæ scientia juris augurandi ? multæ etiam, ut in homine Romano, literæ: omnia memoriam tenebat, non domestica solum, sed etiam externa bella. Cujus sermone ita tum cupide fruebar quasi jam divinarem id, quod evenit, illo extincto unde discerem, fore neminem. Quorsum igitur hæc tam multa de Maximo ? Quia profecto videtis, nefas esse dictu, miseram fuisse talem senectutem. Nec tamen omnes possunt esse Scipiones, aut Maximi, ut urbium expugnationes, ut pedestres navalesque pugnas, ut bella à se gesta, triumphosque recordentur. Est etiam quiete, & pure, & eleganter actæ ætatis placida ac lenis senectus : qualem accepimus, Platonis, qui uno & octogesimo anno scribens mortuus est: qualem Isocratis, qui eum librum, qui Panathenæus inscribitur, quarto & nonagesimo anno scripsisse dicitur, vixitque quinquennium postea : cujus magister Leontinus Gorgias, centum & septem complevit annos : neque unquam in suo studio atque opere cessavit. Qui cum ex eo quaeretur, cur tam diu vellet esse in vita : Nihil habeo, inquit, quod accusem senectutem. Præclarum responsum, & docto homine dignum. Sua enim vitia insipientes, & suam culpam in senectutem conferunt : quod non faciebat is cujus modò mentionem feci, Ennius :

*Sicut fortis equus, spatio qui saepe supremo
Vivit Olympiæ, nunc senio confecta quiescit.*

equi fortis & victoris senectuti comparat suam : quem quidem probè meminisse potestis. Anno enim undevicesimo post ejus mortem, hi consules, T. Flaminus & M. Attilius facti sunt : ille autem Capitone & Phillippo iterum consulibus mortuus est, cum ego quidem v & lx annos natus, legem Voconiam voce magnâ & bonis lateribus suavissem. Sed annos lxx natus (tot enim vixit Ennius) ita ferebat duo,

Not. uno
pro primo.

¶ Acilius.
† Scipione

Lex Voco-
niæ

quæ

que maxima putantur, onera, paupertatem, & senectutem, ut eis penè delectari videretur. Etenim, cum complector animo, quatuor causas reperio, cur senectus misera videatur: unam, quod avocet à rebus gerendis; alteram, quod corpus faciat infirmum; tertiam, quod privet omnibus ferè voluptatibus; quartam, quod haud procul absit à morte. Earum, si placeat, causarum quantum quæque valeat, quantumque iusta sit unaquæque, videamus. A rebus gerendis senectus abstrahit. Quibus? an iis, quæ geruntur iuventute & viribus? Nullanè igitur res seniles sunt, quæ vel infirmis corporibus, animo tamen administrantur? Nihil igitur agebat. Q. Maximus? nihil. L. Paulus, pater tuus, Scipio, focer optimi viri, filii mei? Cæteri senes, Fabricii, Curii, Coruncanii, cum rempub. consilio & autoritate defendebant, nihil agebant? Ad Appii Claudii senectutem accedebat etiam, ut cæcus esset: tamen is, cum sententia senatûs inclinaret ad pacem, & fœdus faciendum cum Pyrrho, non dubitavit dicere illa, quæ versibus persecutus est Ennius,

Quo vobis mentes, rectæ quæ stare solebant

Antebac, || dementi sese flexere ruina?

ut uterâque gravissime. Notum enim vobis carmen est: & tamen ipsius Appii extat oratio: atq; hanc ille egit septem & decem annis post alterum consulatum, cum inter duos consulatus anni x interfluxissent, censorque ante consulatum superiorem fuisset. Ex quo intelligitur, Pyrrhi bello grandem sanè fuisse: & tamen sic à patribus accepimus. Nihil igitur afferunt qui in re gerenda versari senectutem negant: simile sunt, ut si qui gubernatorem in navigando nihil agere dicant, cum alii malos scandant, alii per foros cursitent, alii sentinam exhauriant; ille autem clavum tenens, sedeat in puppi quietus. Non facit ea quæ juvenes: at verò multo majora & meliora facit.

Non

Cur senectus misera videatur.

Senectutis impedimento non esse rebus gerendis.

Appii cæcus.

|| dementes.

Non enim viribus, aut velocitatibus, aut celeritate corporum res magnæ geruntur; sed consilio auctoritate, sententiâ: quibus non modò non orbari, sed etiam augeri senectus solet. Nisi fortè ego vobis, quæ & miles, & tribunus, & legatus, & consul versatus sum in vario genere bellorum, cessare nunc videar, cum bella non gero; at senatui, quæ sunt gerenda, præscribo; & quomodo Carthagini, male jamdiu cogitanti, bellum inferatur, multo antè denuntio: de qua non antè vereri desinam, quam illâ excisam esse cognovero. Quam palmam utinam immortales dii tibi, Scipio, reservent! ut avi reliquias persequare: cuius a morte hic tertius & tricesimus est annus: sed memoriâ illius viri excipient omnes anni consequentes. Anno ante me consorem mortuus est, novem annis post meum consulatum, cum consul iterum, me consule, creatus esset. Num igitur, si a centesimum annum vixisset, senectutis eum suæ poniteret? nec enim excursione, nec saltu, nec eminus hastis, aut cominus gladiis uteretur; sed consilio, ratione, sententiâ. Quæ nisi essent in senibus, non summum concilium majores nostri appellâssent senatum. Apud Lacedæmonios quidem ii, qui amplissimum magistratum gerunt, ut sunt, sic etiam appellantur senes. Quod si legere & audire voletis externa, maximas respub. ab adolescentulis labefactatas, a senibus sustentatas & restitutas reperietis.

Senatus à senio.

*ἡλικίῃς
senes, unde
ἡλικία,
summum
concilium,
apud La-
cedæmoni-
os.*

*Iambicus
tetrameter
Memoriâ
in senectute
non mi-
nui. The-
mistocles
memoria.*

Cedo, quæ vestram remp, tantam amisistis tam citò?
sic enim percontanti, ut est in Nævii poetæ ludo, respondetur & alii, & hæc in primis,

Proveniebant oratores novi, stulti, adolescentuli.

Temeritas est videlicet florentis ætatis, prudentia senectutis. At memoria minuitur, Credo, nisi exerceas eam, aut etiam si sis naturâ tardior. Themistocles omnium civium nomina perceperat: num igitur cense-
fatis eum, cum ætate processisset, qui Aristides esset.

Lyfi-

Simachum salutare solitum ? Equidem non modò
 eos, qui sunt, novi ; sed eorum patres etiam, & avos.
 Nec sepulcra legens, vereor (quod aiunt) nè perdam
 memoriam : his enim ipsis legendis in memoriam re-
 deo mortuorum. Nec verò quenquam senem audi-
 vī oblitum, quo loco thesaurum obruisset : omnia, quæ
curant, meminerunt ; vadinonia constituta, qui sibi,
 quibus ipse debeant. Quid iurisperiti ? Quid ponti-
 fices ? Quid augures ? Quid philosophi senes ? quàm
 multa meminerunt ! Maneant ingenia senibus, mo-
 do permaneat studium & industria. Nec ea solùm in
 claris & honoratis viris, sed in vita etiàm privata &
 quieta. Sophocles ad summam senectutem tragœdi-
 as fecit : qui propter studium, cùm rem familiarem
 negligere videretur, à filiis in iudiciũ vocatus est :
 quemadmodum nostro more, malè rem geren-
 tibus patribus, bonis interdici solet ; sic illum qua-
 si desipientem, à re familiari removerent iudices.
 Num senex dicitur eam fabulam, quam in manibus
 habebat, & proximè scripserat, Oedipum Coloneum
 recitasse iudicibus, quæsissequè num illud carmen
 desipientis videretur ? Quo recitato, sententiis iudi-
 cum est liberatus. Num igitur hunc, num Hesiodum,
 num Simonidem, num Stesichorum, num quos ante
 illi, Isocratẽ, Gorgiam, num Homèrum, num
 philosophorum principes, Pythagoram, Democri-
 tum, num Platonem, num Socratem, num postea
 Zenonem, Cleanthem, aut eum, quem vos etiàm
 Romæ vidistis, Diogenem Stoicum coegit in suis
 studiis obmutescere senectus ? An non in omnibus
 studiis agitatio vitæ æqualis ? Agè, ut ista
 divina studia ommittamus, possum nominare ex
 agro Sabino rusticos † vicinos & familiares me-
 os, quibus absentibus nunquam ferè ulla in agro
 maiora opera fiunt, non ferendis, non percipien-
 tis fructibus, non condendis. Quanquam in illis

Sophocles
 senex tra-
 gœdiis fe-
 cit. In iu-
 diciũ à
 filiis voca-
 tus, ut qui
 esset desi-
 piens. Sen-
 tentia iu-
 dicum libe-
 ratus.
 Ejus apo-
 logia,
 Ei μὲν οἶμα
 Σοφοκλῆς
 & περὶ ἐγ-
 γῶν αὐτοῦ
 περὶ ἐγῶν
 Σοφοκλῆς
 & αὐτοῦ.
 Catalogus
 senum stu-
 diosorum.

† Romanos

hæc

Hoc minus mirum : nemo enim est tam senex , quā se annum non putet posse vivere. Sed iidem laborant in eis, quæ sciunt nihil ad se omnino pertinere :

Statii duo fuerunt. *Statii duo* ut ait Statius noster in Synephebis. *fuerunt.* Nec verò dubitat agricola, quamvis senex, quærenti, cui ferat, respondere, Diis immortalibus, qui me non accipere modo hæc à majoribus voluerunt, sed etiam postea prodere. Mælius Cæcilius de sene alteri seculo prospiciente, quam illud :

Statius Cæcilius.

Ædepol, senectus, si nil quicquam aliud vitii Aporiet secum, cum advenit, id unum est satis, Quod quis vivendo multa, quæ non vult, videt :
Et multa fortasse, quæ vult. Atq; in ea quidem quæ non vult, sæpe etiam adolescentia incurrit. Illud verò idem Cæcilius vitiosius :

Tum etiam in senecta hoc deputo miserrimum, Sentire eâ ætate esse se odiosum alteri.

Jucundum potius quam odiosum. Ut enim adolescentibus bonâ indole præditis, sapientes senes delectantur, leviorque fit eorum senectus, qui à juventute coluntur & diliguntur : sic adolescentes senum præceptis gaudent, quibus ad virtutum studia ducuntur. Nec minus intelligo me vobis, quàm vos mihi esse jucundos. Sed videtis, ut senectus, non modò languida, atq; iners non sit, verum etiam sit operosa & semper agens aliquid, & moliens, tale scilicet, quicujusq; studium in superiore vita fuit. Quid quòd etiam addiscunt aliquid ? ut Solonem versibus gloriatem videmus ; qui se, quotidie aliquid addiscentem senem fieri dicit : ut ego feci, qui Græcas literas senex didici. Quas quidem sic avidè arripui, quasi diuturnam sitim explere cupiens ; ut ea ipsa mihi nota essent quibus me nunc exemplis uti videtis. Quòd etiam fecisse Socratem in fidibus audirem ; vellem equidem & illud : (discebant enim fidibus antiqui) sed innotis certè elaboravi.

Solonis versus, Inegreus, si aiei, poma di-donhpa-vos. Cato senex Græcas literas didicit, quas puer contempserat.

NEc nunc quidem vires desidero adolescentis (is enim locus erat alter de vitiis senectutis) non plus, quam adolescens etiam vires tauri aut elephantis desiderabam. Quod enim homini naturaliter institutum est, eo uti decet: & quicquid agas, agere pro viribus. Quæ enim vox potest esse contemptior, quam Milonis Crotoniatæ? qui cum senex esset, athletasque se in curriculo exercentes videret, aspexisse lacertos suos dicitur, illacrymansque dixisse, *Athi quidem jam mortui sunt*. Non verò tam isti, quam tu ipse, nugator: neque enim ex æe unquam es nobilitatus, sed ex lateribus & lacertis tuis. Nihil Sextus * Æmilius tale, nihil multis annis ante T. Coruncanius, nihil modò P. Crassus: à quibus jura civibus præscribebantur; quorum usque ad extremum spiritum profecta est prudentia. Orator, metuo, ne languescat senectute: est enim munus ejus non ingenii solum, sed laterum etiam, & virium. Omnino canorum illud in voce splendet etiam, nescio quo pacto, in senectute; quod equidem non amisi adhuc, & tamen videtis annos meos: sed tamen decorus est sermo senis, quietus & remissus; facitque persæpe ipsa sibi audientiam disertis senis compta & mitis oratio. Quod si ipse exequi nequeas, possis tamen Scipioni præcipere, & Lælio. Quid enim est jucundius senectute, stipatâ studiis juventutis? Anne eas quidem vires senectuti relinquemus, ut adolescentulos doceat, instituat, ad omne officii munus iustruat? Quo quidem opere quid potest esse præclarior? Mihi verò Cn. & P. Scipiones, & avi tui duo, L. Æmilius & P. Africanus, comitatu nobilium juvenum fortunati videbantur. Nec ulli bonarum artium magistri non beati putandi, quamvis consenuerint vires, atque defecerint: etsi ista ipsa defectio virium, adolescentiæ vitiis efficitur sapius, quam senectutis. Libidinosa et nimia, & intemperans adolescentia effœtum corpus

N

tradit

*Secunda
vituperatio
senectutis.
Senectutē
eo nomine
miseram
non esse,
quod cor-
pus infir-
mum red-
dat.
Milonis
querimonia
* Ælius.*

*Senectutē
non officere
oratori.*

*Cyri senis
fortitudo.*

tradit senectuti. Cyrus quidem apud Xenophontem eo sermone, quem moriens habuit, cum admodum senex esset, negat se unquam sensisse senectutem suam imbecilliolem factam, quam adolescentia fuisset. Ego L. Metellum memini puer (qui cum quadriennio post alterum consulatum pontifex maximus factus esset, viginti & duos annos ei sacerdotio praefuit) ita bonis viribus esse in extremo tempore aetatis, ut adolescentiam non requireret. Nihil necesse est mihi de meipso dicere, quanquam est id quidem senile, aetatique nostrae conceditur. Videtisne, ut apud

*Scipsum
laudare se-
nex quis
possit.*

*Nestoris
senectus &
eloquentia
in Iliad.
primo.
Decem Ne-
storis simi-
les optat
Agamem-
non in se-
cundo Iliad.*

Homerum sapissime Nestor de virtutibus suis praedicet? Tertiam enim jam aetatem hominum vixerat; nec erat ei verendum, ne vera de se praedicans, nimis videretur aut insolens aut loquax. Etenim (ut ait Homerus) ex ejus lingua melle dulcior fluebat oratio: quam ad suavitatem nullis egebat corporis viribus. Et tamen ille dux Graeciae nunquam optat, ut Ajacis similes decem habeat, at ut Nestoris quandoque: quod si acciderit, non dubitat quin brevi Troja sit peritura. Sed redeo ad me. Quartum annum ago & octogesimum; equidem posse vellem idem gloriari, quod Cyrus: sed tamen hoc quoque dicere, non me quidem iis esse viribus, quibus aut miles Punico bello, aut quaestor eodem bello, aut consul in Hispania fuerim, aut quadriennio post, cum tribunus militaris depugnavi apud Thermopylas, M. * Attilio Glabrione consule: sed tamen, ut

* Acilio.

vos videtis, non plane me enervavit, non afflixit senectus: non curia vires meas desiderat; non rostra, non amici, non clientes, non hospites. Nec enim unquam sum assensus illi veteri laudatoque proverbio, quod monet, Mature fieri senem, si diu velis esse senex. Ego vero me minus diu senem esse malle, quam esse senem antequam essem. Itaque nemo adhuc convenire me * valuit, quin fuerim oc-

Proverb.

* voluit.

cupa-

cupatus. At minus habeo virium quam vestrum u-
 tervis. Nec vos quidem T. Pontii centurionis vires
 habetis. Num idcirco ille est præstantior vobis? Mo-
 deratio modò virium adsit, & tantum, quantum quis-
 que potest, nitatur: nã ille non magno desiderio
 tenebitur virium. Olympiæ per stadium ingressus
 esse Milo dicitur, cum humeris sustineret bovem:
 utrum igitur has corporis, an Pythagoræ tibi malis
 vires ingenii dari? Denique isto bono utare, dum
 adsit; cum absit, nè requiras: nisi forte adolescentes
 pueritiam, paululum ætate progressi adolescentiam
 debeant requirere. Cursus est certus ætatis, & via
 una naturæ, eaque simplex; suaque cuique parti æta-
 tis tempestivitas est data. Ut enim infirmitas puero-
 rum est, & ferocitas juvenum, & gravitas jam con-
 stantis ætatis: sic senectutis maturitas naturale quid-
 dam habet, quod suo tempore percipi debeat. Arbi-
 tror te audire, Scipio, hospes tuus Masinissa quæ fa-
 ciat hodie, nonaginta annos natos: cum ingressus iter
 pedibus sit, in equum omnino non ascendere; cum
 equo, ex equo non descendere: nullo imbre, nullo
 frigore adduci, ut capite operto sit: summam in eo
 esse corporis siccitatem: itaque exequi omnia regis
 officia & munera. Potest igitur exercitatio, & tem-
 perantia etiam in senectute conservare aliquid pristi-
 ni roboris. Non sunt in senectute vires. Nec postu-
 lantur quidem vires a senectute: ergo & legibus &
 institutis, vacat ætas nostra muneribus iis, quæ
 non possunt sine viribus sustineri. Itaque non mo-
 dò, quod non possumus, sed ne quantum possu-
 mus quidem, cogimur. At ita multi sunt imbe-
 cilli senes, ut nullum officii, aut omnino vitæ
 munus exequi possint. At id quidem non propri-
 um senectutis est vitium, sed commune valetudi-
 nis. Quam fuit imbecillus Pub. Africani filius, is,
 qui te adoptavit? quam tenui, aut nullâ potiùs vale-

T. Pontii
 robor.

Milo.

Maturitas
 senectutis.
 Masinisse
 Numidæ
 regis robor
 & toleran-
 tia in senec-
 tute.

tudine ? quod nisi ita fuisset, alterum ille extitisset lumen civitatis. Ad paternam enim magnitudinem animi, doctrina uberior acceperat. Quid mirum igitur in senibus, si infirmi sunt aliquando, cum ne id quidem adolescentes effugere possint ? Resistendum, Læli & Scipio, senectuti est, & ejus vitia diligentia * compensanda sunt. Pugnandum tanquam contra morbum est, sic contra senectutem. Habenda ratio valetudinis : utendum exercitationibus modicis. Tantum cibi & potionis adhibendum, ut reficiantur vires, non opprimantur. Nec verò corpori solum subveniendum est, sed etiam menti atque animo multò magis : nam hæc quoque, nisi tanquam lumini oleum instilles, extinguuntur senectute. Et corpora quidem defatigatione & exercitatione ingravescent : animi autem se exercendo levantur. Nam, quos ait Cæcilius comites stultos senes, hos significat credulos, obliuiofos, dissolutos : quæ vitia sunt non senectutis, sed inertis, ignavæ, somniculosæ senectutis. Ut petulantia, ut libido magis est adolescentum, quàm senum ; nec tamen omnium adolescentium, sed non proborum : sic ista senilis stultitia, quæ deliratio appellari solet, senum levium est, non omnium. Quatuor robustos filios, & filias quinque, tantam domum, tantas clientelas Appius regebat & senex, & cæcus. Intentum enim animum, tanquam arcum, habebat, nec languescens succumbebat senectuti, Tenebat non modò auctoritatem, sed etiam imperium in suos : metuebant eum servi, verebantur liberi, charum omnes habebant ; vigeat in ea domo patrius mos & disciplina. Ita enim senectus honesta est, si se ipsa defendit, si jus suum retinet, si nemini mancipata est, si usque ad extremum spiritum dominatur in suos. Ut enim adolescentem, in quo sensile aliquid ; sic senem, in quo adolescentis est aliquid, laudamus : quod qui sequitur, corpore senex esse

*corrigenda.
Documenta ad resistendum senectuti.

Corpus exercitatione ingravescit animus levatur.

Deliratio.

Appius cæcus.

esse poterit, animo nunquam erit. Septimus mihi Originum liber est in manibus: omnia antiquitatis monumenta colligo: causarum illustrium, quasunque defendi, nunc quam maxime conficio orationes: jus augurum, pontificum, civile tracto: multum etiam Græcis literis utor; Pythagoreorumque more, exercendæ memoriæ gratiâ, quid quaque die dixerim, audiverim, egerim, commemoro vesperi. Hæ sunt exercitationes ingenii, hæc curricula mentis. In his desudans atque elaborans, corporis vires non magnopere desidero. Adsum amicis, venio in senatum frequens, ultroque affero res multum & diu cogitatas, easque tueor animi, non corporis viribus. Quæ si exequi nequirem, tamen me lectulus oblectaret meus ea ipsa cogitantem, quæ jam agere non possem: sed, ut possim, facit acta vita. Semper enim in iis studiis laboribusque viventi, non intelligitur, quando obrepit senectus. Ita sensim sine sensu ætas senescit, nec subito frangitur, sed diuturnitate extinguitur.

Originum libri à Cætone scripti

Pythagoreorum mos. Μὴδ' ὕπνον μάλα κοῖσιν ἐπ' ὁμασσι περιδείξεται Πρὶν ᾧ ἡ μορὴ ὠγερῶν τρις ἑκάστον ἰπαλθεῖν, Pythag.

Sequitur tertia vituperatio senectutis, quod eam scarere dicunt voluptatibus. O præclarum munus ætatis! siquidem id aufert à nobis, quod est in adolescentia vitiosissimum. Accipite enim, optimi adolescentes, veterem orationem Archytæ Tarentini, magni in primis, & præclari viri; quæ mihi tradita est, cum essem adolescens Tarenti cum Q. Maximo: Nullam capitaliorem pestem, quam corporis voluptatem, hominibus dicebat à Natura datam: cujus voluptatis avidæ libidines, temere & effrænate ad potiundum incitarentur. Hinc patriæ proditioes, hinc rerum publicarum everfiones, hinc cum hostibus clandestina colloquia nasci: nullum denique scelus, nullum malum facinus esse, ad quod suscipiendum non libido voluptatis impelleret: stupra vero, adulteria, & omne tale flagitium nullis aliis

Tertia vituperatio senectutis. Senectutē miseram non esse, quod privet voluptatibus. Oratio Archytæ contra voluptatem.

Ἡ ἡδονὴ δὲ λίσσεται ᾧ κακῶν.

*Menti vo-
luptas ini-
mica.*

*Plato quo
tempore
Tarentum
veniret.*

** Camillo,
* intellige-
retis.
* possemus.
* efficeret.*

*Detestabile
scelus à L.
Flaminio
factum ob
volupta-
tem.*

illecebris excitari, nisi voluptatis. Cumque homini
sive natura, sive quis deus, nihil mente præstabilius
dedisset; huic divino muneri ac dono nihil tam esse
inimicum, quam voluptatem. Nec enim, libidine
dominante, temperantiæ locum esse omnino, nec in
voluptatis regno virtutem posse consistere: Quod
quò magis intelligi posset, fingere animo jubebat
tanta incitatum aliquem voluptate corporis, quanta
percipi posset maxima: nemini censebat fore dubi-
um, quin tamdiu dum ita gauderet, nihil agitare
mente, nihil ratione, nihil cogitatione consequi
posset. Quocirca nihil esse tam detestabile, tamque
pestiferum, quam voluptatem; Siquidem ea, cum
major esset, atque longior, omne animi lumen ex-
tingueret. Hæc cum C. Pontio Samnite patre ejus, à
quo Caudino prælio Sp. Posthumius & T. Veturius
consules superati sunt, locutum Archytam, Near-
chus Tarentinus hospes noster, qui in amicitia popu-
li Romani permanerat, se à majoribus natu acce-
pisse dicebat: cum quidem ei sermoni interfuisset Pla-
to Atheniensis, quem Tarentum venisse L. * Æmilio,
Appio Claudio consulibus, reperio. Quorsum hæc?
ut * intelligatis, si voluptatem aspernari ratione &
sapientiâ non * possumus, magnam habendam fene-
struti gratiam, quæ * effecerit, ut id non liberet,
quod non oporteret; impedit enim consilium volu-
ptas rationi inimica, ac mentis (ut ita dicam) per-
stringit oculos, nec habet ullum cum virtute com-
mercium, Invitus quidem feci, ut fortissimi viri T. Fla-
minii fratrem, L. Flaminium è senatu ejicerem. sep-
tem annis postquam consul fuisset: sed notandam libi-
dinem putavi. Ille enim cum esset consul in Gallia,
exoratus est in convivio à scorto, ut securi feriret ali-
quem eorum, qui in vinculis essent damnati rei capi-
talis. Hic Tito, fratre suo, censore (qui proximus
ante me fuerat) elapsus est: mihi verò & Flacco neu-
tquam

tiquam probari potuit tam flagitiosa & tam perditā
libido, quæ cum probro privato conjungeret imperii
dedecus. Sæpe à majoribus natu audiui, qui se porrò
pueros à senibus audivisse dicebant, mirari solitum
C. Fabricium, quod, cum apud regem Pyrrhum le-
gatus esset, audisset à Theffalo Cineas, Athenis quen-
dam esse qui se sapientem profiteretur, eumque dice-
re, Omnia, quæ faceremus, ad voluptatem esse refe-
renda. Quod ex eo audientes, M. Curium & Titum
Coruncanium optare solitos, ut id Samnitibus ipsiq;
Pyrrho persuaderet; quò facilius vinci possent, cum
se voluptatibus dedissent. Vixerat M. Curius cum
P. Decio, qui quinquennio ante eum consulem se
pro republica quarto consulatu devoverat. Nôrat
eundem Fabricius, nôrat Coruncanius: qui cum ex
sua vita, tum ex ejus, quem dico, P. Decii factò,
judicabant esse profecto aliquid naturâ pulchrum
atque præclarum, quod suâ sponte peteretur;
quodque, spretâ & contemptâ voluptate, opti-
mus quisque sequeretur. Quorsum igitur tam mul-
ta de voluptate? Quia non modo vituperatio nul-
la, sed etiam summa laus senectutis est, quod ea vo-
luptates nullas magnopere desiderat. Caret epulis,
extructisque mensis, & frequentibus poculis: caret
ergo vinolentiâ, cruditate, & insomniis. Sed si ali-
quid dandum est voluptati, quoniam ejus blanditiis
non facile obfistimus (divinus enim Plato escam
malorum appellat voluptatem, quod eâ videlicet ho-
mines capiantur, ut hamo pisces) quanquam im-
moderatis epulis careat senectus, modicis conviviis
tamen potest delectari. C. Duillium M. filium, qui
Pœnos primus classe devicerat, redeuntem à cœna
senem sæpe videbam puer: delectabatur cereo funa-
li, & tibicine: quæ sibi, nullo exemplo, privatus
sumpserat: tantum licentiæ dabat gloria. Sed quid
ego alios? ad meipsum jam revertor. Primum habui

*Est unus
philosophus*

*P. Decius
scilicet pro re-
pub. devo-
vit.*

*Voluptas
malorum
est.*

*Δίλμαρ οὗτος
παλαιὸν ἡ
ἱστορίαν.*

*C. Duillius,
primos Pœ-
nos classe
devicit.*

Semper sodales. Sodalitates autem, me quæstore, constitutæ sunt, sacris Idæis Magnæ matris acceptis. Epulabar igitur cum sodalibus, omnino modice: sed erat tamen quidam fervor ætatis, quâ progrediente, omnia fiunt etiam indies mitiora. Neque enim ipsorum conviviorum delectationem, corporis voluptatibus magis, quam cœtû amicorum, & sermonibus, metiebar. Bene enim majores nostri accubationem epularem amicorum, quia vitæ conjunctionem haberet, convivium nominarunt: melius quam Græci, qui hoc idem tum competationem, tum concoenationem vocant; ut, quod in eo genere minimum est, id maxime probare videantur. Ego verò, propter sermonis delectationem, tempestivis conviviis delector, nec cum æqualibus solum, qui pauci jam admodum restant, sed cum vestra etiam ætate, atque vobiscum: habeoque senectuti magnam gratiam, quæ mihi sermonis aviditatem auxit, potionis & cibi sustulit. Quod si quem etiam ista delectant, nè omnino bellum indixisse videar voluptati, cujus est etiam fortasse quidam naturalis * motus: non intelligo, ne in istis quidem voluptatibus ipsis, carere sensu senectutem. Me vero & magisteria delectant à majoribus instituta: & is sermo, qui, more majorum, à summo magistro adhibetur in poculo: & pocula, sicut in Symposio Xenophontis, minuta, atque rorantia: & refrigeratio æstate, * & vicissim aut sol, aut ignis hybernus. Quæ quidem in Sabinis etiam persequi soleo; conviviumque vicinorum quotidie compleo: quod ad multam noctem, quam maxime possumus, vario sermone producimus. At non est voluptatum tanta quasi titillatio in senibus. Credo, sed nec desideratio quidem. Nihil autem molestum, quod non desideres. Bene Sophocles, cum ex eo quidam jam confectâ ætate quæreret, utereturne rebus Venereis, Dii meliora, inquit: libenter vero istinc, tanquam

Convivium
dicitur a
convivendo
συνπιπίσκειν
a συμπι-
πίσκειν, id est,
a compo-
tando.

* modus.

*Συμπόσι-
ον.*
*Xenophon-
tis Sympo-
sion.*

* vicissim
in hyeme,
aut sol.

Palestra
Sophoclis
responsio.

domino agresti, ac furioso, profugi. Cupidis enim
 rum talium odiosum & molestum est fortasse ca-
 ere: satiatis verò & expletis jucundius est carere,
 quam frui. Quanquam non caret is, qui non deside-
 rat. Ergo, non desiderare, dico esse jucundius, quam
 frui. Quod si istis ipsis voluptatibus bona ætas frui-
 tur libentius: primum parvulis fruitur rebus, ut dixi-
 mus; deinde iis, quibus senectus, etiamsi non abunde
 potitur, non omnino caret. Ut Turpione Ambivio
 magis delectatur, qui in prima cavea spectat; dele-
 ctatur tamen etiam, qui in ultîma: sic adolescentia,
 voluptates prope intuens, magis fortasse lætatur, sed
 delectatur etiam senectus; procul eas spectans, tan-
 tum, quantum sat est. At illa quanti sunt, animum,
 inquam emeritis stipendiis libidinis, ambitionis,
 contentionis, inimicitiarum, cupiditatum omnium,
 cum esse, secumq; (ut dicitur) vivere! Si verò
 habet aliquod tanquam pabulum studii, atque do-
 minæ, nihil est otiosâ senectute jucundius. Mori vi-
 debamus in studio dimitiendi pene cœli atque terræ
 Gallum, familiarem patris tui, Scipio. Quoties
 dum lux, noctu aliquid describere ingressum; quoties
 ex oppressit, cum cœpisset manè! Quàm delecta-
 tur, cum defectiones solis & lunæ multò nobis
 ante prædiceret! Quid in levioribus studiis, sed ta-
 men acutis! Quàm gaudebat bello suo Punico Næ-
 mus! quàm Truculento Plautus! quàm Pseudolo!
 Iam etiam senem Livium, qui, cum septem annis
 ætatem ego natus sum, fabulam * edidisset, Ce-
 thego, Tuditanoque consulibus, usque ad adole-
 scentiam meam processit, ætate. Quid de P. Licinii
 crassi, & pontificii, & civilis juris studio loquar? aut
 hujus P. Scipionis, qui his paucis diebus ponti-
 fex maximus factus est? Atqui eos omnes quos com-
 memoravi, his studiis flagrant senes vidimus: M.
 Cethegum, quem recte Suadæ medullam dixit

*Proverbiū,
 Senectus
 Studioſa
 jucunda.
 Gallus a-
 strologus.*

*Livius
 Androni-
 cus.
 *docuisset
 legit Gaza.*

*Suadæ me-
 dulla. M.
 Cethegus
 dictus.*

Ennius,

*Vid. sup.
versic.
Græc Solon.
nis.*

*Agricultu-
re laus.*

**Requie-
tem, leg. 1
Priscianus
lib. 2.*

Ennius, quanto studio exerceri in dicendo videba-
mus etiam senem! Quæ sunt igitur epularum, aut li-
dorum, aut scortorum voluptates, cum his volup-
tibus comparandæ? Atque hæc quidem studia sunt
doctrinæ, quæ quidem prudentibus & bene insti-
tutis pariter cum ætate crescunt: ut honestum illud
Solonis sit, quod ait versiculo quodam (ut ante dixi)
senescere se multa indies addiscentem: quâ volup-
te animi nulla certe potest esse major. Venio nunc
ad voluptates agrorum, quibus ego incredibili-
ter delector: quæ nec ulla impediuntur senectute,
mihi ad sapientis vitam proximè videntur acceden-
te. Habent enim rationem cum terra, quæ nunquam
recusat imperium: nec unquam sine usura redde-
re quod accepit, sed alias minore, plerumque majori
cum scœnore. Quanquam me quidem non fructus
modò, sed etiam ipsius terræ vis, ac natura delectat:
quæ cum gremio mollito ac subactò semen sparsum
excepit, primum id occatum cohibet; ex quo occa-
tio, quæ hoc efficit, nominata est: deinde tepesactum
vapore & complexu suo diffundit, & elicit herbe-
scentem ex eo viriditatem; quæ nixa fibris stirpium
sensim adolescit, culmoque erecta geniculato, vagi-
nis jam quasi pubescens includitur: è quibus cum
emerferit, fundit frugem spicæ ordine structam,
contra avium minorum morsum munitur vallo ar-
starum. Quid ego vitium satus, ortus, incrementum
commemorem? Satiari delectatione non possum,
meæ senectutis *requiem oblectamentumque noscat.
Omitto enim vim ipsam omnium, quæ generantur
terra, quæ ex fici tantulo grano, aut ex acino vinaceo
aut ex cæterarum frugum aut stirpium minutissimis
seminibus tantos truncos ramosq; procreat: malle-
oli, plantæ, sarmenta, viviradices, propagines, non
ea efficiunt, ut quemvis non sine admiratione dele-
ctent? Vitis, quæ naturâ caduca est, &, nisi sulca

terram fertur ; eadem , ut se erigat , claviculis suis ,
 mani manibus , quicquid est nacta , complectitur :
 nam serpentem multiplici lapsu , & erratico , ferro
 putans coercet ars agriculturalum , ne sylvescat sar-
 gentis , & in omnes partes nimia fundatur . Itaque
 eunte vere in iis , quæ relicta sunt , existit tan-
 tam ad articulos sarmentorum , ea quæ gemma di-
 tur ; à qua oriens uva sese ostendit ; quæ & succe-
 rit , & calore solis augescens , primò est peracer-
 gustatu ? deinde maturata dulcescit , vestita-
 e pampinis , nec modico tepore caret , & nimios
 lis * defendit ardores . Quâ quid potest esse cum
 ctu lætius , tum aspectu pulchrius ? cujus quidem
 on utilitas me solum (ut ante dixi) sed etiam
 ultura , & ipsa natura delectat : adminiculorum or-
 nes , capitum conjugatio , religatio , propagatio vi-
 um , sarmentorumque ea , quam dixi , aliorum ampu-
 tio , aliorum immissio . Quid ego irrigationes ,
 uid agri fossiones , repastinationesque proferam ,
 nibus sit multò terra fecundior ? Quid de utilitate
 loquar stercoreandi ? dixi in eo libro quem de rebus
 ulticis scripsi : de qua doctus Hesiodus nè verbum
 uidem fecit , cum de cultura agri scriberet . At Ho-
 merus , qui multis , ut mihi videtur , ante seculis fuit ,
 ærtem lenientem desiderium , quod capiebat è fi-
 o , colentem agrum & eum stercoreantem facit .
 Nec vero segetibus solum , & pratis , & vineis , & ar-
 cultis res rusticæ lætæ sunt , sed pomariis etiam &
 ortis , tum pecudum pastu , & apum examinibus ,
 tum florum omnium varietate . Nec consitiones mo-
 do delectant , sed etiam insitiones : quibus nihil in-
 venit agricultura solertius . Possum persequi multa
 oblectamenta rerum rusticarum : sed ea ipsa , quæ dixi ,
 tantio fuisse longiora . Ignoscetis autem , nam & stu-
 dio rerum rusticarum provectus sum , & senectus est
 naturâ loquacior , ne ab omnibus eam vitiis videar
 vindicare .

* defugit,
 legit Gaza.

Cato de re
 Rustica.
 Homerus
 ante Hesio-
 dum.

Senatores
senes.

A villa in
senatum
accerseban-
tur senes.
Viatores
unde.

*No. Mar-
cellus legis,
agri culti-
one, duobus
dictionibus;
an vitio
scriptoris
nescio.

vindicare. Ergo in hac vita Man. Curius, cum Samnitibus, de Sabinis, de Pyrrho triumphasset, consumpsit extremum tempus ætatis: cujus quidem vitam ego contemplans (abest enim non longè à me) admirari fatis non possum vel ipsius hominis contentiam, vel temporum disciplinam. Curio ad focum sedenti magnum auri pondus Samnites cum attulissent, repudiati ab eo sunt. Non enim aurum habere, præclarum sibi videri dixit: sed iis, qui haberent aurum, imperare. Poteratne tantus animus non jucundam efficere senectutem? Sed venio ad agricolas, ne à meipso recedam. In agris erant tunc senatores, id est, senes. Siquidem L. Quintus Cincinnato in agro aranti nuntiatum est, eum dictatorem esse factum: cujus dictatoris jussu magister equitum C. Servilius Ahala, Sp. Melium, regnum appetentem, & occupare volentem interemit. A villa in senatum accersebantur & Curius, & cæteri senes ex quo qui eos accersebant, viatores nominati sunt. Num igitur eorum senectus miserabilis fuit qui se * agricolatione oblectabant? Meâ quidem sententiâ, haud scio hâc an ulla vita beatior esse possit: neq; solum officio, quod hominum generi universo cultura agrorum est salutaris, sed & delectatione quam dixi, & saturate, copiamque omnium rerum, quæ ad victum hominum, & cultum etiam deorum pertinent. Et quoniam hæc quidam desiderant, in gratiam jam cum voluptate redeamus. Semper enim boni assiduique domini referta cella vinaria, olearia, mellaria, & penaria est, villaque tota locuples est: abundat porco, hædo, agno, gallinâ, lacte, caseo, melle. Jam hortum ipsi agricolæ succiduam alteram appellant: tum conditiora facit hæc etiam, supervacanei operis aucupium, atque venatio. Quid de pratorum viriditate, aut arborum ordinibus, aut vinearum olivetorumque specie dicam? Brevis expediam.

Agro bene culto nihil potest esse nec usu ube-
re, nec specie ornatius: ad quem fruendum non mo-
do non retardat; verum etiam invitat atque allecat
pectus. Ubi enim potest illa ætas aut melius, aut
facile calefcere, vel apricatione, vel igni? vel vicissim
horis, aquisve refrigerari salubrius? Habeant igitur
senes sibi arma, sibi equos, sibi hastas, sibi clavam,
sibi natationes, & cursus: nobis senibus ex
omnibus multis talos relinquunt & tesseras: id ip-
sum tamen, ut libebit: quoniam sine his beata esse se-
necitas potest. Multas ad res perutiles Xenophontis
libri sunt, quos legite, quæso, studiose ut facitis.
Cuius copiose ab eo agricultura laudatur in eo li-
bro, qui est de tuenda re familiari, qui Oeconomicus
tribuitur! Atque, ut intelligatis, nihil ei tam regale
videtur, quam studium agri colendi; Socrates in eo
libro loquitur cum Critobulo; Cyrum minorem,
Persarum regem, præstantem ingenio, atque imperii
virtutibus, cum Lyfander Lacedæmonius, vir summæ
auctoritatis, venisset ad eum Sardis, eique dona à sociis
miserisset, & cæteris in rebus comem erga Lyfan-
dram atque humanum fuisse, & ei quendam conse-
cratum agrum, diligenter consitum, ostendisse. Cum
enim admiraretur Lyfander & proceritates arbo-
rum, & directos in quincuncem ordines, & humum
viridissimam, atque puram, & suavitatem odorum, qui
exerentur è floribus: tum eum dixisse, mirari se non
solum diligentiam, sed etiam solertiam ejus, à quo
est illa dimensa atque descripta: Et ei Cyrum re-
miserat, Atqui ego sum omnia ista dimensus; mei
ordinis, mea descriptio; multæ etiam istarum
arborum meâ manu sunt satæ: Tum Lyfandrum, in-
teritum purpuram ejus, & nitorem corporis, orna-
mentumque Persicum multo auro, multisque gemmis,
adornasse, Recte vero te, Cyre, beatum ferunt, quoniam
tanti tuæ fortuna conjuncta est. Hâc igitur fortu-
na

Ἀγρόν γὰρ
τε λίσσονται.
Ἀμαλθεὺς
κίρας ἔσθ).

Ager bene
cultus
quantum sit.

Laudat
Xenophon-
tis libros
omnes Xe-
nophontis
Oeconomi-
cum laudat
Cyrus mi-
nor agricul-
turæ studi-
osus.

nā frui licet senibus : nec ætas impedit , quò minus
& cæterarum rerum , & in primis agri colendi studi-
teneamus usque ad ultimum tempus senectutis .
quidem Valerium Coryinum accepimus ad centes-
imum annum vitam perduxisse , cum esset acta pa-
ætate in agris , eosque coleret : cujus inter primus
& sextum consulatum , sex & quadraginta anni la-
terfuerunt . Itaque quantum spatium ætatis major
nostri ad senectutis initium esse voluerunt , tam
illi cursus honorum fuit : atque ejus extrema ætas
hoc beatior , quam media , quod autoritatis plus ha-
bebat , laboris verò minus . Apex autem senectutis
est autoritas . Quanta fuit in L. Cæcilio Metello
quanta in Attilio Calatino ! in quem illud elogium
unicum ,

Elogium.

*U no ore plurimæ consentiunt gentes, populi primari
fuisse virum.*

Πρωτῷ
αὐτῷ ὁ
ἐκὼ ὁ
ἐκὼ ὁ
ἐκὼ ὁ

Notum est ejus carmen incisum in sepulcro. Igitur gravis, cujus de laudibus omnium esset consentiens. Quem virum P. Crassum, nuper pontificem maximum! quem postea M. Lepidum, eodem sacerdotio præditum, vidimus! Quid de Paulo Africano loquar? aut, ut jam antè, de Maximo? rum non in sententia solum, sed etiam in nutu regebat autoritas. Habet senectus, honorata prædictum, tantam autoritatem, ut ea pluris sit, quam omnes adolescentiæ voluptates. Sed in omni oratione mementote, eam me laudare senectutem, quæ fundamentis adolescentiæ constituta sit. Ex quo idem dicitur, quod ego magno quondam cum assensu orationum dixi, Miseram esse senectutem, quæ se oratione defenderet. Non cani, non rugæ repente auctoritatem asferre possunt: sed honeste acta superiorum ætas fructus capit autoritatis extremos. Hæc enim ipsa sunt honorabilia, quæ videntur lævia atque communia; salutare, appeti, decedi, assurgere, deduci, redire.

consuli : quæ & apud nos , & in alijs civitatibus ,
quæque optimè morata , ita diligentissime obser-
vatur. Lyfandrum Lacedæmonium (cujus modò
mentionem feci) dicere aiunt solitum , Lacedæmo-
ni esse honestissimum domicilium senectutis : nus-
quam enim tantum tribuitur ætati , nusquam est se-
necius honoratior. Quin etiam memoriæ proditum
est , cum Athenis , ludis , quidam in theatrum gran-
dæ natu venisset , in magno concessu locum ei a suis
tribus nusquam datum : cum autem ad Lacedæmo-
ni accessisset , qui , cum legati essent , in loco certo
sedederant , consurrexisse omnes illi dicuntur , &
illum * sessum recepisse. Quibus cum à cuncto
cessu plausus esset multiplex datus , dixisse ex iis
videndam , Athenienses scire , quæ recta essent , sed fa-
cere nolle. Multa in nostro collegio præclara sunt :
hoc de quo agimus in primis , quod , ut quisq; æta-
te antecellit , ita sententiæ principatum tenet. Neque
solum honore antecedentibus , sed iis etiam ,
cum imperio sunt , majores natu augures ante-
ceduntur. Quæ sunt igitur voluptates corporis cum
moritatis præmijs comparandæ ? quibus qui splen-
de ufi sunt , ii mihi videntur fabulam ætatis pere-
re ; nec , tanquam inexercitati histriones , in extremo
corruisse. At sunt morosi , & anxii , & iracundi ,
& difficiles senes : si quærimus , etiam avari. Sed hæc
vicia sunt , non senectutis. At morositas ta-
men , & ea vicia , quæ dixi , habent aliquid excusatio-
nis , non illius quidem justæ , sed quæ probari posse
deatur. Contemni se putant , despici , illud : præterea
se omni fragili corpore odiosa omnis offensio est , quæ ta-
men omnia dulciora fiunt & bonis moribus , & arti-
bus : idque tum in vita , tum in scena intelligi potest
enim illis fratribus , qui in Adelphis sunt : quanta in altero
comitas , in altero comitas ! Sic se res habet. Ut enim
non omne vinum , sic non omnis ætas vetustate coa-
cessit.

*Apud La-
cedæmonios
honestissi-
mum erat
senectutis
domicilium*

** sessum.*

*Athenien-
ses sciunt
quæ recta
sint , sed
facere no-
bunt.*

cescit. Severitatem in senectute probo, sed eam (sic ut alia) modicam; acerbitem nullo modo. Avaritia vero senilis quid sibi velit, non intelligo: potest enim quicquam esse absurdius, quam, quo minus viæ restat, eo plus viatici quærere?

*Senectutē .
hoc miserā
non esse,
quod haud
procul absit
a morte.*

Quarta restat causa, quæ maximè angere, atque sollicitam habere nostram ætatem videtur: appropinquatio mortis, quæ certe à senectute non potest longe abesse. O miserum senem, qui mortem contemnendam esse in tam longa ætate non videt, quæ aut planè negligenda est, si omnino extinguatur animus; aut etiam appetenda, si aliquod eum deducit, ubi sit futurus æternus. Atqui tertium certè nihil inveniri potest. Quid igitur timeam, si aut non miser post mortem, aut beatus etiam futurus sum? Quamquam quis est tam stultus (quamvis sit adolescens) cui sit exploratum, se ad vesperum esse victurum? Quinetiam ætas illa multò plures, quam nostra, mortis casus habet. Facilius in morbos incidunt adolescentes, gravius ægrotant, tristius curantur. Itaque pauci veniunt ad senectutem. Quod nisi ita accideret, melius & prudentius viveretur. Mentes enim, & ratio, & consilium in senibus est, qui si nulli fuissent, nullæ omnino civitates fuissent. Sed redeo ad mortem impendentem. Quod illud est crimen senectutis, cum illud videatis cum adolescentia esse commune? Sensi ego tum in optimo filio meo, tum in expectatis ad amplissimam dignitatem fratribus tuis, Scipio, omni ætati mortem esse communem. At sperat adolescens diu se victurum: quod sperare idem senex non potest. Insipienter sperat. Quid enim est stultius, quam incerta pro certis habere, falsa pro veris? At senex ne, quod speret, habet quidem. At est eò meliore conditione, quam adolescens; cum id, quod sperat ille, hic jam assecutus est. Ille vult diu vivere

*Οι απρο-
βδται ἡ
νίαν τὰ ἴ-
πωμα νο-
σίουσιν ἡ-
σιν.
Hippocrat.*

*Omni æta-
ti mortem
esse com-
munem.*

*Melior se-
nis quam
adolescen-
tis conditio*

hic

um (sic
Avari
poter
minu
atque
r: ap
on po
mortu
derit
ingui
dedu
è nihil
ut non
sum
ado
n effe
quam
e inci
curan
d nisi
Mem
nulli
eo ad
fene
com
in ex
tuis,
e spe
idem
m est
o ve
est co
quod
ere
hic.

hic diu vixit. Quanquam (ô dii boni) quid est in hominis vita diu? Da enim supremum tempus; expectemus Tartessiorum regis ætatem: fuit enim (ut scriptum video) Argamthionius quidam Gadibus, qui octoginta regnavit annos, centum & viginti vixit. Sed mihi nè diuturnum quidem quicquam videtur, in quo est aliquid extremum: cum enim id advenit, tunc illud, quod præterit, effluit; tantum remanet, quod virtute & recte factis sis consecutus. Horæ quidem cedunt, & dies, & menses, & anni; nec præteritum tempus unquam revertitur; nec, quid sequatur, sciri potest. Quod cuique temporis ad vivendum datur, eo debet contentus esse. Neque enim histrioni, ut placeat, peragenda est fabula; modo, in quocunque fuerit actu, probetur: nec sapienti usque ad Plaudite, * vivendum. Breve enim tempus ætatis satis est longum ad bene honesteque vivendum. Sin processeris longius, non magis dolendum est, quam agricolæ dolent, præteritâ verni temporis suavitate, æstatem, autumnumque venisse. Ver enim tanquam adolescentiam significat, ostenditque fructus futuros: reliqua tempora dententis fructibus, & percipiendis accommodata sunt, Fructus autem senectutis est (ut sæpe dixi) in antè partorum bonorum memoria & copia. Omnia verò quæ secundum naturam fiunt, sunt habenda in bonis. Quid est autem tam secundum naturam, quam senibus emori? quod idem contingit adolescentibus, adversante & repugnante natura. Itaque adolescentibus mori sic mihi videntur, ut cum aquæ multitudine vis flammæ opprimitur: senes autem, sicut suâ sponte, nullâ adhibitâ vi, consumptus ignis extinguitur. Et quasi poma ex arboribus, si cruda sunt, vi avelluntur; si matura & cocta, decidunt: sic vitam adolescentibus vis aufert, senibus maturitas. Quæ mihi quidem tam jucunda est, ut quò propius ad mori-

Tartessio-
rum rex,
regnavit
anno 80,
vixit 120.

* venien-
dum.

Verisimi-
lis adoles-
centia.

Adoles-
centis a-
cerba, senis
verò matura
mors.

O

tem

*Mors senectutem
contemnenda.*

*Solonis responsum.
Herodis Sophist.
non dissimile responsum apud
Philost.
Γέρον ὀλίγα ποταῖα,
Solonis elogium exstat apud
Plutarchum.*

Ennii versus.

Non est lugenda mors, quam immortalitas consequatur.

rem accedam; eò citius quasi terram videar videre; aliquandòque in portum ex longa navigatione esse venturus. Omnium ætatum certus est terminus; senectutis autem nullus certus est terminus; recteq; in ea vivitur, quoad munus officii exequi & tueri possis, & tamen mortem contemnere. Ex quo fit, ut animosior etiam senectus sit, quàm adolescentia, & fortior. Hoc est illud, quod Pisistrato tyranno à Solone responsum est: cùm illi quærenti, Quà tandem spe fretus, sibi tam audacter obsisteret, respondisse dicitur, Senectute. Sed vivendi finis est optimus, cùm, integrâ mente, cæterisque sensibus, opus ipsa suum, eadem, quæ coagmentavit, natura dissolvit. Ut enim navem, ut ædificium idem destruit facillimè, qui construxit: sic hominem eadem optimè, quæ conglutinauit, natura dissolvit. Nam omnis conglutinatio recens, ægrè; inveterata, facile divellitur. Ita fit, ut illud breve vitæ reliquum, nec avidè appetendum senibus, nec sine causa deferendum sit. Vetâtque Pythagoras, injussu Imperatoris, id est, Dei, de præsidio & statione vitæ decedere. Solonis quidem sapientis elogium est, quo se negat velle suam mortem dolore amicorum, lamentisque vacare. Vult se charum, credo, suis esse. Sed haud scio, an melius Ennius:

*Nemo me lacrymis decoret, neque funera fletu
Faxit. Cur? Volito vivu' per ora virum.*

Non esse lugendam mortem censet, quam immortalitas consequatur. Jam, sensus moriendi, si aliquis esse potest, is ad exiguum tempus durat, præsertim seni. Post mortem quidem sensus aut optandus, aut nullus est. Sed hoc meditatam ab adolescentia debet esse, mortem ut negligamus: sine qua meditatione tranquillo esse animo nemo potest. Moriendum enim certè est, & id incertum, an eo ipso die. Mortem igitur omnibus horis impendentem timens, quis possit animo consistere? De qua non ità longâ disputatione

Qui pro
patria
mortui sunt

tionem opus esse videtur, cum recordor non solum L. Brutum, qui in liberanda patria est interfectus; non duos Decios, qui ad voluntariam mortem cursum equorum incitaverunt; non M. Attilium, qui ad supplicium est profectus, ut fidem hosti datam conservaret; non duos Scipiones, qui iter Poenis vel corporibus suis obstruere voluerunt; non avum tuum L. Paulum, qui morte suâ hinc collegæ in Cannensi ignominia temeritatem; non M. Marcellum, cujus interitum nè crudelissimus quidem hostis honore sepulture carere passus est: sed legiones quidem nostras (quod scripsi in Originibus) in eum locum sæpe profectas alacri animo, & erecto, unde se nunquam redituras arbitrarentur. Quod igitur adolēcentes, & ii quidem non solum indocti, sed etiam rustici contemnunt, id docti senes extimescent? Omnino (ut mihi quidem videtur) rerum omnium satietas, vitæ facit satietatem. Sunt pueritæ certa studia: num igitur ea desiderant adolēcentes? Sunt & ineuntis adolēcentiæ: num ea jam constans requirit ætas, quæ dicitur media? Sunt etiam hujus ætatis: nè ea quidem in senectute quærentur. Sunt autem extrema quædam studia senectutis. Ergo ut superiorum ætatum studia occidunt, sic occidunt etiam senectutis. Quod cum evenit, satietas vitæ tempus maturum mortis affert. Equidem non video, cur, quid ipse sentiam de morte, non audeam dicere vobis: quod eo melius cernere mihi videor, quod ab ea propius absum. Ego vestros patres, P. Scipio, tūque C. Læli, viros clarissimos, mihiq; amicissimos, vivere arbitror, & eam quidem vitam, quæ est sola vita nominanda. Nam dum sumus in his inclusi compagibus corporis, munere quodam necessitatis, & gravi opere perfungimur. Est enim animus cœlestis ex altissimo domicilio depressus & quasi demersus in terram, locum divinæ naturæ, æternitatisque contra-

Οὐδὲ γὰρ
ποῖς ἐν τῇ
δεσμότητι
ἐλεῖν ἑσθλὸν
τὸν χρεῖον
ἔσται, ὅς
δὴ θανάτου
ζῆτος βίον
Ἀπολλωνί-
ος ἀπὸ
Φιλοστ.
Ἀνίμα ἐστὶ
καλεστὴς
οἶκος.

*Quare ani-
mus im-
mortalis in
corpore hu-
mana in-
fusus sit.*

*Σοφὸς Σο-
φῶλῃ, σφω-
πῶτερος
Ἐυελπίης,
πάντων ὁ
σοφώτατος
Σωκράτης.
Verba ora-
culi. Ani-
morum
immortali-
tas proba-
tur.*

*Verba Cyri
morientis,
ὁ ἑταῖρος Πέ-
δια, apud
Xenophon-
tem.*

rium. Sed credo deos immortales sparsisse animos in corpora humana, ut essent, qui terras tuerentur, quique cœlestium ordinem contemplantes, imitentur eum, vitæ modo atque constantiâ. Nec mesolum ratio, ac disputatio impulit, ut ita crederem; sed nobilitas etiam summorum philosophorum, & autoritas, Audiebam Pythagoram, Pythagoreosque, incolas penè nostros, qui essent Italici Philosophi quondam nominati, nunquam dubitasse, quin ex universa mente divina delibatos animos haberemus. Demonstrabantur mihi præterea, quæ Socrates, supremo vitæ die de immortalitate animorum differuisset, is, qui esset sapientissimus oraculo Apollinis judicatus. Quid multa? sic mihi persuasi, sic sentio, cum tanta celeritas animorum sit, tanta memoria præteritorum, futurorumque; prudentia, tot artes, tantæ scientiæ, tot inventa, non posse eam naturam, quæ res eas contineat, esse mortalem: cumque animus semper agitetur, nec principium motûs habeat, quia ipse se moveat; nec finem quidem habiturum esse motûs, quia nunquam se ipse sit relicturus. Et, cum simplex animi natura sit, neque habeat in se quicquam admistum, dispar sui, atque dissimile, non posse eum dividi: quod si non possit, non posse interire: magnôque esse argumento, homines scire pleraque, antequam nati sint, quod jam pueri, cum artes difficiles discant, ita celeriter res innumerabiles arripiant, ut eas non tum primum accipere videantur, sed reminisci & recordari. Hæc Platonis sunt ferè. Apud Xenophontem autem moriens Cyrus major hæc dicit: Nolite arbitrari, ô mihi charissimi filii, me, cum à vobis discessero, nusquam, aut nullum fore: nec enim, dum eram vobiscum, animum meum videbatis; sed, eum esse in hoc corpore, ex iis rebus quas gerebam, intelligebatis. Eundem igitur esse creditote, etiamsi nullum videbitis. Nec verò clarorum viro-
rum

rum post mortem honores permanerent, si nihil eorum ipsorum animi efficerent, quò diutius memoriam sui teneremus. Mihi quidem nunquam persuaderi potuit, animos, dum in corporibus essent mortalibus, vivere; cum exissent ex iis, emori: nec verò tum animum esse insipientem, cum ex insipienti corpore evasisset: sed cum omni admittance corporis liberatus, purus & integer esse cœpisset, tum esse sapientem. Atque etiam, cum hominis natura morte dissolvitur, cæterarum rerum perspicuum est quò quæque discedant: abeunt enim illuc omnia unde orta sunt; animus autem solus, nec cum adest, nec cum discedit, apparet. Jam verò videtis nihil morti tam esse simile, quàm somnum. Atqui dormientium animi maximè declarant divinitatem suam: multa enim, cum remissi & liberi sint, futura prospiciunt. Ex quo intelligitur, quales futuri sint, cum se planè corporis vinculis relaxaverint. Quare, si hæc ita sunt, sic me colitote, inquit, ut deum: sin unà interiturus est animus cum corpore, vos tamen deos verentes, qui hanc omnem pulchritudinem tuentur & regunt, memoriam nostrì piè inviolatèque servabitis. Cyrus quidem hæc moriens. Nos (si placet) nostra videamus. Nemo unquam mihi, Scipio, persuadebit, aut patrem tuum Paulum, aut duos avos Paulum & Africanum, aut Africani patrem, aut patruum, aut multos præstantes viros, quos enumerare necesse non est, tanta esse conatos, quæ ad posteritatis memoriam pertinerent; nisi animo cernerent, posteritatem ad se pertinere posse. An censes (ut de meipso aliquid more senum glorier) me tantos labores diurnos nocturnosque domi militiæque suscepturum fuisse, si iisdem finibus gloriam meam, quibus vitam, essem terminaturus? Nonne melius multò fuisset, otiosam ætatem, & quietam, sine ullo labore & contentione, traducere? Sed nescio quomodo ani-

Σάμα μὲν
ἐν γαίῃ ἔ-
στιν, καὶ
πᾶντος ἐς
αὐτὴν
ἀνθρώπων
κρίσις ἐστὶν.
Phocyl.
Nihil tam
morti si-
mile, quàm
somnus.
Stulte,
quid est
somnus
gelidæ nisi
mortis im-
ago Ovid,

Stulti iniquo animo mortem ferunt, sapientes vero æquissimo.

Sic vixit Cato, ut frustra se natum non existimaret. Commorandi, non habitandi diversorium habemus. Ædificia Æpollon. ad tyrannum mori. militantes.

mus erigens se, posteritatem semper ita prospiciebat, quasi, cum excessisset e vita, tum denique victurus esset. Quod quidem ni ita se haberet, ut animi immortales essent, haud optimi cujusque animus maximè ad immortalem gloriam niteretur. Quid, quod sapientissimus quisque æquissimo animo moritur, stultissimus iniquissimo? Nonne vobis videtur animus is, qui plus cernat, & longius, videre se ad meliora proficisci; ille autem, cujus obtusior sit acies, non videre? Equidem efferor studio patres vestros, quos colui & dilexi, videndi. Neque eos verò solum convenire ayeo, quos ipse cognovi: sed illos etiam, de quibus audiui, & legi, & ipse conscripsi. Quo quidem me proficiscentem haud sanè quis facile retraxerit, nève tanquam Peliam recoxerit. Quod si quis deus mihi largiatur, ut ex hac ætate repuerascam, & in cunis vagiam, valde recusem: nec verò velim, quasi decurso spatio, à calce ad carceres revocari. Quid enim habet vita commodi? quid non potius laboris? Sed habeat sanè: habet certè tamen aut satietatem aut modum. Non libet enim mihi deplorare vitam: quod multi, & hi docti, sæpe fecerunt. Nec me vixisse pœnitet: quoniam ita vixi, ut frustra me natum non existimem; & ex vita ista discedo, tanquam ex hospitio, non tanquam ex domo; commorandi enim natura diversorium nobis, non habitandi, dedit. O præclarum diem, cum ad illud divinorum animorum concilium cœtumq; proficiscar, & cum ex hac turba & colluvione discedam! proficiscor enim non ad eos solum viros, de quibus ante dixi, sed etiam ad Catonem meum; quo nemo vir melior natus est, nemo pietate præstantior: cujus a me corpus crematum est; quod contra decuit ab illo meum. Animus verò non me deserens, sed respectans, in ea profecto loca discessit, quo mihi ipsi cernebat esse veniendum. Quem

ego

ego meum casum fortiter ferre visus sum; non quod æquo animo ferrem: sed me ipse consolabar, existimans non longinquam inter nos digressum & discessum fore. His mihi rebus, Scipio, (id enim te cum Lælio admirari solere dixisti) levis est senectus, nec solum non molesta, sed etiam jucunda. Quod si in hoc erro, quod animos hominum immortales esse credam; libenter erro: nec mihi hunc errorem, quo delector, dum vivo, extorqueri volo: ~~si mortuus~~ (ut quidam minuti philosophi censent) ~~non sentiam~~ am; non vereor, nè hunc errorem meum mortui philosophi irrideant. Quod si non sumus immortales futuri, tamen extinguì homini suo tempore optabile est. Nam habet natura, ut aliarum omnium rerum, sic vivendi modum. Senectus autem peractio ætatis est, tanquam fabulæ: cujus defatigationem fugere debemus, præsertim adjuncta satietate. Habui hæc de senectute, quæ dicerem, ad quam utinam perveniat! ut ea, quæ ex me audistis, re experti probare possitis.

*Senectus
peractio
ætatis est,
tanquam
fabula.*

M. T. Ciceronis De Senectute finis.

M. T. Ciceronis Paradoxa, ad Marcum Brutum.

Nimadverti, Brute, sæpe Catonem avunculum tuum, cum in senatu sententiam diceret, locos graves ex philosophia tractare, abhorrerent ab hoc usu forensi & publico: sed dicendo consequi tamen, ut illa etiam populo probabilia viderentur. Quod eo majus est illi, quam aut tibi, aut nobis, quia nos ea philosophia plus utimur, quæ peperit dicendi copiam, & in qua dicuntur ea, quæ non multum discrepant ab opinione populari. Cato autem perfectus (mea sententia) Stoicus, & ea sentit, quæ non sanè probantur in vulgus: & in ea est hæresis, quæ nullum sequitur florem orationis, neq; dilatat argumentum, sed minutis interrogatiunculis, & quasi punctis, quod proposuit, efficit. Sed nihil est tam incredibile, quod non dicendo fiat probabile: nihil tam horridum, tam incultum, quod non splendescat oratione, & tanquam excolatur. Quod cum ita putarem, feci etiam audacius, quam ille ipse, de quo loquor. Cato enim duntaxat de magnitudine animi, de continentia, de morte, de omni laude virtutis, de diis immortalibus, de charitate patriæ, Stoicè solet, nullis oratoriis ornamentis adhibitis, dicere. Ego autem illa ipsa, quæ vix in gymnasiis & in otio Stoici probant, ludens conjeci in communes locos. Quæ quia sunt admirabilia contraque opinionem omnium, ab ipsis etiam *παράδοξα* appellantur: tentare volui, possentne proferri in lucem, id est, in forum, & ita dici, ut probarentur; an alia quædam esset erudita, alia popularis oratio. Eoque scripsi libentius, quod mihi ista *παράδοξα* quæ appellantur,

Paradoxa,
id est, præ-
ter opinio-
nem.

antur, maximè videntur esse Socratica, longèq; ve-
riffima. Accipies igitur hoc parvum opusculum, lue-
ratum his jam contractioribus noctibus : quoniam
illud majorum vigiliarum munus in tuo nomine ap-
paruit. Degustabis & hoc genus exercitationum me-
orum, quibus uti consuevi, cum ea quæ dicuntur in
scholis *ἑπὶ τῆς* ad nostrum hoc oratorium transfero
dicendi genus. Hoc tamen opus in apertum ut pro-
feras, nihil postulo : non enim est tale, ut in arce po-
ni possit, quasi illa † Minerva Phidix; tale tamen est,
ut ex eadem officina exisse appareat.

† Ex ebore
Plin. l. 34.
cap. 8.

Ὅτι μόνον ἀγαθὸν πικρόν id est,
Quòd solum bonum honestum.

Vereor, nè cui vestrum ex Stoicorum hominum
disputationibus, non ex meo sensu, deprompta
hæc videatur oratio. Dicam tamen, quod sentio, &
dicam brevius, quàm res tanta dici possit. Nunquam
nehercule ego neq; pecunias istorum, neq; tecta ma-
gnifica, neque opes, neque imperia, neque eas,
quibus maximè adstricti sunt, voluptates, in bo-
nis rebus, † aut expetendis, duxi : quippe cum vide-
rent, homines rebus his circumfluentes, ea tamen de-
siderare maximè, quibus abundarent. Neq; enim un-
quam expletur, nec satiatur cupiditatis sitis : neq; ea
solum, quæ habent, libidine augendi cruciantur, sed
etiam amittendi metu. In quo equidem continen-
tissimorum hominum, majorum nostrorum, sæpe re-
quiro prudentiam, qui hæc imbecilla & commuta-
bilis pecuniæ membra, solo verbo bona putaverunt
appellanda ; cum re ac factis longè aliter judicavisse-
rent. Potèstne bonum cuique malo esse ? aut potèst
quisquam in abundantia bonorum ipse esse non bo-
nus ? Atqui ista omnia talio videmus, ut etiam im-
probi habeant & obsint probis. Quamobrem, licet
videat, si quis vult : plus apud me tamen vera ratio
valebit,

Pecunia &
id genus
alia sunt
in bonis
numeran-
da
† esse nu-
merandas
duxi.
Πάντα δὲ
ἐστὶν τίμη.
Theog.

Ὅν ὁ μὲν
πολλὰ μα-
κροτῆρα
πολλὰ μὲν
πλεονεξία
καὶ ἀγα-
θὰ ἔστιν
πλεονεξία
Theog.

*Epiphonema, quo
concludit
Biantis
sententiam*

valebit, quam vulgi opinio. Neq; ego unquam illud bona perdidisse dicam, si quis pecus aut suppellectilem amiserit. Nec non sæpe laudabo sapientem illum Biantem ut opinor, qui enumeratur inter septem sapientes : cujus cum patriam. Prienim cepisset hostes, cæterique ita fugerent, ut multa de suis rebus secum asportarent; cum esset admonitus à quodam, ut idem faceret : Ego vero, inquit, facio; nam omnia mea mecum porto. Ille hæc ludibria fortunæ, nè sua quidem putavit, quæ nos appellamus etiam bona. Quid est igitur, quæret aliquis, bonum? Si quid rectè sit, & honeste, & cum virtute, id bene fieri verè dicitur : &, quod rectum & honestum, & cum virtute est, id solum opinor bonum. Sed hæc videri possunt obscuriora, cum sine appositione exemplorum lentius disputantur : vitæ atque factis illustranda sunt summorum virorum hæc, quæ verbis subtilius, quam factis est, disputari videntur. Quæro enim à vobis, num ullam cogitationem habuisse videantur ii, qui hanc rempublicam tam præclare fundatam nobis reliquerunt, aut anri, aut argenti ad avaritiam, aut amoenitatum ad delectationem, aut suppellectilis ad delicias aut epularum ad voluptates, Ponite ante oculos unumquemque regum. Vultis incipiam à Romulo? vultis, post liberam civitatem, ab iis ipsis, qui liberaverunt eam? Quibus tandem gradibus Romulus ascendit in cælum? iisne, quæ isti bona appellant? an rebus gestis atque virtutibus? Quid autem Numa Pompilius? minussne gratas diis immortalibus capedines, ac fictiles urnulas fuisse, quam * filicatas aliorum pateras arbitramur? Omitto reliquos: sunt enim omnes pares inter se, præter Tarquinium Superbum. Brutum verò si quis roget, quid egerit in patria liberanda; si quis item reliquos ejusdem consilii socios quid spectaverint, quid secuti sint : num quis existat cui voluptas, cui divitiæ, cui denique, præter offi-

*Inductione
probat di-
vitias à
veteribus
Romanis
non habi-
bitas in al-
bo honoris.
* delicatas
Enumeratio vehe-
mens &
copiosa*

ciam

illud fortis & magni viri quicquam aliud propositum
esse videatur? Quæ res ad necem Porſenæ Q.
Decium impulit sine ulla spe salutis suæ? Quæ vis
oratorum Coclitem contra omnes hostium copias
tulit in ponte solum? Quæ vis patrem Decium, qui
eum devovit ac immisit in armatas hostium copias?
Quid continencia C. Fabricii? Quid tenuitas victus
C. Curii sequabatur? Quid duo propugnacula belli
M. Cn. & P. Scipiones, qui Carthaginiensium ad-
ventum corporibus suis intercludendum putaverunt?
Quid Africanus minor? quid major? Quid inter
eorum ætates interjectus Cato? Quid innumerabi-
les alii? Nam domesticis exemplis abundamus. * An
negitasse quicquam putamus in vita sibi expetendum
quod laudabili esse & præclarum videretur? Ve-
rant igitur irrisores hujus orationis ac sententiæ; &
an vel ipsi judicent, utrum se horum alicujus, qui
armoreis testis, ebore, & auro fulgentibus, qui si-
nis, qui tabulis, qui cælato auro & argento, qui Co-
ninthiis operibus abundant; an C. Fabricii, qui nihil
eorum habuit; nihil habere voluit, similes esse ma-
neant. Atque hæc quidem, quæ modò huc, modò illuc
transferuntur, faciliè adduci solent, ut in rebus bonis
se negent: illud tamen arctè tenent, accuratèque
sciendunt voluptatem esse summum bonum. Quæ
quidem mihi vox pecudum videtur esse, non homi-
num, Tu, cum tibi, sive deus, sive mater (ut ira di-
cam) rerum omnium natura dederit animum, quo
nihil est præstantius, neq; divinius; sic te ipse abjici-
as, atque prosternes, ut nihil inter te, atq; inter qua-
rupedem putes interesse? Quicquàmne bonum est,
quod non eum, qui possidet, meliorem facit? ut enim
quisque est maxime boni particeps, ita & laudabilis
maximè; neq; est ullum bonum, de quo non is, qui id
habeat, honestè possit gloriari. Quid autem est horum
in voluptate? Melioremne efficit, aut laudabiliorem
viri?

* Alias,
An putabi-
mus quen-
quam ho-
rum cogi-
tasse quic-
quam in
vita sibi
expeten-
dum.

Voluptas
non est
summum
bonum.

Repugnat
bono meli-
orem non
facere.

¶ extollit.

Conclusio.

virum ? an quisquam in potiundis voluptatibus glori-
se, & prædicatione ¶ effert ? Atqui si voluptas (quæ
plurimorum patrociniis defenditur) in rebus bonis
habenda non est, eaque quò est major, eò magis men-
tem è sua sede & statu dimovet : perfectò, nihil est
aliud bene & beatè vivere, nisi honestè & rectè vivere.

Ὅτι αὐτοῦ αὐτὸς ἡ ἀρετὴ τοῦ εὐδαιμονίας id est,
Quòd seipsa contenta virtus ad beatè vivendum.

NEc verò ego M. Regulum ærumnosum, nec in-
felicem, nec miserum unquam putavi. Non
enim magnitudo animi ejus cruciabatur à Poenis, non
gravitas, non fides, non constantia, non ulla virtus,
non denique animus ipse, qui tot virtutum præsidio
munitus, tantòque comitatu circumseptus, cum cor-
pus ejus caperetur, capi certè ipse non potuit. C. ve-
ro Marium vidimus, qui mihi secundis in rebus unus
ex fortunatis hominibus, in aduersis unus ex summis
viris videbatur; quo beatius esse mortali nihil potest.
Nescis, insane, nescis, quantas vires virtus habeat;
nomen tantum virtutis usurpas; quid ipsa valeat, ig-
noras. Nemo potest non beatissimus esse, qui est to-
tus aptus ex sese, quique in se uno ponit omnia. Cu-
jus autem spes omnis, & ratio, & cogitatio pendet ex
fortuna; huic nihil potest esse certi, nihilque quod
exploratum habeat permanens sibi, nè unum qui-
dem diem. Eum tu hominum terreto, si quem eris
nactus istiusmodi, mortis aut exilii minis: mihi verò
quicquid acciderit in tam ingrata civitate, nè recu-
santi quidem evenerit, non modò non repugnantia.
Quid enim ego laboravi, aut quid egi, aut in quo
evigilaverunt curæ & cogitationes meæ, siquidem
nihil peperì tale, nihil consecutus sum, ut in eo statu
essem, quem neq; fortunæ temeritas, neque inimico-
rum labefactaret injuria? Mortemne mihi minitaris,
ut omnino ab hominibus, an exilium, ut ab improbis
demi-

migrandum sit? Mors terribilis est iis, quorum cum
omnia extinguuntur; non iis, quorum laus emo-
non potest. Exilium autem terribile est iis, quibus
circumscribitur habitandi locus; non iis, qui
orbem terrarum unam urbem esse ducunt.
miseriæ, te arumnæ premunt omnes, qui te bea-
m, qui te florentem putas: tuæ libidines te tor-
rent: tu dies, noctesque cruciaris, cui nec satis est,
quod est & id ipsum, quod habes, nè non diuturnum
futurum, times. Te conscientia stimulant malefi-
corum tuorum: te metus exanimant iudiciorum atq;
ignis. Quocunq; aspexisti; ut furæ, sic tuæ tibi oc-
currunt injuriæ, quæ te respirare non sinunt. Quam-
vis ut improbo, & stulto, & inerti nemini bene esse
possit: sic vir bonus, & sapiens, & fortis miser esse non
potest. Nec verò, cujus virtus, morésq; laudandi sunt,
non laudanda vita est; neque porro fugienda
est, quæ laudanda est: esset autem fugienda, si esset
miseria. Quamobrem, quicquid est laudabile, idem
beatum, & florens, & exoptandum videri debet.

Ὅτι ἴσα τὰ ἀμαρτήματα. id est,
Quod aequalia peccata.

Arva, inquit, res est: atqui magna culpa. Nec
enim peccata rerum eventu, sed vitiis hominum
pendenda sunt. In quo peccatur, id potest aliud alio
minus esse, aut minus: ipsum quidem illud, peccare,
quo te verteris, unum est. Auri navem evertat
gubernator, an paleæ, in re aliquantum, in gubernan-
dis inscitia nihil interest. Lapsa est alicujus libido
in muliere ignota: dolor ad pauciores pertinet, quam
etiam petulans fuisset in aliqua generosa ac nobili
ingine; peccavit verò nihilominus: siquidem est pec-
care, tanquam transire lineas. Quod cum feceris,
culpa commissa est: quam longè progrediare cum se-
des transieris ad augendam transeundi culpam nihil
pertinet,

Mors ter-
ribilis ma-
lis tantum,
non bonis.

Cosmopoli-
tis exilium
non est
grave.

Conscien-
tia mille
testes.

Aequalia
peccata
esse decla-
rat à simili

A defini-
tione

*Probat
peccata æ-
qualia.
A contra-
rio.*

*A conjun-
gatis.*

pertinet. Peccare certè licet nemini. Quod autem
licet, id nec uno tenetur, si arguitur non licere: Id
quidem nec majus, nec minus unquam fieri potest
quoniam in eo est peccatum, si non licuit. Quod se-
per unum & idem est, quæ ex eo peccato nascuntur
æqualia sint oportet, Quod si virtutes pares sunt
ter se, paria esse etiam vitia necesse est. Atqui pa-
re esse virtutes, nec bono viro meliorem, nec temperan-
tiorē, nec fortiorē, nec sapientiorē posse fieri, facillimè potest per-
ci. An virum bonum dices, qui depositum nullo tem-
pore cum lucrari impune posset, auri pondo decem red-
derit, si idem in decem millibus pondo auri non idem
fecerit? Aut temperantem eum, qui se in aliqua libe-
dine continuerit, in aliqua effuderit? Una virtus
consentiens cum ratione & perpetua constantia. Nihil
huic addi potest quò magis virtus sit: nihil de-
ut virtutis nomen relinquatur. Etenim si bene facta
rectè facta sunt, & nihil recto rectius est: certè
bono quidem melius quicquam inveniri potest.
Sequitur igitur, ut etiam vitia sint paria: si quidem
pravitates animi rectè vitia dicuntur. Atqui, quoniam
am pares virtutes sunt; rectè etiam facta, quando
virtutibus proficiuntur paria esse debent, Item quod
peccata, quoniam ex vitiis manant, sint æqualia
cessse est. A philosophis, inquis, ista sumis. Metu-
bam, nè à lenonibus diceres Socrates disputabat
modo. Bene hercule narras: nam, istum doctum
sapientem virum fuisse, memoriæ traditum est. Sed
tamen quæro ex te (quando verbis inter nos contem-
dimus, non pugnis) utrum potius de bonis est
rendum, quid bajuli atque operarii, an quid
nes doctissimi senserint, præsertim cum hac sententia
non modò verior, sed nè utilior quidem hominum
vitæ reperiri ulla possit. Quæ vis est enim, quæ
gis arceat homines ab omni improbitate, quam

sent

emiserint, nullum in delictis esse discrimen? & æque
 e. Idem peccare se si privatis, ac si magistratibus manus infe-
 poterint? quamcunque in domum stuprum intulerint,
 od fore eandem esse labem libidinis? Nihilne igitur interest
 (cunctis nam hoc dicet aliquis) patrē quis necet, an servum?
 sunt ista si ponas; judicari, qualia sint, non facile
 i possunt. Patrem vitā privare, si per se scelus est; Sagun-
 tempore, qui parentes suos liberos emori, quā servos vi-
 ec facere, maluerunt, parricidæ fuerunt. Ergo & parenti
 per se nunquam adimi vita sine scelere potest; & servo
 o tempore sine injuria non potest. Causa igitur hæc, non
 a reditura, distinguit: quæ quando alteri accessit, id sit
 on idem opensus: si utrique adjuncta sit, paria fiant neces-
 sita libere est. Illud tamen interest, quod in servo necando,
 itur ad sit injuria, semel peccatur: in patris vita violanda,
 ia. Multa peccantur. Violatur is, qui procreavit; is qui
 il dedit; is, qui erudit; is, qui in sede, ac domo, atque
 ne factus repub. collocavit. Multitudine peccatorum præ-
 rē nā, eoque poenā majore dignus est. Sed nos in vita,
 potest in quæ cuiq; peccato poena sit, sed, quantum cuiq;
 quideat, spectare debemus. Quicquid non oportet,
 quod scelus esse; quicquid non licet, nefas putare debemus.
 ando etiamne in minimis rebus? Etiam. Siquidem rerum
 rémodum † fingere non possumus, animorum tenere
 lia possumus. Histrio, si paulo se movit extra numerum,
 Metus si versus pronuntiatus est syllabā unā brevior aut
 bavā longior, exhibetur & exploditur: In vita, quæ omni-
 tum sensu moderatior, omni versu aptior esse debet, ut in
 st. Syllaba te peccare dices? Poetam non audio in nu-
 onteris: in vitæ societate audiam civem, digitis peccata
 t quæmetientem sua? quæ si visa sint breviora, leviora
 hominū possint videri? cum quicquid peccatur, perturba-
 titentione peccetur rationis, atque ordinis; perturbata au-
 minum semel ratione, & ordine, nihil possit addi, quo
 rē magis peccari posse videatur.

† figere.
 Ab exem-
 plo.

Ὅτι πάντες οἱ ἀνθρώποι μάνονται id est,
Quod omnes stulti insaniunt.

*Invenitur
 in P. Clau-
 dium*

*Vide num
 rationibus
 fit legendū
 † id est,
 probabo,
 vincam.*

* diutur-
 nam.
 * quibus
 te invitif-
 simo stat.
 respub.

EGo verò te non stultum, ut sæpe, non improbum, ut semper; sed dementē & insanum || rebus † ad-
 dicam necessariis. Sapientis animus magnitudine
 consilii, tolerantia rerum humanarum, contemptio-
 ne fortunæ, virtutibus deniq; omnibus, ut moenibus,
 septus, vincetur, & expugnabitur, qui ne civitate qui-
 dem pelli potest? Quæ est enim civitas? Omnisne
 conventus ferorum, & immanium? Omnisne etiam
 fugitivorum ac latronum congregata unum in lo-
 cum multitudo? Certè negabis. Non igitur erat illa
 tum civitas, cum leges in ea nihil valebant; cum, ju-
 dicia jacebant; cum mos patrius occiderat; cum, ferro
 pulsus magistratibus, senatus nomen in repub. non
 erat. Prædonum ille concursus, & te duce latrocini-
 um in foro constitutum, & reliquæ conjurationis à
 Catilinæ furiis ac tuum scelus furorenique conversæ,
 non civitas erat. Itaque pulsus ego civitate non sum,
 quæ tum nulla erat: accersitus in civitatem sum, cum
 esset in republica consul, qui tum nullus fuerat; esset
 senatus, qui tum occiderat; esset consensus populi li-
 beri; cum esset juris & æquitatis (quæ vincula sunt
 civitatis) repetita memoria. At vide, quàm ista tua
 latrocinii tola contempserim. Jactam & immisam
 à te nefariam in me injuriam semper duxi; pervenisse
 tamen ad me nunquam putavi: nisi fortè, cum parie-
 res disturbabas, aut cum tectis sceleratas faces inferre-
 bas: tunc meorum aliquid ruere aut deflagrare arbi-
 trabare. Nihil neque meum est, neque cuiusquam
 quod auferri, quod eripi, quod amitti potest. Si mihi
 hi eripuisses * divinam animi mei constantiam, mea
 curas, vigilias, consilia. * quibus respub. invicta stat.
 si hujus æterni beneficii immortalem memoriam, de-
 levisse: multò etiam magis, si illam mentem, unde

hæ-

hæc consilia manarunt, mihi eripuisses: tum ego accepisse me confiterer injuriam. Sed si hæc nec fecisti, nec facere potuisti, redditum mihi gloriosum tua dedit injuria, non exitum calamitosum. Ergo ego semper civis eram, & tum maxime, cum meam salutem senatus exteris nationibus, ut civis optimi, commendabat. Tu nunc quidem es civis: nisi forte idem hostis, & civis esse * potest. An tu civem ab hoste naturâ, ac loco, non animo factisq; distinguis? Eadem in foro fecisti; armatis latronibus templo tenuisti; privatorum domos, ædesque sacras incendiisti. Cur hostis Spartacus, si tu civis? Potes autem esse tu civis, propter quem aliquando civitas non fuit? Et me exulem, tuo nomine, appellas, cum omnes meo discessu exulasse rempub. putent? nunquamne, homo amentissime, te circumspicies? nunquamne quid facias considerabis, nec quid loquare? nescis exilium scelerum esse poenam? meum illud iter, ob præclarissimas res a me ante gestas, esse susceptum? Omnes scelerati atque impii, quorum tu te ducem esse profiteris, quos leges exilio affici volunt, exules sunt, etiam si solum non mutarunt. An, cum omnes leges te exulem esse jubeant, non eris tu exul? Non appellatur inimicus, *Qui cum telo fuerit*? ante senatum tua sica deprehensa est: *Qui hominem occiderit*? tu plurimos occidisti: *Qui incendium fecerit*? ædes Nympharum manu tua deflagrarunt: *Qui templa deorum occupaverit*? in foro etiam castra posuisti. Sed quid ego communes leges profero, quibus omnibus es exul? Familiarissimus tuus Cornificius de te privilegium tulit, ut, si in opertum Bonæ Dæ accessisses, exulares. At, te id fecisse, etiam gloriari soles. Quomodo igitur tot legibus in exilium ejectus, nomen exulis non perhorrescis? Romæ sum, inquis: & tu quidem in * operto fuisti. Non igitur ubi quisque erit, ejus loci jus tenebit, si ibi eum legibus * esse non oportebit.

Conclusio à
contraria.
* potes.

Argumentum à definitione exulis, & d legum auctoritate.

* alias, portu.
alias pontico.
* esse subiectum non

"Οτι πάντες οἱ σοφοὶ ἐλεύθεροι, καὶ οἱ
μωροὶ δούλοι* id est,

Quod omnes sapientes, liberi; & stulti, servi.

*Invehitur
in M. An-
tonium.
Nemo liber
qui suis cu-
peditatibus
non impe-
rat.*

*Nemo liber
nisi sapiens*

* brevi
conficien-
dum est.

LAudetur verò hic imperator, aut etiam appelle-
tur, aut hoc nomine dignus putetur. Quomodo
aut cui tandem hic libero imperavit, qui non potest
cupiditatibus suis imperare? Refrænet primum libi-
nes, spernet voluptates, iracundiam teneat, coercet
avaritiam, cæteras animi labeſ repellat: tum incipiat
aliis imperare; cum ipse improbiſſimis dominis, dede-
cori, ac turpitudini, parere deſerit. Dum quidem hic
obediet, non modo imperator, ſed liber habendus
omnino non erit. Præclare enim eſt hoc uſurpatum
doctiſſimis, quorum auctoritate non uteretur, ſi mihi
apud aliquos agreſtes hæc habenda eſſet oratio: cum
verò apud prudentiſſimos loquar, quibus hæc inaudi-
ta non ſunt; cur ego ſimulem me, ſi quid in his ſtudiis
operæ poſuerim, perdiſſe? Dictum eſt igitur ab eru-
diſſimis viris, niſi ſapientem, liberum eſſe neminem.
Quid eſt enim libertas? poteſtas vivendi, ut velis. Qui
igitur vivit, ut vult, niſi proſecto qui recta ſequitur,
qui gaudet officio, cui vivendi via conſiderata atque
proviſa eſt? qui legibus quidem non propter metum
paret, ſed eas ſequitur, atque colit, quia id ſalutare ma-
ximè eſſe judicat? qui nihil dicit, nihil facit, nihil co-
gitat denique niſi libenter, ac liberè? cujus omnia conſe-
lia, reſque omnes, quas gerit, ab ipſo proficiſcuntur, eo-
demque referuntur, nec eſt ulla reſ, quæ plus apud eum
polleat, quàm ipſius voluntas, atque iudicium? Cui qui-
dem etiam (quæ vim habere maximam dicitur) fortune
ipſa cedit: quæ, ſicut ſapientis poeta dixit, *Suis cuique
ſingitur moribus*. Soli igitur hoc contingit ſapient-
ti, ut nihil faciat invitus, nihil dolens, nihil co-
actus. Quod etſi ita eſſe pluribus verbis differendum
eſt: illud tamen* brevi conſtitendum eſt, niſi qui ita ſe
affectus

affectus, esse liberum neminem. Igitur omnes improbi, servi. Nec hoc tam re est, quam dictu inopinatum, atque mirabile. Non enim ita dicunt eos esse servos, ut mancipia, quæ sunt dominorum facta, nexu, aut aliquo jure civili: sed si servitus sit, sicut est, obedientia fracti animi, & abjecti, & arbitrio carentis suo; quis neget omnes leves, omnes cupidos, omnes denique improbos esse servos? An ille mihi liber videatur, cui mulier imperat? cui leges imponit, præscribit, jubet, vetat, quod videtur? qui nihil imperanti negare potest, nihil recusare audet? poscit? dandum est: vocat veniendum: ejicit? abeundum: minatur? extimescendum: Ego verò istum non modò servum, sed nequissimum servum, etiamsi in amplissima familia natus sit, appellandum puto. Atque, ut in magna familia * stultorum, sunt alii lautiores (ut sibi videntur) sed tamen servi, atrienses, topiarii: pari stultitiâ sunt, quos signa, quos tabulæ, quos cælatum argentum, quos Corinthia opera, quos ædificia magnifica nimio opere delectant. At sumus, inquiunt, principes civitatis. Vos vero ne conservorum quidem vestrorum principes estis. Sed, ut in familia, qui tractant ista, qui tergunt, qui ungunt, qui verrunt, qui spargunt, non honestissimum locum servitutis tenent: sic in civitate, qui se istarum rerum cupiditatibus dediderunt, ipsius civitatis locum penè infimum obtinent. Magna, inquis, bella gessi: magnis imperiis & provinciis præfui. Gere igitur animum laude dignum. Echionis tabula te stupidum detinet, aut signum aliquod Polylecti. Omitto, unde sustuleris, & quomodo habeas: intuentem te, admirantem, clamores tollentem cum video, servum te esse ineptiarum omnium judico. Nonne igitur sunt illa festiva? Sunt: nam nos quoque oculos eruditos habemus. Sed obsecro te, ita venusta habeantur ista, non ut vincula virorum sint, sed ut oblectamenta puerorum. Quid enim censes? si

Epiphonema, quo claudir sententiam.

*Similitudo. * servorum*

* captan-
tem.

Mu-
nam lam-
predam
vocavit.

Servitus
q. id sit.

L. Mummius aliquem istorum videret matellionem Corinthium cupidissime tractantem, cum ipse totam Corinthum contempnisset, utrum illum civem excellentem, an atriensem servum diligentem putaret? Reviviscat M. Curius, aut eorum aliquis, quorum in villa ac domo nihil splendidum, nihil ornatum fuit, præter ipsos; & videat aliquem, summis populi beneficiis usum, barbatalos mullulos * exceptantem de piscina, & pertractantem, & murenarum copiâ gloriantem: nonne hunc hominem ita servum judicet, ut nè in familia quidem dignum majore aliquo negotio putet? An eorum servitus dubia est, qui cupiditate peculii nullam conditionem recusant durissimæ servitutis? Hæreditatis spes, quid iniquitatis in serviendo non suscipit? quem nutum locupletis orbi senis non observat? loquitur ad voluntatem; quicquid denuntiatum sit, facit; assentatur, assidet, miratur: quid horum est liberi? quid denique non servi inertis? Quid jam illa cupiditas, quæ videtur esse liberici, honoris, imperii, provinciarum? quam dura est domina? quam imperiosa! quam vehemens! Cethego, homini non probatissimo, servire coegit eos, qui sibi esse amplissimi videbantur, munera mittere, noctu venire domum ad eum, precari, denique supplicare: Quæ servitus est, si hæc libertas existimari potest? Quid? Cum cupiditatum dominatus excessit, & alius est dominus exortus, ex conscientia peccatorum, timor; quam est illa misera, quam dura servitus! Adolescentibus paulo loquacioribus est serviendum: omnes, qui aliquid scire videntur, tanquam domini timentur. Judex vero quantum habet dominatum! quo timore nocentes afficit! An non est omnis metus servitus? Quid valet igitur illa, eloquentissimi viri, L. Crassi copiosa magis quam sapiens oratio! *Eripite nos ex servitute.* Quæ est ista servitus tam clario homini, tamque nobili? Omnis animi debilitati,

bilitati, & humilis, & fracti timiditas, servitus est. *Nolite finire nos cuiquam servire.* In libertatem vindicari vult? Minime. Quid enim adjungit? * *Nisi vobis universis.* Dominum mutare, non liber esse, vult. *Quibus & possumus, & debemus.* Nos verò, siquidem animo excelso, & alto, & virtutibus exaggerato sumus, nec debemus, nec possumus. Tu posse te dicito, quandoquidem potes; debere nè dixeris: quoniam nihil quisquam debet, nisi quod est turpe non reddere. Sed hæc hætenus. Ille videat, quomodo imperator esse possit: cum, eum nè liberum quidem esse, ratio, & veritas ipsa convincat.

* Sic forte melius: *Nisi vobis universis, quibus & possumus & debemus.* *Redit ad Antonium & abrupit conclusit.*

Ὅτι μένος ὁ σοφὸς πλείσιος i. e.
Quod solus sapiens dives.

Quæ est ista in commemoranda pecunia tua tam insolens ostentatio? Solusne tu dives? Proh dii immortales! egone me audivisse aliquid, & didicisse non gaudeam? Solusne tu dives? Quid, si nè dives quidem? Quid, si pauper etiam? Quem enim intelligimus divitem? aut hoc verbum in quo homine ponimus? Opinor in eo, cui tanta possessio est, ut ad liberaliter vivendum facile contentus sit: qui nihil quærat, nihil appetat, nihil optet ampliùs. Animus enim tuus oportet se judicet divitem, non hominum sermo, neque possessiones tuæ. Qui si nihil sibi deesse putat, nihil curat ampliùs, satius est, aut contentus etiam pecuniâ; concedo, dives est. Sin autem propter aviditatem pecuniæ nullum quæstum turpem putas, cum isti ordini ne honestus quidem esse possit ullus; si quotidie fraudas, decipis, poscis, pacisceris, auferis, eripis; si socios spoliâs, ærarium expilas; si testamenta amicorum expectas, aut nè expectas quidem, ac ipse supponis: hæc utrum abundantis, an egentis signa sunt? Animus homines dives, non arca, appellari solet. Quamvis illa sit plena, dum

Contra M.
Crassum
omnium
Romanũ
ditissimum

Ὁ ἀλέτορ
ἐκ ἐν τῷ
βαλαν-
τιῳ, ἀλλ'
ἐν τῷ ψυ-
χῷ.
Xenoph.

* Satis.

Conclusio.

Quis dives
Craſſi ju-
dicio.

* interceſus
* coitioni-
bus.

Dimiſſio-
ne. in di-
verſum
miſſiones.

te inanem videbo, divitem non putabo. Etenim ex eo, quantum cuique ſatis eſt, metiuntur homines divitiarum modum. Eiliani quis habet? pecunia eſt opus: duas? majore: plures? majore etiam. Si, ut aiunt, Danaï quinquaginta ſint filia: tot dotes magnam quærunt pecuniam. Quantum enim cuique * opus eſt, ad id accommodatur, ut ante dixi, divitiarum modus. Qui igitur non filias plures, ſed innumerabiles cupiditates habet, quæ brevi tempore maximas copias exhaurire poſſint hunc quomodo ego appellabo divitem, cum ipſe egere ſe ſentiat? Multi ex te audierunt, cum diceres, Neminem eſſe divitem, niſi qui exercitum alere poſſet ſuis fructibus: quod populus Romanus ex tantis veſtigalibus jam pridem vix poteſt. Igitur, hoc propoſito, nunquam eris dives, antequam tibi ex tuis poſſeſſionibus tantum reficiatur, ut ex eo tueri ſex legiones, & magna equitum ac peditum auxilia poſſis. Jam fateris igitur non eſſe te divitem, cui tantum deſit, ut expleas id, quod exoptas. Itaque iſtam paupertatem, vel potius egeſtatem, ac mendicitatem tuam nunquam obſcure tulisti. Nam, ut iis, qui honeſte rem quærunt mercaturis faciendis, operis dandis, publicis ſumendis, intelligimus opus eſſe quæſito: ſic qui videt domi tuæ pariter accuſatorum atque judicum conſociatos greges; qui nocentes & pecunioſos reos, eodem te autore, corruptelam judiciï molientes; qui tuas mercedum pactiones in patrociniis * interceſſiones pecuniarum in * concionibus candidatorum, dimiſſiones libertorum ad ſœnerandas, diripiendasque provincias; qui expulſiones vicinorum, qui latrocinia in agris, qui cum ſervis, cum libertis, cum clientibus ſocietates, qui poſſeſſiones vacuas, qui proſcriptiones locupletum, qui exdes municipiorum, qui illam Syllam temporis meſtem recordatur; qui teſtamenta ſubjecta, qui ſublatoſ tot homines; qui denique omnia

nia venalia, delectum, decretum; alienam suam sententiam; forum, domum; vocem, silentium: quis hunc non putet confiteri, sibi quæsito opus esse? Cui autem quæsito opus sit, quis unquam hunc vere dixerit divitem? Est enim divitiarum fructus in copia: copiam autem declarat satietas rerum, atque abundantia: quam tu quoniam nunquam assequere, nunquam omnino es futurus dives. Meam autem quoniam pecuniam contemnis, & rectè (est enim ad vulgi opinionem mediocris, ad tuam nulla, ad meam modica) de me silebo, de te loquar. Si censenda nobis atque æstimanda res sit; utrum tandem pluris æstimabimus pecuniam Pyrrhi, quam Fabricio dabat, an continentiam Fabricii, qui illam pecuniam repudiabat? utrum aurum Samnitum, an responsum M. Curi? hæreditatem L. Pauli, an liberalitatem Africani, qui ejus hæreditatis Q. Maximo fratri partem suam concessit? Hæc profecto, quæ sunt summarum virtutum, pluris æstimanda sunt, quam illa, quæ sunt pecuniæ, Quis igitur (siquidem, ut quisque, quod plurimi sit, possideat, ita ditissimus habendus sit) dubitet, quin in virtute divitiæ positæ sint? quoniam nulla possessio, nulla vis auri & argenti, pluris quam virtus æstimanda est. O dii immortales! non intelligunt homines, quam magnum vectigal sit parsimonia. Venio enim jam ad sumptuosos: relinquo istum quæstuosum. Caput ille ex suis prædiis sexcenta sestertia, ego centena ex meis: illi aurata testa in villis, & sola marmorea facienti, & signa, tabulas, suppellectilem, & vestem infinite concupiscenti, non modò ad sumptum ille fructus est, sed etiam ad fœnus, exiguus: ex meo tenui vectigali, detractis sumptibus cupiditatis, aliquid etiam redundabit. Uter igitur est ditior, cui deest, an cui* superat? qui eget, an qui abundat? Cujus possessio quo est major, eo plus requirit ad se tuendam; an quæ suis se viribus sustinet? Sed quid ego de me loquor, qui,

*Magnum
vectigal
parsimonia*

**prosuper.
est.*

* C. Fabri-
um Lulci-
num signi-
ficat, quem
ter in his
Paradox s
jam nomi-
navit.

Το μὲν δὲ
ὅς ἐστιν,
ἐμοὶ Λυ-
δία καὶ τὸ
Περσικὸν
ἔστιν.

Apollon, a-
pud Phi-
lostr.

Virtus in-
expugnabi-
lis.

Quod satis
est, cui con-
tigit, hic ni-
hil amplius
optat.

Horat.

morum ac temporum vitia, aliquantum etiam ipsi
fortasse in hujus seculi errore verfer? Marcus Manili-
us patrum nostrorum memoriâ (nè semper Curios
& * Luscinos loquamur) pauper tandem fuit? habuit
enim ædículas in Carinis & fundum in Labicano.
Nos igitur ditiores sumus, qui plura habemus? Ulti-
nam quidem essemus! Sed non æstimatione censûs,
verum victu atque cultu terminatur pecuniæ modus.
Non esse cupidum, pecunia est; non esse emacem,
vectigal est: contentum verò suis rebus esse, maximæ
sunt, certissimæque divitiæ. Etenim, si isti callidi re-
rum æstimatores prata & areas quasdam magni æsti-
mant, quod ei generi possessionum minimè quasi no-
ceri potest: quanti est æstimanda virtus, quæ nec eri-
pi, nec furripi potest unquam; neque naufragio, neque
incendio amittitur; nec tempestatum, nec temporum
permutatione mutatur! quâ præditi qui sunt, soli
sunt divites. Soli enim possident res & fructuosas, &
sempiternas: solique (quod est proprium divitiarum)
contenti sunt rebus suis: satis esse putant, quod est;
nihil appetunt, nullâ re egent, nihil sibi deesse sen-
tiunt, nihil requirunt. Improbi autem & avari, quo-
niam incertas atque in casu positas possessiones ha-
bent, & plus semper appetunt; nec eorum quisquam
adhuc inventus est, cui, quod haberet, esset satis; non
modo non copiosi ac divites, sed etiam inopes ac
pauperes existimandi sunt.

M. T. Ciceronis Paradoxorum finis.

M. T. Ciceronis de Somnio Scipionis.

Ex libro de repub. sexto.

Cum in Africam venissem * M. Manlio
consule, ad quartam legionem tribunus
(ut scitis) militum, nihil mihi potius fu-
it, quam ut Masinissam convenirem,
regem familiæ nostræ iustis de causis
amicissimum. Ad quem ut veni, complexus me senex
ollacrymavit; aliquantoque post suspexit in cælum,
& Crates, inquit, tibi ago, summe Sol, vobisque reli-
qui cœlites, quod antequam ex hac vita migro, con-
spicio in meo regno & his tectis P. Cornelium Scipi-
onem, cujus ego nomine ipso recreor. Ita nunquam
ex animo meo discedit illius optimi atque invictissimi
viri memoria. Deinde ego illum de suo regno, ille me
de nostra rep. percontatus est: multisque verbis ultro
utroque habitis, ille nobis consumptus est dies. Post
autem regio apparatu accepti, sermonem in multam
noctem produximus; cum senex nihil nisi de Afri-
cano loqueretur, omniaque ejus non solum facta, sed
etiam dicta meminisset. Deinde, ut cubitum discessi-
mus, me & fessum de via, & qui ad multam noctem
vigilâssem, arctior, quam solebat, somnus complexus
est. Hic mihi (credo equidem ex hoc, quod eramus lo-
cuti: fit enim fere, ut cogitationes sermonesque nostri
variant aliquid in somno tale, quale de Homero scri-
bit Ennius; de quo videlicet sapissime vigilans sole-
bat cogitare, & loqui) Africanus se ostendit illâ for-
mâ, quâ mihi ex imagine ejus, quàm ex ipso, erat no-
tior. Quem ut agnovi equidẽ cohorrui: Sed ille, Ades,
inquit, animo, & omitte timorem, Scipio, & quæ di-
ram, trade memoriæ. Vidēsne illam urbem, quæ pa-
tere pop. Rom. coacta per me, renovat pristina bella,
nec potest quiescere? (ostendebat autem Carthagi-
nem

* A Manlio
consule
doctus
ad q.

* Masanis-
sam.

nem de excelso , & pleno stellarum , illustri , & clare
 quodam loco) ad quam tu oppugnandam nunc veni
 penè miles ? hanc hoc biennio consul evertes ; eritque
 cognomen id tibi per te partum , quod habes ex nobis
 adhuc hæreditarium. Cum autem Carthaginem de-
 leveris , triumphum egeris , censorque fueris , & obieris
 legatus Ægyptum , Syriam , Asiam , Græciam , deligens
 iterum absens consul , bellumque maximum conficiet
 Numantiamque excindes. Sed cum eris curru in Capito-
 lium invehctus , ostendes rempub. perturbatam con-
 siliis nepotis mei. Hic tu , Africane , ostendas oportet
 patriæ lumen animi , ingenii , consilii que tui. Sed
 ejus temporis ancipitem video quasi fatorum viam.
 Nam , cum ætas tua septenos octies solis anfractus , re-
 ditusque converterit ; duoque hi numeri (quorum uterque
 plenus , alter altera de causa , habetur) circuitu natu-
 rali summam tibi fatalem confecerint : in te unum
 atque tuum nomen se tota convertet civitas. Te sena-
 tus , te omnes boni , te socii , te Latini intuebuntur : Tu
 eris unus , in quo nitatur civitatis salus. Ac , nè multa
 dictator remp. constituas oportet , si impias propin-
 quorum manus effugeris. Hic cum exclamasset Læli-
 us , ingemuissentque cæteri vehementius , leniter arri-
 dens Scipio , Quæso , inquit , nè me e somno exciteris ,
 & pax sit rebus : audite cætera. Sed , quo sis , Africane ,
 alacrior ad tutandam rempublicam , sic habeto : Om-
 nibus , qui patriam conservaverint , adjuverint , aux-
 rint , certum esse in cælo , ac definitum locum , ubi be-
 ati ævo sempiterno fruuntur. Nihil est enim illi prin-
 cipi Deo , qui omnem hunc mundum regit , quod qui-
 dem in terris fiat acceptius , quam consilia , cæsusque
 hominum jure sociati , quæ civitates appellantur : ha-
 rum rectores & conservatores hinc profecti , huc re-
 vertentur. Hic ego , etsi eram perterritus , non tam
 metu mortis , quam insidiarum à meis , quasi tamen
 viveretne ipse , & pater Paulus , & alii , quos nos ex-
 tinctos

& clares arbitramur. Imò verò, inquit, ii vivunt, qui
 corporum vinculis tanquam è carcere evolaverunt :
 ista verò quæ dicitur vita, mors est. Quin tu aspi-
 ces ad te venientem Paulum patrem. Quem ut vidi,
 eundem vim lacrymarum profudi. Ille autem me am-
 plexus atq; osculans flere prohibebat : Atque ego, ut
 illum, fletu represso, loqui posse cœpi ; Quæso, in-
 quam, pater sanctissime atque optime, quando hæc
 vita (ut Africanum audio dicere) quid moror in-
 quis ? quin huc ad vos venire propero ? Non est ita,
 inquit ille. Nisi enim Deus is, cujus hoc templum est
 anne, quod conspicias, istis te corporis custodiis libe-
 verit, huc tibi aditus patere non potest. Homines
 enim sunt hæc lege generati, qui tuerentur illum glo-
 riam, quem in hoc templo medium vides, quæ terra
 dicitur. Hisque animus datus est ex illis sempiternis
 ignibus, quæ sydera & stellas vocatis ; quæ globosæ
 & rotundæ, divinis animatæ mentibus, circulos suos,
 orbisque conficiunt celeritate mirabili. Quare & tibi
 publici, & piis omnibus retinendus est animus in cu-
 stodia corporis : nec injussu ejus, à quo ille est vobis
 datus, ex hominum vita migrandum est ; nè munus
 humanum assignatum à Deo defugisse videamini.
 Sed sic, Scipio, ut avus hic tuus, ut ego qui te genui,
 iustitiam cole, & pietatem ; quæ cum sit magna in pa-
 tribus & propinquis, tum in patria maxima est : quia
 ea vita, via est in cœlum, & in hunc coetum eorum,
 qui jam vixerunt, & corpore laxati illum incolunt
 locum, quem vides (erat autem is splendidissimo
 candore inter flammæ elucens circulus) quem vos
 (ut à Graiis accepistis) orbem lacteum nuncupatis :
 ex quo omnia mihi contemplanti præclaro cætera &
 mirabilia videbantur. Erant autem eæ stellæ, quas
 nunquam ex hoc loco vidimus : & eæ magnitudines
 omnium, quas esse nunquam suspicati sumus. Ex
 quibus erat illa minima, quæ ultima cœlo, citima ter-
 ris

ris luce lucebat alienâ. Stellarum autem globi terrarum magnitudinem facillè vincebant. Jam vero ipsa terra ita mihi parva visa est, ut me imperii nostri, quo quasi punctum ejus attingimus, poeniteret. Quam cum magis intuerer, Quæso, inquit Africanus, quousque humi defixa tua mens erit? Nonne aspicias, quæ in templa veneris? Novem tibi orbibus, vel potius globis, connexa sunt omnia; quorum unus est coelestis extremus, qui reliquos omnes complectitur; summus ipse deus, arcens & continens cæteros: in quo infixi sunt illi, qui voluntur, stellarum cursus sempiterni: cui subjecti sunt septem, qui versantur retro, contrario motu atque coelum. Ex quibus unum globum possidet illa quam in terris Saturniam nominant; deinde est hominum generi prosper, & salutaris ille fulgor, qui dicitur Jovis; tum rutilus horribilisque terris, quem Martem dicitis; deinde subter mediam ferè regionem Sol obtinet, dux, & princeps, & moderator luminum reliquorum, mens mundi, & temperatio, tantâ magnitudine, ut cuncta suâ luce lustret & compleat. Hunc, ut comites, consequuntur alter Veneris, alter Mercurii cursus. In infimoque orbe Luna, radiis Solis accensa, convertitur. Infra autem eam nihil est, nisi mortale & caducum, præter animos generi hominum, deorum munere datos. Supra Lunam sunt æterna omnia. Nam ea quæ est media & nona, tellus neque movetur, & infima est, & in eam feruntur omnia suo motu pondera. Quæ cum intuerer stupens, ut me recepi. Quis hic, inquam, quis est, qui complet aures meas tantus & tam dulcis sonus? Hic est, inquit ille, qui, intervallis conjunctus imparibus, sed tamen pro rata portione distinctis, impulsu & motu ipsorum orbium * efficitur: qui acuta cum gravibus temperans, varios æquabiliter contentus efficit. Nec enim silentio tanti motus incitari possunt; & natura fert, ut extrema ex altera parte graviter, ex altera autem acute sonent.

Quam

* num.

* conficitur

Quam ob causam summus ille cœli stelliferi cursus ,
 cuius conversio est concitatio acuto & excitato mo-
 turu sono ; gravissimo autem hic lunaris , atque infi-
 nus. Nam , terra nona , immobilis manens, imâ sede
 semper hæret , complexa medium mundi locum. Illi
 item octo cursus , in quibus eadem vis est duorum,
 Mercurii , & Veneris , septem efficiunt distinctos in-
 terræ sonos : qui numerus rerum omnium fere
 modus est. Quod docti homines nervis imitati, atque
 cantibus, aperuere sibi reditum ad hunc locum : sicut
 illi , qui præstantibus ingeniis in vita humana divina
 studia coluerunt. Hoc sonitu oppletæ aures obsurdue-
 runt; (nec est ullus hebetior sensus in vobis) sicut, ubi
 Nilus ad illa , quæ Catadupa nominantur , præcipitat
 ex altissimis montibus , ea gens, quæ illum locum ac-
 colit, propter magnitudinem sonitus , sensu audiendi
 caret. Hic vero tantus est totius mundi incitatisimâ
 conversione sonitus , ut eum aures hominum capere
 non possint : sicut intueri solem nequitis adversum ,
 ejusque radiis acies vestra, sensusque vincitur. Hæc ego
 admirans referebam tamen oculos ad terram identi-
 dem. Tum Africanus , Sentio, inquit, te sedem etiam
 nunc hominum contemplari , ac domum , quæ si tibi
 parva ut est) ita videtur, hæc cœlestia semper specta-
 to, illa humana contemnito. Tu enim quam celebritatē
 sermonis hominum , aut quam expectandam gloriā
 consequi potes ? Vides habitari in terra raris & angu-
 stis in locis, & in ipsis quasi maculis, ubi habitatur, va-
 stas solitudines interjectas : hosque, qui incolunt ter-
 ram, non modò interruptos ita esse, ut nihil inter ipsos
 ab aliis ad alios manare possit , sed partim obliquos ,
 partim * aversos, partim etiam adversos stare vobis ; a
 quibus expectare gloriā certe nullam potestis. Cer-
 nis autem terram eandem, quasi quibusdam redimitam
 & circumdatam cingulis ; e quibus duos maxime inter
 se diversos , & cœli verticibus ipsis ex utraque parte
 sub-

* al. mod. s.

* transver-
soi.

subnixos, obriguiffe pruina vides: medium autem il-
 lum & maximum Solis ardore torrer. Duo sunt ha-
 bitabiles, quorum Australis ille, in quo qui in his
 adversa vobis urgent vestigia, nihil ad vestrum genus
 hic autem alter subjectus Aquiloni, quem incolitis
 cerne, quam vos tenui parte contingat. Omnis enim
 terra, quæ colitur à vobis angusta verticibus, lateri-
 bus latior, parva quædam insula est, circumfusa illi
 mari, quod Atlanticum, quod magnum, quod Oce-
 num appellatis in terris; qui tamen tanto nomine
 quam sit parvus vides. Ex his ipsis cultis notisque
 terris num aut tuum, aut cuiusquam nostrum nomen
 vel Caucasum hunc, quem cernis, transcendere potuit
 vel illum Gangem transnare? Quis in reliquis orien-
 tis* aut obeuntis Solis ultimis, aut Aquilonis, Austri-
 ve partibus tuum nomen audiet? Quibus amputatis
 cernis profecto quantis in angustiis vestra gloria se
 dilatari velit. Ipsi autem, qui de * vobis loquuntur,
 quamdiu loquentur? Quinetiam, si cupiat proles illa
 futurorum hominum deinceps laudes uniuscujusque
 nostrum, à patribus acceptas, posteris prodere; tamen
 propter eluviones, exustionesque terrarum, quas acci-
 dere tempore certo necesse est, non modo non æter-
 nam, sed nè diuturnam quidem gloriam assequi pos-
 sumus. Quid autem interest ab iis, qui postea na-
 centur, sermonem fore de te, cum ab iis nullus fuerit,
 qui ante nati sint? qui nec pauciores, & certe meliores
 fuerunt viri: cum præsertim apud eos ipsos, à quibus
 nomen nostrum potest audiri, nemo unius anni me-
 moriam consequi possit. Homines enim populariter
 annum tantummodo Solis, id est, unius astri reditu
 metiuntur: re ipsâ autem cum ad idem, unde semel
 profecta sunt, cuncta astra redierint, eandemque to-
 tius cœli descriptionem longis intervallis retulerint;
 tum ille verè vertens annus appellari potest: in quo,
 vix dicere audeo, quam multa secula hominum tene-
 antur.

* abeuntis

* nobis.

tur. Namque, ut olim deficere Sol hominibus, extinguique visus est, cum Romuli animus hæc ipsa in æmpla penetravit: ita quandocumq; eâdem parte Sol, eodemq; tempore iterum defecerit, tum, signis omnibus ad idem principium, stellisq; revocatis, expletum annum habeto. Hujus quidem anni nondum vicefractam partem scio esse conversam. Quocirca, si reditum hunc locum desperaveris, in quo omnia sunt magnis & præstantibus viris: quanti tandem est ista hominum gloria, quæ pertinere vix ad unius anni partem æquâ potest! Igitur, alte spectare si voles, atque ad hanc sedem, & æternam domum contueri, neq; sermionibus vulgi dederis te, nec in præmiis humanis spem posueris rerum tuarum: suis te illecebris oportet ipsa virtus trahat ad verum decus. Quid de te alii loquantur, ipsi videant: sed loquentur tamen. Sermo autem omnis ille, & angustiis cingitur iis regionum, quas vides nec unquam de ullo perennis fuit, & obruitur hominum interitu, & oblivione posteritatis extinguitur. Quæ cum dixisset, Ego verò, inquam, ô Africane, si quidem bene meritis de patria quasi limēs ad cœli adiuturum patet; quanquam a pueritia vestigiis ingressus & patris, & tuis, decori vestro non defui: nunc tamen, tanto præmio proposito, enitar multo vigilantius. Et ille, Tu verò enitere: & sic habeto, te non esse mortalem, sed corpus hoc: Nec enim is es, quem forma ista declarat: sed mens cujusq; is est quisque, non ea figura quæ digito demonstrari potest. Deum te igitur scito esse: siquidem Deus est, qui viget, qui sentit, qui meminit, qui prævidet, qui tam regit, & moderatur, & movet id corpus, cui præpositus est, quàm hunc mundum princeps ille Deus: & ut ipsum mundum ex quadam parte mortalem ipse Deus æternus, sic fragile corpus animus sempiternus, movet. Nam, quod semper movetur, æternum est: quod autem motum assert alicui, quodque ipsum agitur aliunde, quando

quando finem habet motus , vivendi finem habere
 necesse est. Solum igitur, quod sese movet , quia nun-
 quam deseritur à se, nunquam ne moveri quidem de-
 finit : quin etiam cæteris, quæ moventur, hic fons, hoc
 principium est movendi. Principio autem nulla est
 origo : nam ex principio orientur omnia: ipsum autem
 nulla ex re alia nasci potest : nec enim esset hoc prin-
 cipium quod gigneretur aliunde. Quod si nunquam
 oritur, nec occidit quidem unquam : nam principium
 extinctum, nec ipsum ab alio renascetur, nec ex se ali-
 ud creabit: siquidem necesse est à principio omnia ori-
 ri, Ita fit, ut motus principium ex eo fit , quod ipsum
 à se movetur : id autem nec nasci potest, nec mori: vel
 concidat omne cœlum, omnisque natura consistat, ne-
 cesse est , nec vim ullam nanciscatur, quâ à primo im-
 pulsu moveatur. Cum pateat igitur æternum id esse,
 quod à seipso moveatur : quis est, qui hanc naturam
 animis esse tributam neget ? Inanimatum est enim
 omne , quod impulsu agitur externo. Quod autem
 anima est, id motu cietur interiore, & suo: nam hæc
 est natura propria animæ atque vis. Quæ si est una ex
 omnibus, quæ sese moveat: neq; nata est certè, & æter-
 na est. Hanc tu exerce in optimis rebus. Sunt autem
 optimæ curæ , de salute patriæ, quibus agitatus & ex-
 ercitatus animus velocius in hanc sedem & domum
 suam pervolabit : idq; ocyus faciet , si jam tum, cum
 erit inclusus in corpore , aminebit foras ; & ea , quæ
 extra erunt , contemplans, quam maxime se à corpore
 abstrahet. Nam eorum animi , qui se corporis volu-
 pratibus dediderunt , earumque se quasi ministros
 præbuerunt ; impulsuque libidinum , voluptatibus
 obedientiam , Deorum & hominum jura violaverunt,
 corporibus elapsi , circa terram ipsam volutantur, nec
 in hunc locum, nisi multis exagitati seculis, revertun-
 tur. Ille discessit. Ego somno statim solutus sum.

*anima.

*animal est, id motu cietur interiore, & suo: nam hæc
 est natura propria animæ atque vis. Quæ si est una ex
 omnibus, quæ sese moveat: neq; nata est certè, & æter-
 na est. Hanc tu exerce in optimis rebus. Sunt autem
 optimæ curæ , de salute patriæ, quibus agitatus & ex-
 ercitatus animus velocius in hanc sedem & domum
 suam pervolabit : idq; ocyus faciet , si jam tum, cum
 erit inclusus in corpore , aminebit foras ; & ea , quæ
 extra erunt , contemplans, quam maxime se à corpore
 abstrahet. Nam eorum animi , qui se corporis volu-
 pratibus dediderunt , earumque se quasi ministros
 præbuerunt ; impulsuque libidinum , voluptatibus
 obedientiam , Deorum & hominum jura violaverunt,
 corporibus elapsi , circa terram ipsam volutantur, nec
 in hunc locum, nisi multis exagitati seculis, revertun-
 tur. Ille discessit. Ego somno statim solutus sum.

M. T. C. De Somnio Scipionis finis.

Index rerum & verborum.

Abstinentia Africani p.95.

1. 10. abstinentia benevolentiam multitudinis conciliat 95.34

Academia ratio quid à cæteris differat 68.7

Accusatio multos illustravit 84.

4. accusatoris nomen fugiendum 84. 17. accusare innocentem, impium 84. 22.

accusatio laudem peperit L.

Crasso adolescenti 83. 7. accusatio quibus de causis suscipienda 84.7

Acta agere 173.33

Actio cognitioni anteposenda

62. 27. actione in omni suscipienda, considerata sunt honestas & efficiendi facultas 31. 15. & modus 57. 14.

Adjuvare operam præstantius quam pecuniâ 85.12

Admirabilitas quibus rebus comparetur 78.30

Adolescentes quibus è rebus commendationem petere debent 82. 15. adolescens ali-

quid senile habere debet

194. 34. adolescentiæ vitu-

peratio 188. 32. adolescentiæ ver comparatur 207. 21

adolescentum petulantia magis est quàm senum 194.

20. adolescentia multò, plures, quàm senectus, mortis casus habet 206. 19, adolescentum imbecillitas consilii propria 48.25

Adulari, passivè 38. 6. ab adulatoribus facile falluntur omnes ibid. adulator occultus 178.13

Ædes ruinosa & malè materiata 119.19

Æginetis pollices præcisi 116. 29.

Ægina propinqua Piræo ibid. 31

Æquitas lucet ipsa per se 13. 33

Ætati ut quisque antecellit, ita sententiæ principatum tenet in augurum collegio 205. 18. ætati cuique sua tempestivitas data est 193

Index rerum & verborum.

13. *etati cuique sua sunt studia* 209. 18. *etatibus corroboratis amicitia judicanda sunt* 175. 20
Africani dictum pulcherrimum 37. 31. *Africanus prior anno ante censorem M. Catonem, mortuus est* 188. 15
Agamemnon immolavit Iphigeniam filiam 234. 16
Agis rex occisus 96. 22
Agraria lex Philippi 94. 2
Agri fertiles imitandi 21. 32
Agriculturae laus 61. 24
Agricolarum voluptates 208
Agri bene culti laus 203. 1
Alexander Macedo, humanitate superatus à patre 37. 23
Alexander Pheræus ab uxore interfectus 74. 30
Ambitiosi quibus similes 36. 11
Amicitia unum facit ex pluribus 24. 31. *amicorum consilium in rebus secundis maxime necessarium* 38. 3. *amicitia maxime perturbat officia* 115. 19. *amicitia prestat justitia* *ibid.* *amicitia prima lex, ut neque rogemus res turpes, neque faciamus rogati* 199. 31. *amicitia orta à natura, non ab imbecillitate* 156. 9. 157. 3. *amicitiam usque ad extre-*

mum vitæ diem permanere, cur difficile sit 157. 22. *amicitias qui magis querant* 161. 24. *amici qui diligendi* 166. 36. *amicitia vera difficillime reperiuntur in iis qui in honoribus reque publica versantur* 167. 19. *amicus certus in re incerta cernitur* *ibid.* 26. *amicitia finis ac termini, deque iis varia sententia* 169. 31. *amicitia quæ minus probantur, dissuenda magis, quam disciendæ sunt* 171. 17. *amicitia inter aequales magis elucet* 169. 6. *amicitia veræ sempiternæ sunt* 157. 14 *amicus tanquam alter idem* 172. 22. *amicorum bene suadentium autoritas plurimum valere debet* 161. 6. *amicitia quid sit* 152. 12. *amicorum omnia communia* 23. 9. *amare quid sit* 178. 36
Animorum natura cur mortalis esse non possit 210. *animo nihil præstantius* 217. 29. *animus in custodia corporis, quoad Deo videtur, retinendus* 233. 20. *animi magnitudo in contemnenda voluptate, vita, re* 118. 9. *animi generi hominum deorum munere dati* 234. 24. *animi*

Index rerum & verborum.

unimt opera majora, quàm cor-
 peris 82. 28. animorum vis
 duplex 42. 10
 Annulus Gygis 113. 9
 Annus verè vertens multa ho-
 minum secula complectitur
 236
 Apellis Venus 103. 24
 Apollinis Pythii oraculum 95.
 29.
 Appetitus rationi lege naturæ
 subiectus est 42. 19
 Aquæ hæret 143. 3
 Aquilius de dolo malo 121. 7
 Aratus Sicyonis Nicoclem ty-
 rannum occidit 96. 35
 Arbitrorum formula 125. 4
 Arganthonius quidam octoginta
 regnavit annos, centum &
 viginti vixit 287. 5
 Aristidis sententia de Themis-
 toclis consilio 117. 28
 Aristoteles quid de pecunia-
 rum effusionibus sentiat 87.
 3. ejus opinio de honesto 112.
 17.
 Artificia quæ liberalia, quæ for-
 dida 61. 18
 Assentatio ab amicitia remo-
 venda 174. 27
 Astutias aliter leges, aliter phi-
 losophi tollunt 128. 16
 Atilius vigilando necatus 136.
 24
 Atilius I. cur sapiens habitas
 147. 4

Avaritiâ senili nihil absurd-
 us 26. 4. avaritiâ nullum
 est tetrius vitium 95. 24.
 avaritia populos omnes per-
 dit 95. 31. avari plus sem-
 per appetunt 230. 24. ava-
 ritia injuria præcipua causa
 11. 26
 Auspicia quæ sint optima 185.
 29

B

Bella cur suscipienda 16. 9.
 bella justa quæ 17. 26. bel-
 lum Panicum tertium M. Ca-
 tonis consilio illatum 33. 15.
 belli gloria adolescentibus
 quærenda 82. 15
 Bene agier quid sit 125. 6
 Bene & beatè vivere nihil ali-
 ud est, nisi honestè & rectè
 vivere 218. 6
 Benefacta malè locata, malefa-
 cta sunt 89. 13
 Beneficia citra injuriam esse
 debent 91. 28. beneficii &
 liberales naturâ sumus 156.
 28. beneficium qui dat, mo-
 res, non fortunam sequi de-
 bet 92. 5. beneficia in quas
 conferenda 89. 6. beneficia
 in singulos 93. 26. beneficia
 in repub. 96. 29. beneficia
 in egentissimos quosque præ-
 cipue conferenda 22. 17. quæ
 beneficia omnibus communi
 canda 23. 18
 Bene-

Index rerum & verborum.

Benevolentia colligenda præcepta 77. 13

Benignitas quas cautiones habeat 19. 30. *benignitas quæ sit utilis reipublicæ* 88. 20. *benignitate nihil hominis naturæ accommodatius* 19. 29

Boni viri qui sint 125. 6. *bonus nemo miser esse potest* 219. 15. *boni viri definitio* 127. 6. *bonum summum, convenienter naturæ vivere, e Stoicorum sententia* 104. 18. *bona ea omnia sunt habenda, quæ secundum naturam sunt* 107. 26. *bonorum æquatio non laudanda* 49. 6. *bonum solum honestum* 215. 13. *bona caduca & incerta* 152. 20

C

Cæcilius versus contra senectutem 190. 11

Cæsaris largitiones, non liberales sed injustæ 20. 13

Castigatio omnis vacare contumelia debet 36. 32

Catonis senis præcepta quatuor ad utilitatem rei familiaris 79. ult. *Catonis facta, Socratis dicta laudantur* 148. 11. *Cato Censorius Græcarum literarum perstudiosus in senectute* 182. 17. *Cato Uticensis cur se interficere*

debuerit 46. 32. *Cato cû sapiens habitus* 147. 5. *Cato è vitæ discedit tanquam ex hospitio, non tanquam ex domo* 212. 25

Cicero, stante repub. plus temporis in agendo, quàm in scribendo ponebat 66. 18.

Ciceronis filii laus in re militari 82. 20. *Ciceroni reditum gloriosum, inimicorum dedit injuria, non exitum calamitosum* 223. 3

Civitas quæ dici possit 222. 9

Civis quis sit 223. 4

Civitatum rectoribus & conservatoribus patet in cælum aditus 232. 26

Clementia & placabilitas magnis viris dignissima 36. 21

Colendi qui 60. 24

Communia civibus inter se quæ sint 23. 5

Concordia fundamentum reipublicæ 96. 3

Conjugia, societas primâ 24. 5

Consideratio tempus & diligentium postulat 9. 23

Consuetudinis maxima vis est 168. 35

Contentus quos homines sequatur 78. 25

Contentio plus ad gloriam valet quàm sermo 83. 14

Convivium melius latini, quàm Græci nominarunt 198. 10

Corpo-

Index rerum & verborum.

Coporis bona externis anteponen-
da 99. 23
Cruelitas inimica naturæ 116.
33
Cura optima de salute patriæ
238. 24
Cyrillus quidam lapidibus obru-
tus 117. 15
Cyrus Persarum rex agricul-
turæ maximè oblectatus 203.
17

D

Damon & Pythias 116. 8
Decorum ab honesto quid
differat 39. 18. Decorum
quid sit 40. 20. Decorum
tribus in rebus positum est
52. 1. Decorum ab honesto
separari non potest 40. 11
Defensio accusatione laudabili-
or 84. 1. Defendendi in-
terdum etiam nocentes 84.
27. definitio necessaria prin-
cipio disputationis 4. 15
Deliberanda ea non sunt, in
quibus est turpis ipsa deli-
beratio 113. 1
Deos non nocere 69. 25
Deposita non semper reddenda
134. 22
Dissimilitudo dissociat amici-
tias 170. 29
Divitiis amare, parvi angustiq;
animi est 29. 19. divitiæ
cur expetantur 11. 26. dives
quis sit 227. 21

Dolus malus quid 121. 30
Duodecim tabule de tutela
122. 5
Dolor, contra naturam 107.
14

E

Eloquentia laus 63. 22.
Eloquentia quid 83. 15
Ennius censet non lugendam
esse mortem, quam immortali-
tas consequatur 208. 25
Epicureorum sententia de Deo
137. 5. Epicuri de bono &
malo sententia 216. & 217
Euryclæus 58. 14
Euryclæus 58. 6
Exercitatio in omni re necessa-
ria 29. 33. exercitatio in
senibus quid efficiat 193.
24
Exilium quibus terribile 219.
3. exules qui sint 223. 19

F

Fabula Platonis utilissima
113. 10
Falsum jurare, pejerare non est
138. 35
Fides unde dicta 11. 10. fides
ut nobis habeatur, quid faci-
endum 77. 29. fides vel hosti
data servanda 16. 27. fides
& constantia in amicitia de-
siderantur 167. 33
Finis bonorum & malorum sim-
plex esse debet 143. 30

Q3

Forme

Index rerum & verborum.

Forma dignitas quomodo tuc-
da 53.24

Fortis animus duabus in rebus
cernitur 28. 25. fortissimus
quisque imperandi cupidissi-
mus 27. 34. forti viro vis ad-
hiberi non potest 136.30. for-
titudo sine iustitia in vitio
27. 23. fortitudinem quomo-
do definiant Stoici ibid. 16

Fortuna magna vis in utramque
partem 72.13

Fraus odio digna maiore, quam
vis 19. 7. fraus vulpecula
propria, vis leonis ibid. 6

G

Gemma in vitibus 201.7
gloria cupidi homines fa-
cite ad res injustas impel-
luntur 28. 16. gloriam qui
contemnunt, non reprehen-
dendi 30. 24. gloria tribus e
rebus constat 77. 3. gloria
consequenda viam Socrates
tradidit 81. 16. gloriam e
rebus bellicis petere adole-
scentes debent 82. 15. gloria
hominum angustiis finibus in-
terminatur, nec diuturna esse
potest 239.17

Gnathonum multi similes 176.
26

Graeca cum Latinis coniungenda
1. ult.

H

Hereditas optima quae 50.
15. hereditatis spes quid
efficiat 226.14

Hercules in caelestium numero
collocatus, propter beneficia
in humanum genus collata
108. 18

Homo ceteris animantibus, quan-
tum & in quo praestet 6. 32.
homo solus ordinem sentit 7.
31. homines quidam non re,
sed nomine 44. 9. deos ho-
minibus maxime utiles 69.
22. hominum studia in nos
quomodo excitentur 72.11

Honestum laudabile natura 8.
8. honestum quibus ex rebus
constetur ibid. 6. honestum
e quatuor veluti fontibus
manat ibid. 16. honestum ni-
hil, quod iustitia vacat 27.
19. honestas a partibus qua-
tuor manat 62. 2. honestas
per se animos omnium movet
77. 22. honestum quid sit, e
Stoicorum, Peripateticorum,
Socratis sententia 103. 33.
honestum verum in sapienti-
bus solis 104. 26. honesti vis
117. 10. honesta natura, tem-
poribus sunt non honesta 134.
26

Hostis olim peregrinus 17.15

Humana res fragiles & caduca
179.17.

Imperia

Index rerum & verborum.

I

Imperia non semper expeten-
da 29. 25
Imperator quis sit 224. 4
Impii adversus deos qui sint
109. 23
Improbi servi sunt 125. 1
Injuria fit duobus modis 19. 5
Injustitiæ duo genera 11. 12
Insipiente fortunato nihil est in-
tolerabilius 164. 15
Invita Minerva nihil decet
46. 16
Jocandi genus duplex 43. 15
Jocandi genus quale esse debeat
43. 23
Iraisci graviter inimicis non oportet
36. 19
Ira nihil rectè fieri patitur
56. 6
Judiciorum ratio duplex 83.
ult.
Jura belli 16. 4
Jus gentium, & jus civile quo-
modo differant 124. 33. jus
ris fons natura 125. 20. jus
jurandum ad adstringendum
fidem vinculum arctissimum
140. 13. justitia fundamen-
tum fides 31. justitia ser-
vanda etiam adversus infimos
19. 1. justitia nullum tempus
vacare debet 28. 8 justitia sola
viri boni nominantur 79. 22.
justitiæ fructus causa re-
ges olim constituti 80. 29.

Justitia fundamentum est sa-
mæ 93. 16. justitia omnium
domina & regina virtutum
109. 29

L

Largorum duo genera 86.
21. largitio 92. ult.
Latronum leges quædam sunt
80. 15.
Leges cur constitutæ 80. 35.
leges civium incolumitatem
spectant 107. ult. lex na-
tura communem utilitatem
spectat 109. 5. 110. 15. 118.
32
Liberalitatis duo sunt genera
22. 3. liberalitatis ratio du-
plex 85. 9. liberales qui 86.
27
Libertas quid sit 224. 20
Liber nemo nisi sapiens ibid. 19
Libidinosa & intemperans a-
dolescentia effectum corpus
tradit senectuti 191. ult.
libidinosorum animi 238.
29
Lites valde vitandæ 90. 1
Loci & temporis vis quanta sit
59. 4
Ludo & joco quatenus uten-
dum 43. 5

M

Mendacicum omne in con-
trahendis rebus tollen-
dum 122. 15

Index rerum & verborum.

Mente nihil divinius 115.34

Mercari quod statim vendas.
sordidum 61.5

Mercatura quæ probanda 61.

19

Mercede ad amandum adduci,
sordidissimum 73.8

Metus omnis servitus est 226.

33

Micare in tenebris 117. ult.

Miles semel dimissus nisi se-
cundo sacramento obligetur,
pugnare jure contra hostem
non potest 17.3

Modestia quid 58.8

Mores corrumpuntur divitiis
93

Mors servituti, & turpitudi-
ni anteponenda 33. ult. mors
seni aut planè negligenda,
aut etiam optanda est 206.

11. mors longè abesse à se-
nectute non potest ibid. 8.

mors omni ætati communis

ibid. 29. mortis adolescen-
tum & senum discrimen

207. 29. morti nihil tam

simile, quàm somnus 211.

13. mortuis religiosa jura

tribuuntur 149. 21. mors

quibus terribilis 219. 1

Munus perinde est ut accipitur
144. 7

Mutatio facienda consilii, ubi
nos errasse cognoscimus 49.

31

N

Naturam quisque suam po-
tius quàm alienam inse-
qui debet 46. 11. Natura

quas partes corporis texit,
eas tegere omnes debeat 52.

14. natura non patitur, ut

alteri detrahamus nostri

commodi causâ 107. 12. na-

tura est jus gentium ibid.

32 natura est lex divina &

humana 108. 3. natura le-

ge unâ & eadem omnes con-

tinemur 109. 9. natura de-

derat recta & convenientia

112. 10. natura principia

118. 32. natura fons ju-

ris 125. 27. natura mutari

non potest 157. 14. natura

similium sui appetens est

163. 2

Negligendus nemo in quo sit

aliqua significatio virtutis

21. 6

O

Objurgationum qui modus
56. 7

Odisse apertè magis ingenuum
est, quàm fronte occultare

sententiam 168. 12

Officina nihil habet ingenuum

61. 9. officii amplitudo &

laus 3. 13. de officio questio

duplex 5. 1. officii divisio

ibid. 12. officii deserendi

causa 12. 31. officia aliis

alii

Indez rerum & verborum.

alia magis debentur 25. 27.
Officiorum boni ratiocinato-
res esse debemus ibid. ult.
officia splendidissima, quæ ab
animi magnitudine oriun-
tur 26. 25. *officium adole-*
scantis 50. 23. *officia senum*
et 1. 2. *officium magistratus*
ibid. 16. *officium privati*
ibid. 20. *officium peregrini*
ibid. 24. *officii persequendi*
rationes quinque 68. 18. *of-*
ficiorum tractatio in philo-
sophia uberrima 101. 35.
deliberatio triplex 102. 31
officia media 104. 31. *of-*
ficia à quatuor fontibus ho-
nestatis ducta 134. 32.
vera maxima, senectus & pau-
peras 187. 1.
res cum infamia non utiles
et 131. 18
opinionem hominum de se neg-
ligere, arrogantis est 41. 21
orationis vis 214. 18. *oratio-*
nis duplex ratio 83. 12. *o-*
rationis vis duplex 54. 13
oratoris proprium quid 2. 18
oratoris munus, ingenii non
solum est, sed laterum etiam
& virium 191. 17
orbium cælestium ordo 234. 7
concentus 234. 34. *ab ho-*
minibus non percipitur 235.
18
Ordo quid 58. 11

Otium languorem affert 100.
 27

P

P *Ascre bene, prima utilitas*
in re familiari 99. ult.
Patris Vita cum violatur, quam
multa peccantur 221. 15
Pro patria mors appetenda, si
ita res ferat 25. 4. *pa-*
tria parentibus anteponenda
et 132. ult.
Patroni civitatum & nationum
qui esse debeant 16. 26
Pauperas 72. 2
Pauperas, contra naturam 107.
 14
Peccare, nunquam utile 123. 8
peccandum non est amici
causa 158. 9. *peccata esse*
æqualia 219. 22. *peccata*
non rerum eventu, sed vitiis
hominum metienda sunt 219.
 24 *peccare, est tanquam li-*
neas transire 219. 33. *pec-*
catorum conscientia, dura ser-
vitutis 2. 6. 28
Pecunie cupiditas unde 12. 2
pecuniam contemnere ma-
gnificum est 29, 20. *pecunia*
corrupti, fideles esse non pos-
sunt 85. 27. *pecunia non*
querenda solum, sed etiam
collocanda 81. 13 *pecunie cu-*
piditas in plerisque summa
amicitiæ

Index rerum & verborum.

amicitiæ pestis 158. 2. pecu-
niæ & gratiæ comparatio 92.

13.

Perduellis 17. 13

Peregrinos usu urbis prohibere,
inhumanum 117.3

Periculorum actionum mul-
tiplex ratio 34. 25. periculis
sine causa offerre se, stultum
est 34. 15

Personis veluti duabus natura
unumquemque nostrum induit
44. 29

Perjurium quid sit 139.1

Phaethon solis filius igne ful-
minis desflagavit 134.8

Philosophi in quo peccent 13. 9

philosophorum vita minus
exposita fortune rebus, quam
eorum, qui rempub. tractant
31. 6. philosophiæ, quando
& quibus rationibus addu-
ctus operam dare cæperit

Cicero 66. philosophiæ no-
men quibusdam inuisum

ibid. 5. philosophi qui ibid. 2.

philosophia quid ibid. 3. phi-

losophiæ defensio ibid. 13.

philosophia tota frugifera

& fructuosa 101. 35. philo-

sophiæ pars de officiis uber-

rima 102. 1. philosophia li-

beralitatem, iustitiæ conti-

nentiam docet 108. 9. phi-

losophiæ vitam tranquillam

præstat 182. 6. philosopha-

rum principes

189.10

Pietas in patriam, in cælum vi-
est 233.27

Piratis data fides non servanda
138.31

Plato uno & octogesimo ann
scribens mortuus est 186.17

Posmata vel minus præclara
delectant imperitos, & lau-
dantur 105.6

Poeta iners extremum actum ne
gligit 183.19

Præclara omnia rara 172.10

Principatum appetere, homini
proprium 7.2

Privata nulla, natura: sed oc-
cupatione, victoriâ, lege
passione, conditione, forti-
tudo. 10. 18. privata vita otio-
sior, publica fructuosior 30.
10. privata vita quibus
concedenda, quibus minu-
ibid. 24.

Prodigi qui 86.2

Promissis quando standum non
sit 14. 32. 134. 27. promissa
non servanda 134. 19

Prudentia quid 62. 14. pru-
dentia & sapientia discer-
men ibid. prudentia sine ius-
titia nocet 78. 11. prudentia
vera & maxime utilis quæ
77. 35. prudentia senectutis
est 188. 32

Pulchritudinis duo genera 53.
15

Pytha-

Index rerum & verborum.

Pythagoreorum mos in exercenda memoria 195. 6

Q

Quaestio de honesto & utili 116. 16. Quaestiones de officio 132. 6. Quastus turpes 228. 24.

R

Rectum ita justum, si voluntarium 13. 12. Recte facta à virtutibus proficiuntur, peccata à vitiis 220. 23. Referenda gratia nullum officium magis necessarium est 21 33. Reges cur instituti 80. 29. Regnandi cupiditates unde existant 112. 26. regni fides nulla 12. 8. regno iniqui atque infideles multi 130. 21. Rei familiaris augenda qui modus 38. 27. res familiaris quari debet iis rebus, à quibus absit turpitudine 99. 12. res magnae non corporum viribus, sed animi geruntur 188. 1. Reipub. praefuturis duo Platonis praecepta necessaria 35. 18. respublicae maxima per adolescentulos lubricata, senibus sustentata 188. 26. Romani viri illustres bellica laude 27. 6. Romanorum

mos verecundus

53. 9

S

Sanguinis conunctio, vinculum charitatis 24. 14. Sapientiae amor ex cognitione honesti 8. 10. sapientia in quo sita ibid. 28. sapientia quid à prudentia differat 62. 14. sapientia princeps virtutum ibid. 13. sapientia quid 67. 5. sapientia laus ibid. 13. sapientes septem, non tamen omnino sapientes 105. 24. sapientis est, habere rationem rei familiaris 122. 30. sapiens, qui sibi non prodest, ne quidquam sapit 122. 25. sapientis cum histrione comparatio 207. 16. sapientissimus quisque aequissimo animo moritur, stultissimus iniquissimo 212. 6. sapientum quorundam de amicitia opinio 161. 9. sapientis animus quibus rebus munitus 225. Securitas caput est ad beatè vivendum 261. 18. Seditionum origo quae 35. 26. Senator non est, qui iurejurando hostium tenetur 136. 15. Senex nemo tam est, qui se annum non putet posse vivere 190. 1. senis sermo quietus & remissus decorus est 191. 22. senibus

Index rerum & verborum.

senibus conceditur, ut de se dicant 192. 11 senem mature fieri, si vis diu esse senex, proverb. 192. 33 senex is probatur, in quo est aliquid adolescentis 194. 35 senili avaritiâ nihil absurdius 206. 3. senectus optatur, eademque accusatur 183. 9. senectutis arma sunt exercitationes virtutum 184. 29. senectus accusatur, non propter ætatem, sed propter mores 84. 6. 186. 15. 205. 27. senectus quatuor de causis misera videtur 187. 3. senectus maximum onus putatur 187. 1. senectutis vitia diligentia compensanda sunt 194. 6. senectutis vituperatio 195. 20. senectus natura loquacior 201. 35. senectutis modica severitas probatur 206. 1. senectutis fructus est, antè partorum bonorum memoria & copia 207. 24. senectus peractio ætatis est, tanquam fabulæ 213. 15. Sepulcra communia propinquis inter se 18. 16. Sermo qualis esse debeat 55. 6. sermonum suavitas, amicitia condimentum 168. 17. Servorum infima conditio 19. 2. servis quomodo uten-

dum ibid. 3. Severitate sublata administrari civitas non potest 36. 29. Similitudo ad amicitiam allucit 162. 39. Simulatum nihil diuturnum 81. 24. simulatio, perfidi improbi, maliciosi hominis est 121. 3. simulatum nihil in amicitia 155. 8. Societatis humanæ vinculum oratio 22. 29. societatis humanæ gradus 23. 28. societatis præstantissima, bonorum virorum familiaritas 24. 18. societas inter omnes, major autem ut quisque proximè accedit 151. 35. Solitarium nihil natura amat 175. 4. solitudo languorem affert 109. 18. Stoicorum oratio 214. 31. Stulto nemini bene esse potest 219. 14. stultos omnes insannire 214. 25. Summum jus, summa injuria 15. 5. Superbia in prosperis rebus sugienda 37. 17. Syllæ largitiones, non liberales, sed injustæ 20. 12.

T

Abulæ novæ injustæ 9. 4. Temperantia 39. 12. Turpe

Index rerum & verborum.

carpe mutatur tempore 106
15. turpitudine maxime contra naturam 112. 10. *turpe nunquam utile* 117. 35
transcorum ferè violenta mors 73 34

V

Alcudinis tuendæ ratio 99. 7
scilicet galia urbana rusticis anteponenda 99. 31
tenandi studium honestum 43. 30
lenditor lege 12 tab. præstabat tantum vitia, quæ lingua nuncupata essent 123 13
feri adolescentia comparatur 207. 21
verecundia 39. 12. verecundia sublata, nihil rectum aut honestum est 60. 20. *verecundia maximum amicitiae ornamentum* 873. 10
veri investigatio hominis propria 7. 18
veritas molesta est 175. 17
vestitus quæ ratio 53. 28
veterrima quæque debent esse suavisima 168. 29
Veturius hosti deditus 139. 9
Viam erranti non monstrare, Athenis execrationibus publicis sancitum 119. 15

Villa locuples abundat porco, hædo, agno, gallina, lacte, caseo, melle 202. 30
Vires celeritati anteponendæ 99. 30
Virgula divina 64. 6
Virtutes ut quæque leniores, ita amabiliore 21. 9. *virtutum quarundam simulacra in bel-luis* 22. ult. *virtus omnis tribus in rebus ferè vertitur* 71. 31. *virtutem unam qui habet, an omnes habeat* 78. 14. *virtutem quomodo nonnulli interpretentur* 152. 25. *virtute nihil amabilius* 155. 23. *virtus tenera & tractabilis est* 162. 17. *virtutis opinio, amicitiae conciliatrix* 159. 4. *virtus seipsa contenta est ad beatè vivendum* 218. 8. *virtutes inter se pares* 220. 6. *virtus est consentiens cum ratione & perpetua constantia* ibid. 15. *virtus pluris aestimanda, quam ulla possessio, aut ulla vis auri & argenti* 229. 23. *virtute qui præditi sunt, soli sunt divites* 230. 17. *virtus amitti non potest* ibid. 14. *vita finis optimus* 208. 14.
Vita deserta ab amicis, jucunda esse non potest 164. 29. *vita*

Index rerum & verborum.

<i>vitia animi graviora, quam</i>	27. voluptates agricolarum
<i>corporis ac fortunæ</i> 108. ult.	200. 10. voluptas plurimorum patrociniis defendi
<i>Vitis naturâ caduca</i> 200. ult.	218. 3.
<i>Utiscendi modus</i> 15. 24. 45. 23	<i>Vox clara & suavis esse de</i>
<i>Voluptatis appetitum omnes fe-</i>	54. 26
<i>rè propter verecundiam oc-</i>	<i>Utile ab honesto separari</i>
<i>cultant</i> 44. 11. voluptates	debet 18. 27. utilitas
<i>blandissimæ domine</i> 79. 11.	comparatio 99. 21 utilis
<i>voluptas omnis honestati con-</i>	communis secundum na-
<i>traria</i> 143. 23. voluptate	ram 109. 7. 112.
<i>nulla pestis capitalior</i> 195.	

FINIS.

colan
lurin
endi

c de

ri *

litan

utili

na

12.